

**SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN ROMÂNIA**

**STUDII ȘI ARTICOLE
DE ISTORIE**

**LXIV
(Serie nouă)**

**BUCUREȘTI
1999**

**SOCIETATEA DE ȘTIINȚE ISTORICE
DIN ROMÂNIA**

**STUDII ȘI ARTICOLE
DE ISTORIE**

**LXIV
(Serie nouă)**

**BUCUREȘTI
1999**

**EDITURA FUNDĂȚIEI CULTURALE
“D. BOLINTINEANU”**

COLEGIUL DE REDACȚIE:

**N. ADĂNILOAIE și GHEORGHE SMARANDACHE (redactori coordonatori),
MIHAI MANEA și LOUIS ROMAN (secretari de redacție),
DAN BERINDEI, IOAN CHIPER, DORU DUMITRESCU, ȘTEFAN PĂUN,
GHEORGHE PLATON, PETRU DEMETRU POPESCU, IOAN SCURTU,
CONSTANTIN ȘERBAN, BOGDAN TEODORESCU (membri).**

(
:
.

Tiparul executat la S.C. ROBERT'S CO SRL

S U M A R

DIDACTICA

<i>Curriculum școlar, istorie, clasa a VI-a (text revizuit)</i>	7
<i>Curriculum școlar, istorie, clasa a VII-a</i>	15
<i>Curriculum școlar, istorie, clasa a VIII-a</i>	20
MIHAI MANEA, <i>Valențe europene ale istoriei</i>	32
ALISON CARDWELL, <i>Seminarul privind reforma studierii istoriei în România</i>	38

ISTORIA SECOLULUI XX

GHEORGHE ZBUCHEA, <i>România și lumea sud-est europeană în ajunul primului război mondial</i>	43
DINU C. GIURESCU, <i>1918, Atunci și Acum</i>	53
ȘTEFAN PĂUN, <i>Neoliberalismul românesc și gândirea liberală europeană</i>	59
IOAN SCURTU, <i>Minoritățile naționale din România (1918-1938)</i>	71
MIHAI MANEA, <i>Noi puncte de vedere cu privire la Holocaust</i>	88
JOKE van der LEEW - ROORD, <i>Opiniile Conferinței Europene a Asociațiilor Profesorilor de istorie (EUROCLIO) privind studierea istoriei secolului XX în școlile din Europa</i>	95
BOGDAN TEODORESCU, <i>Secolul XX în sinteze recente</i>	104

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

N. ADĂNILOAIE, <i>Contribuții privind învățământul rural argeșean între anii 1859-1918</i>	109
GH. SMARANDACHE, <i>Activitatea Consiliului dirigent român al Transilvaniei în domeniul învățământului secundar</i>	118
DANIELA ILIE, <i>Considerații privind învățământul din orașul Slatina în perioada interbelică</i>	124
PAUL GRIGORIU, <i>Dr. Constantin Angelescu și învățământul românesc (Împliniri și deziderate)</i>	129

MISCELANEEA

VASILE MANEA, <i>Aedes Augustalium (încercare de reconstituire)</i> ..	135
CONSTANTIN ȘERBAN, <i>Contracte vasalice între coroana maghiară și ordinele militare călugărești (secolul al XIII-lea)</i>	140
ȘTEFAN TRÂMBACIU, <i>Relațiile dintre orășeni și Mănăstirea Câmpulung în a doua jumătate a sec. al XVII-lea</i>	146
PETRU DEMETRU POPESCU, <i>Istoria Moldovei în cronicile Țării Românești</i>	152
LOUIS ROMAN, <i>Transilvania secolelor 16-18. Interpretări recente</i>	160
SANDA MARIA BUTA, <i>Iacob Mureșianu și inițiativele sale în slujba idealurilor naționale</i>	168
V. STANCIU, <i>Diplomatul I. Bălăceanu despre alegerea prințului Carol ca domnitor al României</i>	180
RAISA RADU și HOMER RADU, <i>Ion Heliade Rădulescu, Idei filosofice, politice și pedagogice</i>	184

DIDACTICA

MINISTERUL EDUCAȚIEI NAȚIONALE
CONSILIUL NAȚIONAL PENTRU CURRICULUM

CURRICULUM ȘCOLAR ISTORIE, clasa a VI-a

(Text revizuit)

CONȚINUTUL ÎNVĂȚĂRII PARTEA I LUMEA MEDIEVALĂ

1. OMUL ȘI MEDIUL

1.1. Domenii prevalente:

- mediul înconjurător, societate, economie.

1.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- economie naturală, colonizare, agricultură;
- progrese tehnice;
- demografie*;
- viața cotidiană; preponderența lumii rurale.

1.3. Conținuturi.

- *satul medieval:*

- *studiu de caz: descrierea unui sat medieval;*

- *orașul medieval:*

- *studiu de caz: Roma, Constantinopol*, Bagdad*.*

2. HARTA POLITICĂ LA ÎNCEPUTUL MILENIULUI II

2.1. Domenii prevalente:

- politic

2.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- regat, imperiu, califat, cnezat, voievodat;
- diversitatea lumii politice medievale.

2.3. Conținuturi.

- *continuarea statalității:*

- *studiu de caz: Bizanțul, Califatul arab, China;*

- *constituirea a noi centre de putere în Europa la începutul mileniului II.*

3. SOCIETATEA FEUDALĂ

3.1. Domenii prevalente:

- economie, ideologie, societate.

* la aprecierea profesorului

3.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- proprietatea asupra pământului, drept de proprietate*, drept de posesiune*, drept de folosință*, stăpâni de pământ, nobilime laică, nobilime ecleziastică, țărâtime liberă, țărâtime aservită, obști sătești, domeniu feudal, feudă, loturi în folosință*;
- senior, vasal, ierarhie feudală, omagiu, instituția cavaleriei;
- orășenime, atelier meșteșugăresc, breaslă, ghildă*, hansă, manufactură.

3.3. Conținuturi.

- *feudalism apusean; societatea medievală în Europa răsăriteană, societatea orientală în Evul Mediu;*
- *solidaritate și conflicte:*
 - *studiu de caz: depunerea jurământului de vasalitate, investirea cavalerului; statutul românilor în Transilvania, statutul evreilor în Evul Mediu*;*
- *orașul, centru meșteșugăresc și comercial:*
 - *studiu de caz: descrierea unui oraș medieval; mișcarea comunală.*

4. BISERICA ÎN EVUL MEDIU

4.1. Domenii prevalente:

- ideologie, instituții.

4.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- biserică, mănăstire, pelerinaj*, ordin religios, erezie*;
- "Țara sfântă", cruciadă, război sfânt*;
- catolicism și ortodoxism;
- raporturile dintre biserică și puterea laică.

4.3. Conținuturi.

- *marea schismă a bisericii creștine (1054);*
- *lupta pentru investitură:*
 - *studiu de caz: Canossa;*
- *cruciadele:*
 - *studiu de caz: cucerirea Ierusalimului (1099); analiza unui ordin militaro-religios;*
- *creștinism și islamism.*

5. CULTURĂ ȘI SOCIETATE ÎN EVUL MEDIU

5.1. Domenii prevalente:

- cultură, artă, societate.

5.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- limbă de cultură, școli umaniste, universitate;
- literatură cavalerască, literatură orășenească, cronică;
- arhitectură, frescă*, stiluri (romantic, gotic, bizantin, oriental),

castel*, catedrală, cetate*.

5.3. Conținuturi.

- *literatura medievală:*
 - *studiu de caz: Cântecul lui Roland, Universitatea din Paris;*
- *arhitectura medievală:*
 - *studiu de caz: descrierea unei biserici, catedrale, mănăstiri, castel medieval (Domul din Milano, Notre-Dame, Voroneț, Alba Iulia);*
- *șantierul unei catedrale.*

6. STATUL MEDIEVAL

6.1. Domenii prevalente:

- politică, ideologie, instituții.

6.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- ideologie imperială, stat teocratic*, fărâmițare feudală;
- adunarea stărilor, domnie, consiliul regal*, sfat domnesc, curte regală*, parlament;
- dregătorie, organizare administrativă, justiție, lege*;
- raportul dintre nobilime și puterea centrală;
- forme de organizare politică.

6.3. Conținuturi.

- *centralizarea statelor feudale.*
 - *studiu de caz: Franța, Anglia, Spania*, Rusia*;*
- *menținerea fărâmițării statale.*
 - *studiu de caz: Germania, Italia;*
- *statele medievale din centrul și sud-estul Europei.*
 - *studiu de caz: Imperiul Bizantin, lumea sud-slavă, Ungaria, Polonia*;*
- *formarea statelor medievale românești.*

7. EUROPA CREȘTINĂ ȘI IMPERIUL OTOMAN.

7.1. Domenii prevalente:

- politică, ideologie, instituții.

7.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- suveranitate, suzeranitate, tribut (răscumpărarea păcii), vasalitate;
- armată nobiliară, oaste domnească, oastea cea mare, armată permanentă;
- solidaritatea creștină în apărarea Europei.

7.3. Conținuturi.

- *formarea Imperiului Otoman.*
 - *studiu de caz: cucerirea Constantinopolului (1453);*
- *raporturile țărilor române cu Poarta în secolul XV: Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara, Vlad Țepeș, Ștefan cel Mare.*

PARTEA A II-A.

NAȘTEREA LUMII MODERNE

8. EUROPA ÎN SECOLUL XVI.

8.1. Domenii prevalente:

- societate, economie, politică, instituții.

8.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- burghezie, marea nobilime, întreprinderi, companii comerciale;
- statutul orașelor la începutul epocii moderne, în vestul și estul Europei, dependență*, autonomie*, republică;
- progrese tehnice și invenții;
- lumea orașului; lucrători industriali; alte categorii orășenești; statute sociale, drepturi și libertăți.

8.3. Conținuturi.

- *de la atelierul meșteșugăresc la manufactură;*
- *circulația banilor; de la cămătărie la bănci;*
- *modificări în agricultură*;*
- *începuturile absolutismului monarhic în Europa.*
 - *studiu de caz: Anglia, Franța, Spania*, Rusia*;*
- *monarhia universală a lui Carol Quintul; apogeul Imperiului Otoman; Mihai Viteazul în contextul cruciadelor târzii.*

9. MARILE DESCOPERIRI GEOGRAFICE

9.1. Domenii prevalente:

- economie, societate, tehnică.

9.2. Termenii istorici, concepte, probleme de atins:

- domeniu colonial, conchistadori, piața de desfacere, comerț cu sclavi, vice-rege;
- progrese tehnice în domeniul transportului maritim (acul magnetic, caravella, cârma).

9.3. Conținuturi.

- *mari călători pe uscat.*
 - *studiu de caz: drumul mătăsii, Marco Polo;*
- *principalele descoperiri geografice*
- *Africa neagră*; popoarele precolumbiene*.*
 - *studiu de caz: aztecii*, mayașii*, incașii*;*
- *cauzele, traseele și consecințele expedițiilor; imperiile coloniale.*

10. RENĂȘTEREA ȘI UMANISMUL

10.1. Domenii prevalente:

- cultură, ideologie, societate.

10.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- Renaștere, astronomie, utopie*;
- umanismul - concepte despre om și societate;
- creatorii actului cultural; mecenatul cultural*; importanța tiparului și a răspândirii ideilor;
- domenii ale culturii;
- afirmarea limbilor naționale în cultură.

10.3. Conținuturi.

- *Renașterea în Italia;*
- *personalități și capodopere ale Umanismului și Renașterii; centre culturale;*
 - *studiu de caz: Leonardo da Vinci, Nicolaus Copernic, Galileo Galilei;*
- *Umanismul în spațiul românesc:*
 - *studiu de caz: Nicolaus Olahus*

11. REFORMA RELIGIOASĂ ȘI CONSECINȚELE SALE

11.1. Domenii prevalente:

- societate, politică, ideologie, instituții.

11.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- reformă religioasă, religie receptă, ierarhie bisericească, putere laică*, limbă de cult, reformă populară, război țărănesc;
- Biserica reformată, noi confesiuni;
- extinderea Reformei în Europa și influența ideilor sale;
- reforma bisericii catolice și consecințele sale.
 - studiu de caz: conciliul de la Trento.

11.3. Conținuturi.

- *cauzele Reformei; Imperiul Romano-german în secolul XVI;*
- *Reforma luterană; reforma populară;*
- *războaiele religioase;*
 - *studiu de caz: Edictul de la Nantes;*
- *Reforma în spațiul românesc.*

PARTEA A III-A. EPOCA MODERNĂ

12. OMUL ȘI MEDIUL

12.1. Domenii prevalente:

- mediul înconjurător, demografie, economie.

12.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- exploatare agricolă, exploatare industrială, mișcări de populație*, hrană, sănătate, vestimentație, locuințe;
- europenii explorează lumea*;

12.3. Conținuturi.

- *Provinciile Unite (Olanda secolului XVII)*
- *descrierea unei regiuni;*
- *studiu de caz: un jurnal de călătorie*.*

13. EUROPA ÎN SECOLELE XVII-XVIII

13.1. Domenii prevalente:

- politică, instituții.

13.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- hartă politică, mercantilism, statute*, independență*, dependență*, autonomie*, dominație politică, dominație economică, protectorat*, monarhie constituțională, separarea puterilor în stat, drepturile omului, război civil, Revoluția Glorioasă*, "Declarația Drepturilor";
- modelul politic și economic englez.

13.3. Conținuturi.

- *hartă politică a Europei în secolul XVII;*
- *studiu de caz: Războiul de 30 de ani;*
- *hegemonia franceză;*
- *iluminismul în Europa; reprezentanți;*
- *studiu de caz: Voltaire*, J.J. Rousseau, Montesquieu;*
- *personalități ale absolutismului luminat;*
- *studiu de caz: Iosif II, Petru cel Mare*;*
- *noi mari puteri: Imperiul Habsburgic, Rusia;*
- *Țările Române în Secolul Luminilor; domniile fanariote;*
- *studiu de caz: Ioan Inochentie Micu (Klein), Constantin Mavrocordat.*

14. CULTURĂ ȘI SOCIETATE ÎN SECOLELE XVII-XVIII

14.1. Domenii prevalente:

- societate, cultură.

14.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- clasicism, raționalism, baroc, urbanism;
- operă, simfonie, muzică preclasică;
- lunetă, microscop;
- apariția științelor moderne;
- cartea în viața societății.

14.3. Conținuturi.

- *baroc și clasicism;*
 - *studiu de caz: Versailles, Mogoșoaia*;*
- *absolutism și raționalism;*
 - *studiu de caz: personalitatea lui Descartes, Newton;*
 - *studiu de caz: descrierea unui oraș: Paris, Viena, Cluj*, Sankt-Petersburg*.*

15. REVOLUȚII ALE EPOCII MODERNE

15.1. Domenii prevalente:

- societate, instituții, politică.

15.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- revoluție, teroare, dictatură, lovitură de stat, directorat.

15.3. Conținuturi.

- *revoluția americană;*
 - *studiu de caz: Constituția Statelor Unite ale Americii;*
- *revoluția din Franța: de la Adunarea Stărilor Generale la Convenția Iacobină;*
 - *studiu de caz: "Declarația Drepturilor Omului și Cetățeanului"*
- *directoratul*

16. EPOCA NAPOLEONIANĂ

16.1. Domenii prevalente:

- societate, instituții, politică.

16.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- referendum, consulat, codul napoleonian;
- imperiul francez.

16.3. Conținuturi.

- *Afirmarea identității naționale în contextul războaielor napoleoniene;*
 - *studiu de caz: Italia*, Germania*, Polonia*, Spania*;*
- *războiul ruso-turc (1806-1812) și consecințele sale asupra Țărilor Române.*

17. LECȚII DE SINTEZĂ

17.1. Domeniul și castelul feudal.

17.2. A fi cavaler.

17.3. Viața la curte, viața la curtea domnească.

17.4. Vestimentația.

17.5. A locui într-un oraș medieval.

17.6. Călători și călătorii în Evul Mediu.

17.7. Statutul femeii în Evul Mediu.

17.8. Viața copiilor în perioada de la Evul Mediu la Renaștere.

CURRICULUM ȘCOLAR ISTORIE, clasa a VII-a

CONȚINUTUL ÎNVĂȚĂRII

1. LUMEA LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA (2 ore)

1.1. Domenii prevalente: social, politic.

1.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- stat liberal, liberalism, democrație, partid politic, orientare politică*, vot cenzitar, vot universal, presă, sentiment național;
- răspândirea și impactul ideilor revoluției franceze; instituționalizarea cuceririlor revoluției franceze*;
- afirmarea "principiului naționalităților".

1.3. Conținuturi

Modificări în organizarea instituțiilor politice.

Codul lui Napoleon și influența sa în Europa*.

2. REVOLUȚIA TEHNOLOGICĂ ȘI EXPANSIUNEA SOCIETĂȚII INDUSTRIALE (3 ore)

2.1. Domenii prevalente: economic, social.

2.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- revoluție industrială, capitalism, concurență, fabrică, lucrători industriali, proletariat*, industrie, profit, salariu, socialism, sindicalism, grevă;
- descoperiri științifice, invenții tehnice și consecințele lor; raportul om-mașină;
- formarea clasei lucrătorilor industriali și apariția unor ideologii și forme de luptă proprii;
- urmările revoluției industriale și agrare.

2.3. Conținuturi

Oraș și sat în epoca modernă:

- studiu de caz: regiunea Ruhr, zona Manchester*.

Revoluția industrială și agrară:

- studiu de caz: Anglia, Franța*, S.U.A., Germania*.

3. EUROPA ÎNTRE ABSOLUTISM ȘI LIBERALISM (5 ore)

3.1. Restaurație și revoluție între 1815-1848

3.1.1. Domenii prevalente: politic, ideologic.

3.1.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- mișcare de eliberare națională, reforma (politică, economică, socială), restaurație, "Problema Orientală";
- doctrine politice: legitimism*, conservatorism, neoabsolutism*;
- forme de acțiune politică (conspirații, memorii, revoluții)

* la aprecierea profesorului

3.1.3. Conținuturi

Congresul de la Viena; Sfânta Alianță și eșecul politicii sale. Mișcări revoluționare:

- studiu de caz: Grecia (1821-1829), Spania, America Latină*.

Principatele Române în contextul raporturilor ruso-otomane:

- studiu de caz: revoluția de la 1821*, Regulamentele Organice.

Statutul Transilvaniei în Imperiul Habsburgic.

3.2. Revoluția din 1848-1849 în Europa.

3.2.1. Domenii prevalente: politic, ideologic, social.

3.2.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- revoluție socială, program revoluționar, revoluție națională, guvern provizoriu, imperiu multinațional;

- nașterea ideologiilor naționale; miturile naționale*;

- raportul social-național în programele revoluției.

3.2.3. Conținuturi

Habsburgici: dimensiuni ale revoluțiilor: revoluția în Franța, revoluția în Imperiul Habsburgic:

- studiu de caz: Germania, Italia*.

Revoluția română și revoluția europeană.

Consecințele revoluției pentru dezvoltarea societății moderne.

4. STAT ȘI NAȚIUNE ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX- LEA (4 ore)

4.1. Domenii prevalente: politic, economic.

4.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- națiune, stat național, opresiune națională, piață națională, unificare politică, unitate națională, independență, mișcare abolitionistă;

- căi și mijloace de unificare politică și statală; rolul învățământului;

- mișcarea națională în Peninsula Balcanică.

4.3. Conținuturi

Noi state naționale:

- studiu de caz: Italia, Germania, S.U.A.*, Japonia*;

Formarea statului național român:

- studiu de caz: reformele lui Alexandru Ioan Cuza.

Austro-Ungaria - stat supranațional.

5. CIVILIZAȚIA LA RĂSCRUCE DE SECOLE (5 ore)

5.1. Știință și tehnică

5.1.1. Domenii prevalente: economic, social, cultural

5.1.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- modernizare, politică economică, explozie demografică, evoluționism*, electrotehnică, "La Belle Epoque"*;

- noile descoperiri științifice și tehnice și consecințele lor;

- nașterea unor noi elite și consolidarea clasei de mijloc;

- modernizarea societății; căi de comunicație, asistență socială;

5.1.3. Conținuturi

Oraș și sat în contextul exploziei demografice.

Căi de comunicație:

- studiu de caz: Transiberianul, calea ferată Berlin-Bagdad*.

Tehnică în slujba războiului.

Oameni de știință și descoperirile lor:

- studiu de caz; Louis Pasteur și medicina, T.A.Edison și electricitatea,

A.G.Bell și telefonul.

5.2. Artă și societate

5.2.1. Domenii prevalente: cultural, social

5.2.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- academie, expoziție universală*, ateneu, operă națională, bibliotecă națională;

- curente literare și artistice*;

- cultură și mișcarea de eliberare națională;

- condiția intelectualului*.

5.2.3. Conținuturi

Literatura și viața cotidiană.

Forme și stiluri în arhitectură; școli naționale de pictură*.

Personalități ale culturii:

- studiu de caz: Victor Hugo, I.L. Caragiale, Giuseppe Verdi*, Van Gogh*,

Gauguin*, I. Mincu*.

6. PRIMUL RĂZBOI MONDIAL ȘI URMĂRILE SALE (6 ore)

6.1. Crize și conflicte

6.1.1. Domenii prevalente: politic, militar

6.1.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- neutralitate, militarism, pacifism, război total, principiul autodeterminării;

- factorul economic și ierarhia marilor puteri;

- alianțele politico-militare și urmările lor;

- principalele crize și conflicte.

6.1.3. Conținuturi

Harta politică a lumii la sfârșitul secolului al XIX-lea; principalele zone de conflict:

- studiu de caz: Peninsula Balcanică, Africa de Sud*.

Statutul internațional al României (1878-1914).

Imperiile coloniale ale marilor puteri:

- studiu de caz: Imperiul Britanic.

6.2. Primul război mondial

6.2.1. Domenii prevalente: politic, social, militar

6.2.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- război mondial, război fulger, război de poziții*;

- pretextul și cauzele războiului;

- actori ai scenei politice și militare.

6.2.3. Conținuturi

Frontul și lumea din spatele frontului.

Un nou mod de purtare a războiului; desfășurarea și urmările războiului:

- studiu de caz: Verdun, Parisul în război.

Planuri de reorganizare a lumii:

- studiu de caz: "Cele 14 puncte".

Personalitățile epocii:

- studiu de caz: G. Clemenceau, Joffre*, Eremia Grigorescu, Ion I.C. Brătianu*, W. Wilson.

Harta lumii după conferințele din 1919-1922:

- studiu de caz: Europa Centrală și de Răsărit.

7. DEMOCRAȚIE ȘI TOTALITARISM (1922-1939) (5 ore)

7.1. Domenii prevalente: economic, social, politic, ideologic

7.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- democrație reprezentativă, emanciparea femeii, creștere economică, criză economică, leninism*, stalinism, comunism, fascism, nazism*, antisemitism, revizionism, conciliatorism*, social-democrație, partid comunist;

- prosperitate și criză economică (1923-1933);

- parlamentarism și autoritarism politic;

- statutul cetățeanului;

- eșecul menținerii păcii;

7.3. Conținuturi

Statul și instituțiile sale: state democratice și state totalitare:

- studiu de caz: Franța, Marea Britanie*, U.R.S.S., Germania, Italia*.

Viața cotidiană în marile orașe:

- studiu de caz: Paris, Londra, New York*, București.

Mișcarea comunistă internațională și rolul său.

Tensiunile internaționale și soluțiile oferite:

- studiu de caz: N. Titulescu, L. Barthou, F.D. Roosevelt*.

Crize politico-diplomatice:

- studiu de caz: războiul italo-etioopian (1935)*, Munchen (1938), Pactul sovieto-german (1939) și împărțirea Europei*.

România în perioada interbelică.

8. AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL (4 ore)

8.1. Domenii prevalente: politic, militar, economic

8.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- Axa, Națiunile Unite, ultimatum, atentat, lagăr de muncă forțată, capitulare necondiționată, mișcare de rezistență, bomba atomică;

- dimensiunile războiului (economică, politică, ideologică, militară);

- forme de rezistență față de război.

8.3. Conținuturi

Operațiuni militare; mișcarea de rezistență antifascistă.

Conferințele interaliatate la nivel înalt și urmările lor:

- studiu de caz: Italia.

Victoria Națiunilor Unite:

- studiu de caz: Hiroshima.

Conferința de pace de la Paris (1947); punerea bazelor unei noi ordini internaționale și constituirea O.N.U.

9. LUMEA POSTBELICĂ ȘI PROBLEMELE SALE (6 ore)

9.1. Domenii prevalente; economic, politic, social, cultural

9.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins:

- republică, "democrație populară", decolonizare, nealinie, destindere, "război rece", securitate europeană, "Lumea a treia", economie dirijată, revoluție științifică;

- criză și evoluție în economie; epoca marii prosperități;
- rolul mass-mediei și al cinematografiei;
- evoluții politice; comunismul și lumea liberă;
- reponsabilitățile omului de cultură și ale omului de știință*.
- contestarea valorilor lumii contemporane*.

9.3. Conținuturi

Apariția și evoluția unor noi state independente*.

Instaurarea sistemului totalitar în Europa de Est - statele comuniste.

Rezistența față de regimul comunist:

- studiu de caz: Ungaria, Polonia, R. D. Germană*, Cehoslovacia*.

Modele ale dezvoltării economice: societatea de consum și economia dirijată.

Europa divizată - războiul rece și urmările sale:

- studiu de caz: Planul Marshall, Statutul Berlinului (1948-1989).

Tensiuni în lumea comunistă.

Declarația universală a drepturilor omului (1948).

Cucerirea spațiului cosmic și implicațiile sale".

Conferința pentru securitate și cooperare în Europa.

Personalități ale culturii și științei:

- studiu de caz: P. Picasso, C. Brâncuși, A. Einstein, J. Cousteau.

Muzica nouă și mișcarea hippie*.

10. LUMEA ÎN PRAGUL MILENIULUI III (5 ore)

10.1. Domenii prevalente: social, economic, politic

10.2. Termeni istorici, concepte, probleme de atins

- economie de piață, decalaj economic, competiție economică, progres tehnologic, societate informațională, NATO, Uniunea Europeană;

- comunism, democrație, totalitarism, dizident, societate civilă, mișcare civică, stat de drept, drepturile omului, interdependență*;

- criza sistemului comunist; rezistența față de regimurile totalitare;

- societățile în tranziție: rolul instituțiilor politice și ale statului.

10.3. Conținuturi

Anul 1989 în Europa.

Stabilitate și instabilitate în viața politică internațională:

- studii de caz: destrămarea U.R.S.S., războiul din Golful Persic*, criza politică din Orientul Apropiat,

Integrarea europeană și atlantică*.

Premiile Nobel*.

11. LECȚII DE SINTEZĂ

11.1. Europa și lumea extraeuropeană în epoca modernă.

11.2. Viața cotidiană în timpul primului război mondial.

11.3. Este istoria *magistra vitae*?

11.4. Fascism și comunism în perioada interbelică.

11.5. De la Liga Națiunilor la Organizația Națiunilor Unite.

CURRICULUM ȘCOLAR ISTORIE, clasa a VIII-a

NOTĂ DE PREZENTARE*

Textul de față reprezintă elementele de bază ale curriculum-ului pentru clasa a VIII-a. Acesta încearcă să răspundă exigențelor specifice etapei de școlaritate în care se află elevii, mai ales în privința examenului de capacitate. "Oferta de cunoaștere" propusă de curriculum (experiențele de învățare aflate în legătură cu elementele de conținut), ca și structura acestuia sunt raportate la acest tip de evaluare finală realizată la nivel național.

În elaborarea acestui text s-a avut în vedere faptul că istoria României nu are înțeles dacă este tratată izolat, în sine, fără conexiunile ei organice cu ansamblul mai larg al istoriei Europei, mai ales a celei sud-estice.

Această integrare urmărește:

- prezentarea directă și explicită a spațiului românesc, cu modificările sale teritoriale de-a lungul timpului, ca parte a unui ansamblu mai larg, specific diferitelor epoci istorice;

- identificarea și compararea proceselor istorice similare din Europa: modernizarea societății, formarea statului național, instaurarea unor regimuri politice, revenirea la instituțiile democratice.

În clasa a VIII-a se aprofundează cunoștințe și competențe dobândite în timpul gimnaziului, mai ales în ceea ce privește identificarea și folosirea informației, deprinderile de comunicare și de rezolvare de probleme.

STRUCTURA CURRICULUM-ULUI

Obiectivele-cadru au în vedere capacitățile la care ar trebui să ducă studierea istoriei în gimnaziu.

Obiectivele de referință descriu în termeni de performanță optimală rezultatele studierii istoriei la sfârșitul fiecărei clase. Ele au în vedere două aspecte:

- capacități și cunoștințe;
- atitudini.

Activitățile de învățare sunt în relație nemijlocită cu domenii ce conduc la învățarea, întărirea și dezvoltarea capacităților și a atitudinilor propuse prin

* Grupul de elaborare:

1. prof. univ. dr. **STELIAN BREZEANU** - București
2. prof. **LIVIU BURLEC** - Iași
3. cerc. șt. **LAURA CĂPIȚĂ** - București
4. prof. **IOAN GROSU** - București
5. prof. **MIHAI MANEA** - București
6. prof. dr. **BOGDAN TEODORESCU** - București
7. prof. **CONSTANTIN TOADER** - Brăila

obiective. Ele oferă posibile răspunsuri la întrebarea **cum se învață** și sunt menite să întărească rolul elevului în procesul didactic.

Conținuturile prezintă opțiuni privind fapte și/sau procese istorice relevante pentru temele propuse, însoțite de terminologia aferentă. Ele au niveluri diferite de specificare și sunt împărțite în trei categorii: obligatorii, opționale și facultative.

Timpul de instruire propus (număr de ore pentru fiecare temă) este orientativ și indică o valoare minimală.

Sugestii pentru lectura programei

Documentul "Istorie. Curriculum școlar pentru clasa a VIII-a" se adresează, în primul rând, profesorilor și autorilor de manuale, iar aceștia trebuie să-l adecveze situațiilor concrete în care îl folosesc.

Câteva aspecte trebuie avute în vedere:

- diferitele categorii de obiective prezentate în document identifică domeniile de învățare în relație cu care sunt concepute acțiunile didactice; ponderea lor trebuie stabilită în raport cu o situație concretă - o lecție sau un capitol de manual;

- capitolul "conținuturi" prezintă temele care pot fi predate într-un an școlar. Oferta de conținuturi prezentată nu este obligatorie integral; documentul oferă o paletă largă de conținuturi pentru a permite o abordare creatoare în structurarea demersului didactic. În funcție de realitatea de zi cu zi din școală, profesorul poate opera o selecție care să-i permită atingerea obiectivelor propuse. Ca urmare, conținuturile sunt, într-o anumită măsură, selectabile. Fiecare "conținut" (temă din programă) este prezentat sub forma a trei niveluri:

- "domeniile prevalente" indică dimensiunile istorice ce caracterizează tema respectivă în contextul abordării sale didactice;

- "termeni, concepte, probleme de atins" indică elementele care pot structura acțiunea didactică, fără ca aceasta să predisună la tentația de a fi exhaustivă. Termenii și conceptele prezentate sunt parte a unui "metalimbaj" al specialiștilor în domeniu. Asemenea formulelor matematice, utilizarea lor este standardizată, dar prezentarea și învățarea lor ca atare nu este scopul acțiunii didactice. Drept urmare, nu conceptualizarea lor în formule abstracte este importantă pentru elevi; introducerea acestora în programă se adresează profesorilor în calitate de specialiști ai domeniului;

- "conținuturile" încorporează cele două niveluri într-una sau mai multe probleme care pot constitui subiectul unei lecții sau al unui grup de lecții. Altfel spus, acest nivel - care în demersul didactic se află cel mai "aproape" de elev - reprezintă o concretizare a opțiunilor operate în cadrul celorlalte două niveluri.

- activitățile de învățare reprezintă puncte de sprijin pentru atingerea obiectivelor și pentru evaluare. Ele încearcă să asigure mobilitatea actului didactic la nivel metodologic.

Pentru a favoriza creșterea posibilității de opțiune în stabilirea parcursurilor de învățare, anumite activități de învățare și conținuturi ale învățării, marcate prin asterisc, pot fi integrate în segmentul "Curriculum la decizia școlii". Celelalte activități și conținuturi ale învățării constituie segmentul "Curriculum nucleu", definit ca trunchi comun.

OBIECTIVELE CADRU PENTRU GIMNAZIU

În gimnaziu elevul va dobândi abilități de cunoaștere a realității prin activarea imaginației proprii și a operațiilor gândirii, prin utilizarea metodelor de analiză și descoperire a informațiilor, a instrumentelor de muncă intelectuală specifice istoriei.

Prin studiul istoriei și prin utilizarea limbajului adecvat, la nivelul gimnaziului elevul trebuie:

- să se orienteze în timp și spațiu și să dobândească o înțelegere corectă a timpului și a spațiului istoric;
- să conștientizeze apartenența la un spațiu istoric și de cultură, prin cunoașterea istoriei comunității din care face parte și a factorilor de integrare a acestora în istoria universală;
- să recunoască tipurile de surse istorice și modalitățile de folosire a acestora, prin raportare la epoca despre care se dau informații;
- să cunoască și să stăpânească informații despre evenimente, personalități, epoci istorice, domenii ale activității umane;
- să identifice ideile, motivele, interesele indivizilor și ale grupurilor umane în acțiune, să sesizeze posibilitățile și limitele acestora în trecut și în prezent;
- să dobândească deprinderea de a discerne între diferitele interpretări date unui eveniment la nivelul unei epoci sau în epoci diferite;
- să înțeleagă și să folosească noțiunea de civilizație în diversitatea sa în spațiu și timp, precum și ca o realitate complexă la nivelul unor comunități diferite;
- să alcătuiască, pe baza terminologiei de specialitate, un discurs argumentat, în care să fie articulate cunoștințele despre o problemă istorică.

Pentru atingerea acestor obiective cadru, procesul didactic este orientat în următoarele direcții:

- a) înțelegerea și reprezentarea timpului istoric;
- b) înțelegerea și reprezentarea spațiului istoric;
- c) cunoașterea și utilizarea surselor istorice;
- d) însușirea și utilizarea limbajului de specialitate în comunicarea cunoștințelor;
- e) descrierea și interpretarea unui fapt/proces istoric;
- f) înțelegerea schimbării în istorie;
- g) însușirea deprinderilor de muncă independentă și dezvoltarea capacității de investigație în domeniul istoriei.

OBIECTIVE CADRU

1. Înțelegerea și utilizarea adecvată a limbajului de specialitate
2. Cunoașterea și interpretarea surselor istorice
3. Înțelegerea și reprezentarea timpului și a spațiului în istorie
4. Investigarea și interpretarea faptelor și a proceselor istorice
5. Stimularea curiozității pentru studiul istoriei și dezvoltarea atitudinilor pozitive față de sine și față de ceilalți

1. ÎNȚELEGEREA ȘI UTILIZAREA ADECVATĂ A LIMBAJULUI DE SPECIALITATE

Obiective de referință

La sfârșitul clasei a VIII-a elevul va fi capabil:

1.1. să identifice evoluția semnificației unor termeni istorici

1.2. să selecteze și să folosească adecvat termenii proveniți din analiza surselor istorice

1.3. să folosească în contexte noi termenii istorici învățați

1.4. să redacteze un discurs ținând cont de criteriile logice ale organizării lui*

Exemple de activități de învățare

Pe parcursul clasei a VIII-a se recomandă următoarele activități de învățare:

– exerciții de folosire adecvată a terminologiei istorice;

– consultarea unor surse variate de informații;

– asumarea rolului unei personalități și realizarea unor comentarii, dialoguri ale acesteia.

2. CUNOAȘTEREA ȘI INTERPRETAREA SURSELOR ISTORICE

Obiective de referință

La sfârșitul clasei a VIII-a elevul va fi capabil:

2.1. să compare documente de natură diferită dar cu același subiect

2.2. să folosească tehnici de analiză a documentului scris și a celui iconic

2.3. să identifice sursele de informație care pot susține o investigație istorică

2.4. să aprecieze obiectivitatea informațiilor furnizate de o sursă istorică în funcție de contextul în care a fost realizată*

Exemple de activități de învățare

Pe parcursul clasei a VIII-a se recomandă următoarele activități de învățare:

– exerciții de lectură critică a diferitelor tipuri de surse istorice;

– utilizarea dicționarilor, a culegerilor de documente, a enciclopediilor pentru înregistrarea referințelor bibliografice;

– comentarea influenței unor descoperiri istorice asupra reconstituirii faptelor istorice.

3. ÎNȚELEGEREA ȘI REPREZENTAREA TIMPULUI ȘI A SPAȚIULUI ÎN ISTORIE

Obiective de referință

La sfârșitul clasei a VIII-a elevul va fi capabil:

3.1. să identifice duratele variate ale timpului istoric

3.2 să respecte principiile cronologice în exprimarea orală și în scris

3.3 să analizeze hărți care prezintă spații istorice în diferite perioade de timp

3.4. să integreze informația oferită de hărțile istorice în prezentarea unui fapt istoric

Exemple de activități de învățare

Pe parcursul clasei a VIII-a se recomandă următoarele activități de învățare:

– construirea de frize cronologice, grafice și tabele sinoptice;

– elaborarea unui comentariu folosind o cronologie prestabilită;

– compararea de hărți care prezintă același spațiu istoric.

4. INVESTIGAREA ȘI INTERPRETAREA FAPTELOR ȘI A PROCESELOR ISTORICE

Obiective de referință

La sfârșitul clasei a VIII-a elevul va fi capabil:

4.1. să identifice elementele comune și diferențele legate de mai multe fapte istorice

4.2. să analizeze un eveniment, personaj sau fapt istoric pornind de la diferite surse de informații

4.3. să realizeze tabloul unei perioade istorice identificând schimbările intervenite

4.4. să formuleze planul unei cercetări istorice simple*

Exemple de activități de învățare

Pe parcursul clasei a VIII-a se recomandă următoarele activități de învățare:

– alcătuirea planului unei dezbateri despre diferite fapte istorice;

– utilizarea de surse de informare diferite pentru analiza unui fapt sau proces istoric;

– folosirea de surse istorice pentru identificarea aspectelor vizibile și a celor ascunse ale schimbărilor;

– discuții în grup pentru realizarea planului unei cercetări.

5. STIMULAREA CURIOZITĂȚII PENTRU STUDIUL ISTORIEI ȘI DEZVOLTAREA ATITUDINILOR POZITIVE FAȚĂ DE SINE ȘI FAȚĂ DE CEILALȚI

Obiective de referință

La sfârșitul clasei a VIII-a elevul va fi capabil:

5.1. să se raporteze critic la argumentele altora și să-și revizuiască propriile argumente în funcție de context

5.2. să-și utilizeze capacitățile empatice în legătură cu diferite situații

5.3. să conștientizeze valoarea acordată imaginii "celuilalt" de-a lungul istoriei

5.4. să-și dezvolte încrederea față de capacitatea proprie de investigație

Exemple de activități de învățare

Pe parcursul clasei a VIII-a se recomandă următoarele activități de învățare:

– discuții în grup în scopul realizării planului unor activități;

– imaginarea unor situații față de care trebuie să-și prezinte și să-și argumenteze opinia;

– exersarea unor roluri specifice în activitatea de grup;

– alcătuirea unor proiecte de grup care să prezinte tema "imaginii celuilalt" în diferite perioade istorice;

– asumarea de sarcini diferite în timpul participării la diferite proiecte.

CONȚINUTUL ÎNVĂȚĂRII

1. INTRODUCERE

1.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

– istoriografie, demografie, geografie istorică.

1.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- spațiu etnografic, toponimie, istoriografie, demografie, geografie istorică;

- mediul geografic și oamenii;

- unitate și diversitate în civilizația spațiului românesc;

- dimensiunea cronologică.

1.3. CONȚINUTURI

Mediul și oamenii:

• *studiu de caz: rolul Carpaților în istorie.*

Duratele timpului istoric.

Istorici și geografi despre spațiul românesc:

• *studiu de caz: rolul Mării Negre în concepția lui Gh. Brătianu.*

Modalități de construire a imaginii trecutului:

• *studiu de caz: cum văd istoricii începuturile epocii moderne.*

2. CIVILIZAȚII PREISTORICE ȘI ANTICE

2.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, societate, cultură, politică

2.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- cultura arheologică, arta preistorică, indo-europeni;

- legatus augusti (guvernator), dava, villa rustica, vicus, romanizare, urbanizare, collegia;

- sincrētism religios, limes, daci liberi;

- indo-europenizarea spațiului carpato-balcanic*.

2.3. CONȚINUTURI

Civilizații preistorice:*

• *studiu de caz: cultura Cucuteni-Ariușd.*

Geto-dacii și contactele cu lumea mediteraneană.

Regalitate și religie:

• *studiu de caz: Deceneu*.*

Integrarea geto-dacilor în lumea romană:

3. ROMANITATEA ORIENTALĂ ÎN MILENIUL MARILOR MIGRAȚII

3.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, societate, cultură

3.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- sedentari și migratori;

- creștinism, continuitate, etnogeneză;

- romanitatea orientală.

3.3. CONȚINUTURI

Disputa în jurul continuității: știință și politică:

• *studiu de caz: Robert Roesler și A.D. Xenopol.*

Romanitate și creștinism.

Autohtoni și migratori: de la confruntare la coabitare.

Formarea poporului român și a limbii române:

• *studiu de caz: romanitatea sud-dunăreană.*

Așezarea ungarilor în Pannonia/Colonizarea sașilor în Transilvania.

4. STATUL MEDIEVAL ȘI INSTITUȚIILE SALE

4.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- societate, instituții, politică

4.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- jude, cnezat*, voievodat, descălecat*, "țară";

- domnie, dinastie*, sfat domnesc, mitropolie, viața monahală*;

- curtea domnească, "oastea cea mare", cetate, marca de graniță*

- adunarea țării, comitat, ținut, județ, district, scaun*, "universitate săsească";

- instituțiile statale între două modele: cel bizantin și cel occidental

4.3. CONȚINUTURI

Formațiuni politice românești și statele vecine:

- studiu de caz: *statul Asăneștilor**.

Transilvania de la voievodat la principat:

- studiu de caz: *românii în viziunea cronicilor maghiare (sec. XII - XV).*

Semnificația întemeierii statelor medievale Valahia și Țara Moldovei:

- studiu de caz: *Diploma Cavalerilor Ioaniți;*
- studiu de caz: *semnificația titulaturilor lui Mircea cel Bătrân și Roman I*.*

5. LUMEA RURALĂ ȘI URBANĂ ÎN EVUL MEDIU

5.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, societate, cultură

5.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- satul, "obiceul pământului", cultura în lumea rurală;
- târg, patriciat urban, sfat orășenesc, cultura urbană

5.3. CONȚINUTURI

Lumea satului:

- studii de caz: *organizarea obștii (document); o zi din viața unui țăran șerb din Ardeal.*

Lumea orașului:

- studii de caz: *organizarea unei comunități urbane - Sibiu*, Brașov*;*
- cetăți și târguri medievale - Hotin și Câmpulung.*
- Solidarități și conflicte în lumea medievală:*
- studiu de caz: *Unio Trium Nationum*.*

6. ȚĂRILE ROMÂNE ȘI STATELE VECINE ÎNTRE DIPLOMAȚIE ȘI CONFRUNTARE

6.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- diplomație, politică, istorie militară

6.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- suzeranitate, vasalitate, Liga Sfântă.
- Statutul internațional al țărilor Române în secolele XV - XVIII.

6.3. CONȚINUTURI

Politica de cruciadă a principilor români: Mircea cel Bătrân, lancul de Hunedoara, Ștefan cel Mare, Vlad Țepeș, Petru Rareș*, Mihai Viteazul*

- studiu de caz: *arta militară a Țărilor Române**

- studiu de caz: *Unirea Țărilor Române în timpul lui Mihai Viteazul.*

Instaurarea regimului habsburgic și a celui fanariot.

Politică și diplomație în sec. XVII-XVIII: Matei Basarab, Vasile Lupu*, Constantin Brâncoveanu, Dimitrie Cantemir*, Șerban Cantacuzino:*

- studiu de caz: *românii în viziunea călătorilor străini.*

7. CULTURA MEDIEVALĂ ÎN SPAȚIUL ROMÂNESC

7.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- cultură, societate, religie

7.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- letopiseț (anale, cronici, manuscris*), limbi de cultură, arhitectură;
- influența lumii bizantine;
- impactul umanismului;
- Țările Române - spațiu multicultural;
- patronajul cultural al domnitorilor români în lumea ortodoxă;
- mănăstirile - centre de cultură.

7.3. CONȚINUTURI

Moștenirea bizantină în cultura medievală.

Cronicari și cărturari umaniști.

- *studiu de caz: Dimitrie Cantemir.*

Tiparul și cartea în spațiul românesc: Arta ecleziastică și laică:

- *studiu de caz: cultura în vremea lui Ștefan cel Mare*; cultura în vremea lui Constantin Brâncoveanu.*

Pictura murală moldovenească.*

8. SOCIETATEA ROMÂNEASCĂ ÎNTRE TRADIȚIE ȘI MODERNITATE (SEC. XVIII - PRIMA JUMĂTATE A SEC. XIX)

8.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, politică, societate, ideologie

8.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- iluminism, principe luminat, reforme; unire religioasă, națiune;
- principiul separării puterilor în stat;
- tendințe de modernizare în societatea românească;
- începuturile formării națiunii moderne;
- demografie și societate*.

8.3. CONȚINUTURI

Mișcarea de emancipare politică în Transilvania:

- *studiu de caz: Ioan Micu Inocențiu-Klein*; Supplex Libellus Valachorum.*

Domniile fanariote:

- *studiu de caz: Constantin Mavrocordat.**

Chestiunea orientală și Principatele Române:

- *studiu de caz: Reinstalarea domnitorilor pământeni.*
- Regulamentele Organice.*

9. CONSTITUIREA ROMÂNIEI MODERNE

9.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, societate, politică

9.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- locotenența domnească*, adunări ad-hoc, caimacam*, secularizare;
- constituție, monarhie constituțională, partide politice, vot censitar, "partidă națională"*;
- constituirea statului național român;
- orientări în politica externă;
- rolul culturii în renașterea conștiinței naționale, Școala Ardeleană;
- mișcarea de emancipare în teritoriile românești aflate sub dominație străină.

9.3. CONȚINUTURI

Revoluția din 1848-1849.

Unirea și reformele lui Al. I. Cuza.

Începuturile vieții politice moderne în România:

- studiu de caz: *Constituția din 1866.*

Românii din Basarabia, Bucovina și Transilvania:

- studiu de caz: *Memorandum-ul.*

Cucerirea independenței de stat și unirea Dobrogei.

Războiul pentru întregirea națională.

Formarea statului național unitar:

- studiu de caz: *rezoluția de la Alba Iulia.*

10. CULTURA NAȚIONALĂ ÎN SECOLUL XIX

10.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- cultură, societate, ideologie

10.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- Curente și instituții culturale: Astra; Academia;
- accentuarea influențelor occidentale în cultura română*;
- afirmarea conștiinței naționale;
- cultura minorităților.

10.3. CONȚINUTURI

Învățământul în școli și universități:

- studiu de caz: - *o zi de școală în secolul XIX.*

Literatura și arta în spațiul românesc:

- studiu de caz: *Mihai Eminescu, Ștefan Luchian*, Ateneul Român.*

Spiritul critic în cultura română:

- studiu de caz: *Junimea*.*

Istoriografia:

- studiu de caz: *Mihail Kogălniceanu.*

Contribuții ale românilor la dezvoltarea științei și tehnicii:*

- studiu de caz: *Anghel Saligny*.*

11. ROMÂNIA ÎNTRE DEMOCRAȚIE ȘI AUTORITARISM

11.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, politică, societate

11.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- vot universal, regență;
- decret-lege, cenzură, dictat, regim autoritar, dictatură militară, partid unic;
- democrația interbelică și problemele ei;
- forme politice autoritariste în deceniile patru și cinci ale sec. XX.

11.3. CONȚINUTURI

· *România după Marea Unire:*

• *studiu de caz: integrarea provinciilor românești și statutul minorităților.*

Monarhia constituțională și partidele politice în România interbelică:

• *studiu de caz: Constituția din 1923.*

Opțiuni politice privind evoluția societății românești: I. I. C. Brătianu; I. Maniu* :*

• *studiu de caz: liberalismul, țărănismul..*

• *studiu de caz: Carol al II-lea* și Antonescu*.*

*România în al doilea Război Mondial: - anul 1940**

• *studiu de caz: Anul 1940*

• *studiu de caz: actul de la 23 august 1944 și urmările sale*.*

12. ROMÂNIA DUPĂ AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

12.1. DOMENII DE REFERINȚĂ

- economie, politică, cultură, ideologie

12.2. TERMENI ISTORICI, CONCEPTE, PROBLEME DE ATINS

- sovietizare, etatizare, colectivizare, industrializare forțată, "revoluție culturală", poliție politică;
- deportare, muncă forțată, lagăr de muncă, deținuți;
- democrație, societate civilă, practici democratice, constituție;
- instituții și mecanisme de exercitare a puterii politice, "reeducare"*, represiunea comunistă, opozanți și dizidenți, rezistența anticomunistă, destalinizare și desovietizare;
- etapele regimului comunist;
- revenirea la instituțiile democratice.

12.3. CONȚINUTURI

Evoluții specifice ale regimului comunist (6 martie 1945 - noiembrie 1946 - decembrie 1947)

Perioada stalinistă: regimul lui Gh. Gheorghiu-Dej

Regimul naționalist-comunist al lui N. Ceaușescu.

Decembrie 1989. Context și consecințe.

Revenirea la democrație:

- *studiu de caz: Constituția din 1991.*

13. STUDII/LECȚII DE SINTEZĂ

13.1. Biserica și domnia în Evul Mediu

13.2. Programul politic pașoptist și crearea României moderne

13.3. România și sistemul politico-militar de la Versailles

13.4. Tendințe și opțiuni în cultura românească interbelică

13.5. Viața cotidiană în perioada interbelică.

VALENȚE EUROPENE ALE ISTORIEI

MIHAI MANEA

În pragul secolului XXI, într-o perioadă marcată de importante mutații în plan social-politic, economic, demografic, studiul istoriei trezește un interes deosebit. Aceasta cu atât mai mult, cu cât *Noua Europă*, concept acreditat în ultimii ani odată cu tendințele de accentuată integrare europeană, ne dezvăluie, la nivelul continentului nostru, o arie multiculturală și pluralistă.

Într-o atare conjunctură s-a produs o largă diversificare a registrului de cuprindere a istoriei. Aceasta nu mai vizează astăzi strict aspectul politic și militar, ci s-a extins și la economie, societate, rolul minorităților. Concomitent se desfașează o vie activitate pentru reconceptualizarea istoriei și adaptarea sa la noile cerințe teoretice. În fața tehnicilor de cercetare și a direcțiilor de investigație se deschid noi orizonturi.

Repudiind tot mai mult vechile clișee și discursuri naționaliste, redefinind tot mai multe mituri istorice, de fapt, practic demitizând *istoria* încearcă în ultimii ani să releve *ceea ce leagă* și *nu* ceea ce separă civilizațiile lumii.

Afișând o viziune tot mai largă și nuanțată asupra a diferite fenomene și procese social-economice, politice, culturale, religioase, istoria joacă un rol politic important și acționează la diferite nivele – mass-media, societate – pentru înțelegere, încredere și toleranță între popoare.

Astfel, învățarea – predarea istoriei – devine într-o măsură decisivă o parte esențială a educației tinerei generații. Istoria se impune, tot mai mult ca un mijloc de exprimare a ideii de dezvoltare personală, de propagare a unor atitudini sociale. În aceste condiții în decembrie 1995 Lluís Maria de Puig, deputat spaniol din grupul socialist al Adunării Parlamentare a Consiliului Europei, în prezent proeminentă personalitate în cadrul Adunării Atlanticului de Nord, a propus adoptarea unui document privind predarea – învățarea istoriei în Europa¹. A luat naștere astfel, Recomandarea nr. 1283/1996 a Consiliului Europei, adoptată de către forul european la 22 ianuarie 1996².

Organismele europene și, în principal, Consiliul Europei și Comitetul său de Cultură, au acordat și acordă o atenție deosebită istoriei, prin întărirea rolului său în sistemul său de învățământ și solicitarea privind înlăturarea oricăror prejudecăți politice în scrierea noilor manuale de istorie.

1. Documentul nr 7446/1996, Raport al Comitetului de Cultură și Educație; vezi și anexa.

2. Vezi și The Council of Europe, *History and the learning of history in Europe*, Strasbourg,

Astfel, în opinia forurilor europene accentul cade încă prea mult pe istoria națională în locul unei viziuni europene, poate chiar globale, și în care toate națiunile, inclusiv cele mici, să se regăsească pe măsura participării lor la făurirea istoriei. În același timp continuă să se poarte o vie discuție în jurul locului și rolului istoriei naționale și a raportului său cu cea universală în diferite state ale Europei.

Cu privire la istorie se impune cu necesitate o regândire a locului său în ansamblul științelor sociale. Conform părerii a tot mai mulți specialiști istoria este o disciplină de învățământ și o știință ceea ce poate ilustra foarte bine schimburile interculturale și poate deveni un instrument foarte eficient în domeniul educației privind drepturile omului. Toate documentele oficiale ale forurilor europene subliniază necesitatea adoptării unei cronologii a istoriei europene valabilă în linii generale. Trebuie să se acorde mai multă atenție sublinierii importanței moștenirii greco-romane, bizantine, rolului universităților medievale, civilizațiilor din Orientul Îndepărtat. De asemenea, va trebui să se accentueze mai mult asupra tuturor cauzelor Reformei și Contrareformei și rolul Imperiului Otoman.

În ceea ce privește religia trebuie reliefat faptul că aceasta a fost și este o componentă majoră a tuturor societăților și nu doar a Orientului Antic și a Evului Mediu. În același timp, se impune a fi subliniat și faptul că toate religiile – creștinismul, iudaismul, budismul ș.a. – au fost deopotrivă de importante în istorie. Deși în unele zone ale continentului nostru a fost eludat cu bună știință, este imperios necesar să se dezvăluie rolul personalităților cu adevărat importante, inclusiv pentru răspândirea valorilor democratice europene.

Revoluția franceză din 1789-1794 trebuie studiată în contextul marilor curente de idei din Secolul Luminilor și alături de unele mișcări social-politice și ideologice din alte zone ale continentului nostru, precum: Țările-de-Jos, Imperiul Habsburgic, Polonia. Se consideră necesar să se reliefeze cu mai mare putere și faptul că lucrările Congresului de la Viena (1814-1815) au urmărit nu atât Restaurația, cât mai ales punerea bazelor unui nou raport de forțe pe plan politic internațional. În același timp trebuie să se prezinte atât părțile bune, cât și cele rele, ale cuceririlor și dominației coloniale din zonele extraeuropene.

Interesul acordat studierii și popularizării istoriei Europei, este ilustrat și de numeroase conferințe privind predarea istoriei organizate cu participarea europeană, ca, de exemplu, cele de la: Oslo(1954), Roma(1955), Royaumont(1956), Schveningen(1957), Brugges(1991), Leewarden(1993), Delfi(1994), Sofia(1994), Graz(1994). Printre temele dezbătute menționăm: *Evul Mediu; perioada secolelor XVII-XVIII sau 1789-1871; Istoria, valorile democratice și toleranța în Europa; Reforma predării istoriei în școlile din statele europene aflate în tranziție democratică; predarea istoriei secolului XX în Europa.*

Din lucrările acestor conferințe s-au desprins unele teme ce pot fi abordate în predarea istoriei Europei. Între acestea pot fi menționate, astfel: propaganda și scopurile sale; imperialism și colonialism; conflicte militare – cauze și efecte; rolul mass-mediei; mobilitatea socială; marele migrații; rolul bisericii în societatea feudală; oraș și sat în Evul Mediu; orașele medievale – evoluție și implicații în

dreptul domenial; ordinele societății feudale; instituția Parlamentului; Cruciadele; Umanismul și Renașterea; legăturile comerciale între regiunile Europei (Italia, Hansa, vikingi); Europa Centrală – nașterea națiunilor; biografia marilor intelectuali; Europa Centrală la răscrucea influenței Romei și Bizanțului; impactul războaielor religioase; Epoca Luminilor; revoluția industrială; mișcarea de rezistență în timpul celui de al doilea război mondial; Europa văzută de alții; ideea unității europene; Europa în lumea contemporană.

Este practic imposibil să prezinți istoria Europei fără a ține seama de istoria tuturor națiunilor mici și mari de pe continent, căci nimeni nu poate lua dreptul popoarelor la istorie. Dar, în același timp istoria continentului nostru nu poate fi o simplă juxtapunere de istorii naționale. Unui astfel de deziderat îi corespunde – chiar dacă parțial și cu multe lipsuri în special, în ceea ce privește istoria românilor – și Euromanualul de istorie elaborat sub redacția lui Frederic Delouche de către un colectiv de 11 specialiști din Franța, Marea Britanie, Spania, Italia, Danemarca, Cehoslovacia, Belgia, Irlanda, Grecia, Olanda, Germania și care a cunoscut ediții în limba franceză, germană, engleză, poloneză, maghiară.

Istoria Europei este, în fapt, istoria unei imense acumulări de fapte, procese și fenomene, interpretate foarte diferit de către școlile naționale de istorie. Deseori abordarea problemelor naționale și sociale determină interpretări eronate și deschide calea manipulării politice a istoriei. De aceea se impune în mod decisiv eliberarea predării istoriei de orice constrângere ideologică. Prin toate cele trei nivele identificate în predarea – învățarea istoriei – *istorie locală, națională, globală* – istoria își afirmă rolul foarte important în formarea identității și conștiinței naționale alături de familie, mass-media ș.a.

Dar cum pot oare să fie atrași elevii să cunoască și să învețe istoria Europei? Provocarea pe care o adresează științei istoriei societatea multiculturală impune, inclusiv prin intermediul istoriei, educația tinerei generații în spiritul valorilor fundamentale ale societății civile, a respectării drepturilor fundamentale ale omului. Prin predarea istoriei se oferă astfel elevilor posibilitatea de a-și afirma propria părere, de a analiza critic, de a adopta decizii și atitudini și de a aprecia complexitatea și diversitatea fenomenelor istorice.

ANEXĂ

Adunarea Parlamentară a Consiliului Europei - Sesiunea ordinară 1996 -

Recomandarea Nr. 1283/1996 privind istoria și predarea istoriei în Europa

1. Orice om are dreptul de a-și cunoaște trecutul ca și dreptul de a-l respinge. Istoria constituie unul din mijloacele de reconstituire a trecutului și de făurire a identității culturale. Ea reprezintă, de asemenea, o cale de acces către experiența și bogăția trecutului și a altor culturi. Istoria este o disciplină interesată în dezvoltarea unei concepții critice cu privire la informația și la imaginea controlată.

2. Istoria are de jucat un rol politic cheie în Europa zilelor noastre. Ea poate contribui la o mai bună înțelegere, toleranță și încredere între indivizii și popoarele Europei sau poate deveni o forță a diviziunii, violenței și intoleranței.

3. Cunoașterea istoriei este importantă pentru societatea civilă. Fără aceasta, individul este mai vulnerabil la manipularea politică sau de orice fel.

4. Pentru cei mai mulți dintre tineri cunoașterea istoriei începe de la școală. Aceasta nu trebuie să însemne simpla memorare a faptelor istorice; ea trebuie să fie o inițiere în modul în care se poate ajunge la cunoașterea faptelor istorice, o modalitate de dezvoltare a gândirii critice și a unei atitudini civice democratice, tolerante și responsabile.

5. Școala nu este singura sursă privind informația și atitudinea față de istorie. Între alte surse, putem menționa mijloacele de comunicare în masă, cinematograful, literatura și turismul. O influență deosebită este exercitată, în același timp, de către familie, colegi, comunitățile locale și naționale și de către cercurile religioase sau politice.

6. Noile tehnologii de comunicare (CD-I, CD-ROM, Internet, realitatea virtuală) sunt pe cale să lărgască în mod progresiv aria de acțiune și impactul asupra subiectelor cu tematică istorică.

7. Se pot distinge mai multe forme de istorie: tradiția, amintirile și istoria analitică. Faptele istorice sunt selectate pe baza unor criterii diferite. Iar aceste forme de istorie joacă roluri diferite.

8. Oamenii politici au propriile lor interpretări asupra istoriei și unii sunt tentați să o manipuleze. Aproape toate sistemele politice au utilizat istoria pentru a le servi interesele și au impus propria versiune asupra faptelor istorice ca și definirea a ceea ce este bun și rău în istorie.

9. Chiar dacă scopul lor este de a fi cât mai obiectivi posibil, istoricii sunt, de asemenea, foarte conștienți de subiectivitatea istoriei și de diferitele modalități în care ea poate fi reconstituită și interpretată.

10. Cetățenii au dreptul de a cunoaște istoria care nu a fost manipulată. Statul trebuie, deci, să asigure acest drept și să încurajeze o interpretare științifică, fără vreo deformare religioasă sau politică, a tot ceea ce se învață.

11. Profesorii și cercetătorii trebuie să se afle în contact permanent pentru a asigura permanentă înnoire a conținutului învățării istoriei. Este important ca istoria să țină pasul cu prezentul.

12. Va trebui să existe o transparență între toți cei ce lucrează în domeniul istoriei, fie că sunt în clasa de școală, studioul de televiziune sau biblioteca universității.

13. O atenție deosebită va trebui acordată problematicii istoriei Europei Centrale și Orientale, ce a suferit atât de multe de pe urma manipulării istoriei până foarte recent și care continuă să fie, în anumite cazuri, subiectul cenzurii politice.

14. Adunarea recomandă Comitetului Miniștrilor să încurajeze învățarea istoriei în Europa formulând următoarele propuneri:

I. Cunoașterea istoriei trebuie să fie o parte esențială a educației tinerilor. Predarea istoriei va trebui să permită tinerilor să-și formeze

deprinderi de gândire critică pentru a interpreta și a analiza informația de o manieră critică și responsabilă, să recunoască complexitatea problemelor și să aprecieze diversitatea culturală. Vor trebui identificate stereotipurile și orice alte distorsiuni bazate pe prejudecățile naționale, rasiale, religioase și altele;

II. Conținutul programelor de istorie va trebui să fie foarte deschis. Ele vor trebui să cuprindă toate aspectele unei societăți (istoria socială și culturală, ca și istoria politică). Va trebui să se acorde importanță istoriei locale și naționale (dar nu celei naționaliste), ca și istoriei minorităților. Evenimentele controversate, sensibile și tragice, vor trebui prezentate în mod echilibrat prin raportare la influențele pozitive mutuale;

III. În programele de învățământ trebuie să figureze istoria întregii Europe, istoria principalelor evenimente politice și economice, precum și curentele filozofice și culturale ce au pus bazele identității europene;

IV. Școala trebuie să accepte modalități diferite de a prezenta aceleași subiecte în diferite state și aceasta ar putea reprezenta baza unor schimburi școlare;

V. Institutul Georg Eckart pentru Cercetarea Internațională a Manualelor ar trebui susținut, după cum Ministerele Educației și editorii de manuale școlare din statele membre vor trebui să contribuie la menținerea la zi a colecției de manuale a institutului;

VI. Se impune ca diferitele forme de predare a istoriei – studiul manualului, televiziunea, proiectele educaționale, vizita la muzeu – să fie combinate, fără a favoriza, de o manieră exclusivă vreuna dintre ele. Noile tehnologii ale informației trebuie integrate plenar în acest proces. Trebuie asigurate criteriile educaționale și academice potrivite pentru selecția materialului faptic;

VII. Va trebui să fie sprijinită într-o mai mare măsură interacțiunea între influența școlii și factorii extrașcolari asupra judecăților de valoare ale tinerilor cu privire la istorie, de exemplu, de către muzee (în special de către muzeele de istorie), de către programul "drumurilor culturale" și, în general, de către turism;

VIII. Vor trebui încurajate noile abordări ale predării istoriei, precum și formarea profesională continuă, în special în ceea ce privește noile tehnologii didactice. Va trebui susținută formarea unei rețele interactive a profesorilor de istorie. Istoria va trebui să reprezinte o prioritate pentru seminariile profesorilor organizate în cadrul programului de Cooperare Culturală pentru formarea continuă a profesorilor;

IX. Va trebui încurajată colaborarea între profesori și istorici, de exemplu, prin intermediul noului proiect al Comitetului pentru Educație al Consiliului de Cooperare Culturală privind învățarea și predarea istoriei Europei în secolul XX;

X. Guvernele statelor membre vor trebui să sprijine constituirea asociațiilor naționale independente ale profesorilor de istorie. Va trebui încurajată participarea acestora la Asociația Europeană a Profesorilor de Istorie (EUROCLIO);

XI. Va trebui elaborat, în colaborare cu profesorii de istorie, un cod de conduită pentru predarea istoriei, precum și o carte europeană pentru a-i proteja pe aceștia de manipulările politice.

15. Adunarea sprijină libertatea de cercetare științifică, dar, în același timp, așteaptă aceeași responsabilitate profesională pe care o solicită din partea lucrătorilor din domeniul radiodifuziunii. În consecință, Adunarea recomandă Comitetului de Miniștri:

I. Să ceară guvernelor statelor membre să sprijine financiar în mod continuu cercetarea științifică în domeniul istoriei și lucrările comisiilor multilaterale și bilaterale cu privire la istoria contemporană;

II. Să promoveze colaborarea între istorici, ținând cont de diferite experiențe și opinii, pentru a favoriza dezvoltarea atitudinilor celor mai deschise și tolerante în Europa;

III. Să asigure protecția dreptului la liberă exprimare a istoricilor.

16. Va trebui încurajată colaborarea europeană în domeniul predării istoriei. Adunarea recomandă Comitetului de Miniștri:

I. Să analizeze elementele de bază ale istoriei diferitelor popoare din Europa pentru a fi integrată în toate manualele de istorie europeană;

II. Să examineze posibilitatea organizării în statele membre a unor biblioteci electronice de istorie;

III. Să încurajeze statele membre să organizeze muzee naționale de istorie după modelul german al "Casei de Istorie" de la Bonn;

IV. Să promoveze proiectele multilaterale și bilaterale în domeniul istoriei și al predării istoriei și, în special, proiectele regionale între statele vecine.

BIBLIOGRAFIE

- Peter Burke, *New Perspective on Historical Writing*, London, 1991.
- The Council of Europe, *Against bias and prejudice: the Council of Europe's work on history teaching and history textbooks*, Strasbourg, 1996.
- The Council of Europe, *The European Content of the School History Curriculum*, Report by Dr. Robert Stradling, Strasbourg, 1995.
- Georges Dethan, *Une conception nouvelle de la biographie*, in "Revue d'Histoire Diplomatique", 1982, p. 57-65.
- Michael Geyer, Charles Bright, *World History in a Global Age*, in "The American Historical Review", October 1995, p. 1034-1061.
- *International Baccalaureate, History, International Assessments*, London, 1996.
- Tim Lomas, *Teaching and Assessing Historical Understanding*, London, 1993.
- M. Shennan, *Teaching about Europe*, London, 1991.
- John Slater, *Teaching history in the New Europe*, London, 1994.
- Michael Stanford, *A Companion to the Study of History*, London, 1994.

**SEMINARUL PRIVIND
REFORMA STUDIERII ISTORIEI ÎN ROMÂNIA**
Centrul UNESCO pentru Învățământul Superior,
București, 7 martie 1998
CUVÂNT DE SALUT

ALISON CARDWELL

Administrator - Departamentul
pentru Educație, Cultură și Sport
din cadrul Consiliului Europei

INTRODUCERE

Este o mare plăcere pentru mine să reprezint Consiliul Europei și să particip la acest seminar despre "Reforma studierii istoriei în România". În numele organizației noastre aș dori să mulțumesc Centrului European UNESCO pentru Învățământ Superior pentru găzduirea încă a unui seminar într-o perioadă de timp atât de scurtă. De asemenea, aș dori să mulțumesc călduros Ministerului Educației Naționale din România pentru contribuția adusă la organizarea acestui seminar, precum și, Centrului de Informare și Documentare al Consiliului Europei la București pentru contribuția generoasă la succesul seminarului.

Sunt însoțită la acest seminar de doamna Joke van der Leeuw-Roord, Președinta EUROCLIO. Doamna VAN DER LEEUW-ROORD s-a implicat îndeaproape în proiectele referitoare la istorie ale Consiliului Europei și ne cunoaște munca foarte bine.

În scurta mea expunere, aș dori să vă prezint organizația noastră, în special programele noastre educaționale și proiectele noastre referitoare la istorie. Ce este Consiliul Europei? Și de ce este interesat de modul de studiere al istoriei?

Consiliul Europei este o organizație internațională, înființată în anul 1949, cu sediul în orașul francez Strasbourg. Consiliul este o instituție diferită de Uniunea Europeană și suntem foarte cunoscuți pentru contribuția adusă la protecția internațională a drepturilor omului. Consiliul Europei este autorul Convenției Europene a Drepturilor Omului și gazda Tribunalului European al Drepturilor Omului.

Ca rezultat al schimbărilor dramatice petrecute în Europa ultimilor opt ani, organizația noastră a devenit cel mai larg forum interguvernamental și interparlamentar de pe continentul nostru. 47 de state participă acum la programele noastre educaționale, inclusiv 21 de noi țări partenere din Centrul și Estul Europei. Cu alte cuvinte, Consiliul Europei a devenit o organizație pan-europeană.

În această nouă situație, programul nostru educațional caută să ajute cele 47 de state membre să-și dezvolte și să-și implementeze metodele educaționale care:

- (i) promovează drepturile omului, libertățile fundamentale și democrația pluralistă;
- (ii) consolidează încrederea și înțelegerea reciprocă între popoarele Europei;
- (iii) permit tuturor locuitorilor Europei să-și exploateze la maxim potențialul intelectual.

Actualele priorități ale programului nostru educațional sunt:

- (i) predarea istoriei;
- (ii) reforma și democratizarea educației la nivelul gimnaziului;
- (iii) educația în sprijinul unei societăți democratice;
- (iv) studiul limbilor moderne;
- (v) legăturile dintre școli și schimburile între profesori.

La cea de-a nouăsprezecea sesiune a Conferinței Miniștrilor Educației de la Kristiansand din iunie 1997, miniștrii au menționat studierea istoriei în două dintre rezoluțiile lor. Ei au afirmat că: "sunt convinși că predarea istoriei în școli poate, și ar trebui, să aducă o importantă contribuție la educație în general și, în mod special, la edificarea unei societăți democratice..." Miniștrii au subliniat, de asemenea, faptul că "schimbările petrecute în Europa Centrală și Estică oferă posibilitatea de a da programei de istorie o dimensiune pe deplin europeană" și au recomandat autorităților din domeniul educațional "să revadă programele pentru a se asigura că reflectă bogăția și diversitatea istoriei Europei..." Oricum, miniștrii au respins categoric "ideea de a încerca impunerea unei versiuni standardizate și uniforme a istoriei Europei în școlile din statele membre."

Cel de-al doilea summit al șefilor de state și guverne din țările membre ale Consiliului Europei și-a exprimat "dorința de a sprijini educația în vederea creării unei societăți democratice bazate pe drepturile și responsabilitățile cetățenilor și cu participarea tinerilor, ca și a societății civile."

În cele din urmă, șefii de state și guverne au decis "să lanseze o inițiativă pentru promovarea educației în sprijinul unei societăți democratice, cu scopul de a trezi conștiința cetățenilor față de drepturile și responsabilitățile lor."

Preocuparea Consiliului Europei pentru studiul istoriei reprezintă o contribuție majoră adusă la eforturile depuse în acest domeniu.

ISTORIA, NU CA PROPAGANDĂ

Studiul istoriei a ocupat întotdeauna un loc special între preocupările Consiliului datorită importanței sale în cadrul stabilirii înțelegerii și încrederii reciproce între popoarele Europei. Fondatorii noștri au subliniat modul greșit în care predarea istoriei a fost folosită pentru promovarea unor sentimente naționaliste și de superioritate culturală și rasială.

Încă de la început, Consiliul Europei a afirmat în mod clar faptul că scopul preocupărilor sale privind manualele de istorie și modul de studiere a istoriei este

”nu de a utiliza istoria ca un instrument de propagandă pentru unitatea europeană”, ci de a încerca să se elimine greșelile și prejudecățile tradiționale și de a restabili faptele. De curând, Conferința Miniștrilor Educației din Europa a evidențiat faptul că activitățile referitoare la predarea istoriei ar trebui ”să respecte cerința istoricilor pentru adevăr, să încurajeze gândirea critică și să ajute tinerii la înțelegerea altor puncte de vedere.”

Proiectele Consiliului Europei referitoare la studierea istoriei au implicat în cadrul lor miniștrii educației, istorici, academicieni, înalți funcționari guvernamentali, cercetători în domeniul educației, specialiști în programele de învățământ, autori de manuale, inspectori, profesori de istorie, publiciști din domeniul educației. Lucrăm îndeaproape cu trei instituții non-guvernamentale influente:

- (i) Conferința Europeană a Asociațiilor Profesorilor de Istorie (EUROCLIO), reprezentată aici astăzi de către doamna Joke van der Leeuw-Roord;
- (ii) Institutul Georg Eckert din Braunschweig pentru studiul manualelor;
- (iii) Grupul Editurilor Didactice Europene (EEPG) ;

Pentru Consiliul Europei, studiul istoriei în școli nu este sinonim cu învățarea mecanică sau pe de rost a unei cantități de date. Istoria în școli trebuie, bineînțeles, să includă date, dar ar trebui de asemenea să se concentreze mai ales cu privire la:

- dobândirea anumitor abilități, în special: capacitatea de a gândi pentru sine, de a localiza, utiliza și de a analiza în mod critic diferitele tipuri de informații; capacitatea de a elabora întrebări relevante și de a ajunge la concluzii raționale și echilibrate; abilitatea de a sesiza alte puncte de vedere; capacitatea de a detecta erorile și prejudecățile și de a nu se lăsa dominat de informații părtinitoare și de argumente iraționale;
- dezvoltarea anumitor atitudini, în mod special: a onestității intelectuale și a rigorii, a flexibilității în gândire, a toleranței, curiozității, empatiei și a curajului civic.

Nu exagerăm deloc subliniind că educația prin intermediul istoriei în școli poate contribui la dezvoltarea unor calități și atitudini esențiale ale tuturor cetățenilor în cadrul democrației pluraliste.

Consiliul Europei este, bineînțeles, conștient de faptul că școala nu reprezintă unica sursă de informare, educație și de opinie și că alte surse influente sunt: familia, anturajul, comunitățile locale și naționale, tradițiile etnice, culturale și religioase, mass-media. Nu trebuie să subestimăm ideile, cunoștințele, experiențele și prejudecățile istorice care însoțesc deja pe tineri la intrarea în școală.

SPRIJIN PENTRU REFORMĂ

Am întreprins de asemenea un efort deosebit pentru sprijinirea reformei privind studierea istoriei în țările din Europa Centrală și Estică. De exemplu, am organizat două seminarii:

- i. Un seminar despre ”Pregătirea și publicarea unor noi manuale de istorie în țările europene aflate în tranziție spre democrație” (Varșovia, noiembrie 1996);

ii. Un seminar despre "Pregătirea inițială și în cadrul serviciului CDCC a profesorilor de istorie din țările europene aflate în tranziție spre democrație" (Lvov, Ucraina, iunie 1997).

Seminarul de la Lvov a oferit ocazia înalților funcționari guvernamentali din ministere și profesorilor din statele membre prezenți la seminar să afirme și să facă un schimb de păreri despre sistemele de pregătire a profesorilor din țările lor. De asemenea, a permis participanților să facă recomandări pentru îmbunătățirea actualului sistem de pregătire a profesorilor de istorie.

Am organizat de asemenea un seminar regional privind "Europa Centrală și Estică, regiune istorică: modalități de abordare în programa de istorie a secolului XX" (Cernăuți, Ucraina, octombrie 1997). Acest seminar a oferit ocazia celor implicați în predarea istoriei, din zona Munților Carpați, să se reunească și să discute despre modul în care țările în cauză prezintă pe vecinii lor în predarea istoriei. A fost totodată interesant să aflăm despre modul în care istoria secolului XX este predată în școlile gimnaziale, cât și despre subiectele controversate ale istoriei acestei regiuni.

România a fost invitată să participe la toate aceste seminarii și, de asemenea, cu multe alte ocazii. Participanții au fost înalți funcționari guvernamentali și experți ai Ministerului Educației, autori de manuale și profesori de istorie. În plus, în cooperare cu noile țări partenere, am organizat, de asemenea, o serie de seminarii naționale despre reforma studierii istoriei în școli. Seminarul de față reprezintă, așadar, unul dintre acestea.

PROIECTUL CDCC DESPRE "PREDAREA SI STUDIAREA ISTORIEI EUROPEI SECOLULUI XX ÎN ȘCOLILE GIMNAZIALE"

Am început recent un nou proiect de trei ani referitor la studierea istoriei Europei în secolul XX în școlile gimnaziale. Scopurile proiectului sunt:

(i) de a stârni interesul tinerilor față de istoria recentă a continentului nostru și de a-i ajuta să înțeleagă forțele, personalitățile, mișcările și evenimentele care au conturat Europa în secolul XX;

(ii) a oferi autorilor programelor și manualelor, profesorilor de istorie sfaturi și exemple practice.

Noul proiect acordă o atenție specială activităților care implică folosirea muzeelor și arhivelor, munca pe teren, schimburile dintre școli. Asemenea activități pot contribui la redescoperirea istoriei pentru tineri și le oferă o șansă să-și exerseze abilitățile.

Proiectul vizează istoria culturală, cât și istoria politică și militară. Există tendința, în cazul în care nu suntem precauți, ca istoria Europei secolului XX să fie prezentată asemenea unei perioade de războaie și crize, și ca studierea istoriei și manualele să se concentreze în principal pe istoria politică și diplomatică în defavoarea celei economice, sociale și culturale.

Proiectul are în vedere organizarea unor secțiuni de predare experimentale sau realizarea de materiale didactice privind următoarele patru teme:

i. drepturile omului și democrația pluralistă în Europa secolului XX;

- ii. femeia în Europa secolului XX;
- iii. naționalismul în Europa secolului XX;
- iv. mișcările de populație în Europa secolului XX.

Toate activitățile în cadrul proiectului vor urmări să acorde o atenție specială celor două evenimente care au marcat istoria recentă a Europei: cel de-al Doilea Război Mondial și Războiul Rece.

Activitatea în cadrul acestui Proiect va continua în 1998 și 1999 și se va sfârși printr-o conferință finală în anul 2000. România va fi pe deplin implicată în acest proiect.

MAREA NEAGRA

Înainte de a-mi încheia prezentarea, aș dori să menționez rolul jucat de România în organizarea activităților din jurul Mării Negre. Aceasta reprezintă încă o inițiativă regională interesantă organizată de către noile țări membre ale Consiliului Europei. Un seminar intitulat "*Marea Neagră - O poartă către Europa*" a avut loc la Mangalia, între 6-12 octombrie 1996, reunind participanți din 14 țări în afară de România.

Un al doilea seminar despre "*Moștenirea istorică și culturală din zona Marii Negre*" va fi organizat la începutul lunii septembrie 1998, aducând laolaltă aproximativ 20 de participanți din diferite țări europene.

Au existat și alte inițiative regionale interesante, ca de pildă: proiectul pentru manualul de istorie din zona Mării Baltice. Manualul a fost scris de istorici din cele trei state Baltice. Este publicat în momentul de față. Și, în cele din urmă, s-a făcut propunerea de a se elabora un manual despre istoria țărilor din regiunea Caucazului.

Aș dori să vă urez să aveți discuții foarte interesante în cadrul seminarului de astăzi.

Vă mulțumesc pentru atenție!

Traducere de:
MIHAI MANEA

ISTORIA SECOLULUI XX

ROMÂNIA ȘI LUMEA SUD-EST EUROPEANĂ ÎN AJUNUL PRIMULUI RĂZBOI MONDIAL

GHEORGHE ZBUCHEA

Perioada care se întinde de la răscoala antiotomană a populațiilor din Bosnia-Herțegovina (1875) până la sfârșitul primei conflagrații mondiale a însemnat o etapă deosebit de importantă, dinamică și plină de înfăptuiri în istoria tuturor popoarelor din sud-estul Europei. Ea a marcat nu numai înfăptuirea, în condiții specifice pentru fiecare națiune în parte, a unor însemnați pași pe calea unei modernizări și "europenizări" ce a cuprins toate elementele sistemului social-politic, ci mai cu seamă a finalizat împlinirea unor idealuri, încununând eforturi de lungă durată prin trecerea la un nou cadru politico-statal de existență.

În ultimele decenii ale secolului trecut, și la începutul veacului nostru, Balcanii au fost socotiți "butoi de pulbere", metaforă ce nu pare a fi excesivă dacă se ține cont de faptul că în această perioadă în zonă au fost nu mai puțin de opt războaie declarate, în care au fost implicate atât două sau mai multe state sau formațiuni politice din zonă, cât și puteri din afara acestui spațiu. Întreaga evoluție a zonei alcătuia în fapt o etapă finală a ceea ce cancelariile mai întâi, istoriografia după aceea, au început să numească "problema orientală" sau problema "bolnavului" Europei, definind Imperiul otoman, care a sucombat în Europa, în timpul și datorită războaielor balcanice, peste puțini ani destrăându-se și întinsele stăpâniri ale Constantinopolului de pe continentul asiatic.

În bună măsură întreaga situație din zonă stătea sub semnul evenimentelor petrecute pe câmpurile de luptă sau la masa tratatelor în anii 1817-1878. Atunci se ajungesc la noi forme politice de viață în zonă și totodată s-a intrat într-o etapă de aproape trei decenii de relativă acalmie, până spre anul 1908, când au început să se modifice atât realitățile locale cât și raporturile dintre Marile Puteri în legătură cu același spațiu geografic. Începea o etapă istorică nouă, când națiunile asuprite din Imperiul otoman, ca de altfel și cele din imperiile stăpânite de Habsburgi și Romanovi, nu mai puteau și nu mai vroiau a trăi ca mai înainte.

În anul 1908, în spațiul sud-est european au avut loc câteva evenimente importante. Începută în Macedonia, revoluția "Junilor Turci" a fost repede victorioasă, la Constantinopol începând o epocă de democrație și libertate pe toate planurile. În același an cercurile conducătoare bulgare au proclamat la Târnovo independența statului lor, în timp ce eșua tentativa de unire a Cretei cu Grecia independentă. Cercurile vieneze au proclamat integrarea în Imperiul Habsburgic a Bosniei și Herțegovinei, ceea ce a declanșat o puternică criză, ce s-a manifestat pe parcursul a mai multor luni, soldându-se în final cu succesul Puterilor Centrale.

Sud-estul european se manifesta în continuare atât în unitate în diversitate, cât și prin diversitate în unitate în modul de viață și de gândire, în formele civilizației

materiale și spirituale. Diversitatea de origini, limbi naționale sau tradiții a fost cel mai adesea dublată de cunoaștere reciprocă, colaborare și acțiune comună. Continuând tradiții mai vechi, relațiile dintre românii nord-dunăreni și statul lor cu lumea sud-est europeană s-au desfășurat în condițiile noi ale existenței după 1878 a patru state suverane, Grecia, Bulgaria, Serbia, Muntenegru, alături de Turcia ce mai stăpânea încă o însemnată suprafață de la Marea Neagră la Marea Adriatică. În această perioadă atitudinea României a fost diferențiată și flexibilă. La București s-a promovat statornic o politică de bune raporturi la nivel statal, fără discriminări, fără angajare deosebită alături de unul sau altul din factorii din zonă. Astfel s-au îmbunătățit rapid și au căpătat o nouă consistență relațiile cu Constantinopolul. A fost o apropiere tot mai accentuată în cadrul unor legături care au cunoscut o linie ascendentă, fără momente de criză sau tensiune, așa cum a fost cazul cu alte state din zonă. Nu a fost întâmplător faptul că înainte și după 1908 factori responsabili ai Turciei au propus în repetate rânduri României încheierea unor tratate de alianță. Credincioasă politicii sale de echilibru, de păstrare a stutu-quo-ului balcanic, de neimplicare într-un conflict, România a respins astfel de oferte, ca și altele asemănătoare venite din partea altor state din zonă. Dincolo de interesul României, ca și al Turciei de a întreține relații normale și chiar amicale între ele, pentru statul român se adăugau și rațiuni mai deosebite precum securitatea și libera circulație a Strămtorilor prin care se desfășura o însemnată parte a comerțului românesc și mai cu seamă asigurarea de către autoritățile constantinopolitane a unor condiții optime pentru mulții români balcanici din Turcia europeană în ceea ce privește viața lor bisericească, culturală și chiar politică.

În constelația politică a sud-estului european toate statele balcanice erau pe poziții net ostile Imperiului otoman, urmărind în ultimă instanță destrămarea stăpânirii otomane în părțile europene, în Tracia și mai ales în Macedonia. Spre deosebire de țările sud-dunărene, România nu avea revendicări teritoriale spre inima Peninsulei Balcanice, interesele ei naționale îndreptându-se peste Carpați și spre Nistru. Acțiunea României în Macedonia a urmărit scopuri culturale, religioase, de păstrare și dezvoltare a naționalității române, în condițiile menținerii acolo a stăpânirii politice a Constantinopolului. Aceasta explica și tendința firească a Imperiului otoman de apropiere și chiar înțelegere cât mai strânsă cu România.

Incontestabil că multă vreme relațiile dintre spațiul nord-dunărean și lumea grecească au fost cele mai vechi și nu de puține ori cele mai intense, spre folosul ambelor părți implicate. După războiul de independență raporturile româno-grecești au cunoscut o evoluție extrem de sinuoasă fiind, de exemplu, în multe rânduri întrerupte relațiile diplomatice, dezlanțându-se în ambele țări intense campanii denigratoare de presă, petrecându-se chiar scene violente. Cauza unor astfel de situații, a căror responsabilitate a revenit Greciei, a constituit-o problema românilor din peninsula Balcanică, mai cu seamă problema Macedoniei în întreaga ei complexitate. Tendințele de elenizare, de nerecunoaștere a etnicității românești în spațiul balcanic au fost promovate statornic de Atena și de Patriarhia din Fanar, ca instrument al celei dintâi. Grecia s-a împotrivit cu obstinație politicii promovate de guvernele de la București în Turcia europeană. În acest context Grecia era nemulțumită și de opoziția pe care Bucureștiul a făcut-o planurilor, nutrite de altfel nu numai la Atena ci și la Sofia și chiar la Belgrad, de anexare a Macedoniei,

în totalitate sau în cea mai mare parte. Uneori relațiile bilaterale au fost complicate și pentru că în Regat guvernul, drept represalii pentru acțiunea grecească în Macedonia contra românilor de acolo, a luat măsuri ce atingeau interesele economice sau culturale ale însemnatelor comunități grecești din România. Soarta moștenirii lui V. Zappa a dus la ruperea relațiilor diplomatice între 1892-1896, după care câțiva ani relațiile au fost foarte bune, materializându-se între altele în întâlniri între suveranii celor două țări, semnarea unor acorduri comerciale etc. Intensificarea în Macedonia și în zonele albaneze a acțiunii bandelor înarmate grecești, mai ales după 1903, și mai cu seamă iradeaua din 1905, cu alte cuvinte posibilitatea pentru români de a se manifesta distinct, inclusiv printr-o mitropolie proprie, au dus la ruperea din nou a relațiilor diplomatice din 1905, situație care a durat șase ani, perioadă în care România a făcut în mai multe rânduri dovada de bunăvoință și de reglementare amiabilă a situației. Aproximarea primului război balcanic găsea cele două țări în relații strânse, ce aveau să culmineze cu alianța din 1913.

Spre deosebire de cazul grecesc, relațiile româno-sârbe la începutul sec. al XX-lea au fost statornic de bună vecinătate. Dincolo de tradiția istorică îndelungată, astfel de raporturi se bazează și pe o anumită identitate de situație în ceea ce privește realizarea dezideratelor naționale ce a generat și o serie de similitudini pe plan politic. Între București și Belgrad s-au semnat o serie de acorduri privind comerțul, comunicațiile, construirea unui pod peste Dunăre care să faciliteze legături feroviare de la Marea Neagră spre Marea Adriatică etc. În anul 1908, într-un moment extrem de dificil pentru națiunea sârbă, guvernării de la București și mai ales opinia publică s-au aflat alături de Belgrad, împotriva intențiilor agresive ale Dublei Monarhii. Bunele relații au fost stimulate și de comunitatea de vederi existentă în cele două capitale, în ceea ce privește promovarea unor politici independente, nesubordonate pe cât posibil Marilor Puteri. În contextul general de după 1903, anul în care Serbia s-a angajat ferm alături de Antantă, în timp ce România mai gravita încă în orbita Puterilor Centrale, în raporturile româno-sârbe nu s-a depășit în general nivelul obișnuit dintre două state învecinate, ce trebuiau să conviețuiască împreună și care aveau în fapt prea puține motive de divergență și, mai ales, destule motive de apropiere, chiar de colaborare, decurgând din interese și aspirații asemănătoare, dacă nu identice. În acest context, după faza tranzitorie a unor luni de cumpănă în anul 1912 s-a ajuns la o colaborare politică din ce în ce mai strânsă, ce a fost dublată la un moment dat și de o acțiune militară comună.

De-a lungul timpului relațiile dintre popoarele român și bulgar au avut o evoluție complexă, multă vreme mișcarea națională bulgară, "acțiunea eliberatoare", și-a avut centrul și baza de plecare în spațiul românesc de la nord de Dunăre, după cum recunoștea și Z. Stoianov, fost președinte al Sobraniei: "Țara voastră a fost pentru noi farul luminos al libertății". Evenimentele din anii 1877-1878 au dus la crearea statului bulgar modern și totodată au dat o nouă înfățișare relațiilor bilaterale. După congresul de la Berlin, considerat de cercurile sofite profund nedrept, o serie de oameni politici bulgari și-au fixat drept obiectiv extinderea în spațiul balcanic prin integrarea Macedoniei, Traciei și chiar Dobrogei, așadar modificarea hărții politice sud-est europene în defavoarea nu numai a Turciei europene, dar și a celorlaltor factori din zonă. România a privit cu atenție, suspiciune chiar, astfel

de tendințe heghemoniste, mai cu seamă că în atingerea unor astfel de planuri Sofia miza pe concursul uneia sau alteia dintre Marile Puteri, pendulând între Petersburg și Viena, de care avea să-și lege în final destinul, ceea ce avea să o ducă la succesive catastrofe. Tendințele expansioniste ale Bulgariei au avut multă vreme ca obiectiv în mod prioritar Macedonia, ceea ce nu putea lăsa România indiferentă, având în vedere perspectivele evoluției românismului de acolo, împotriva căruia se manifestaseră nu o dată violent și comitajii inspirați de Sofia. Profund nemulțumită de rezistența opusă de România la răpirea din nou a ținuturilor basarabene, Rusia avusese un rol esențial în fixarea între Dunăre și mare a unei granițe care lăsa Bulgariei a parte din spațiul dobrogean, astfel că problema Cadrilaterului a rămas deschisă în relațiile dintre cele două state în această perioadă și nu numai. În acest context general, pe linia unei politici pașnice, de bună vecinătate, contrară aventurilor războinice sau tendințelor heghemoniste, România a căutat să promoveze relații pașnice cu vecinul său. S-au semnat o serie de convenții economice nediscriminatorii. România a salutat în 1908 proclamarea independenței statului bulgar și a fost printre primele state ce au recunoscut acest act istoric. Atunci cei doi suverani, Carol I al României și Ferdinand al Bulgariei, considerau că relațiile celor două state erau "excelente". Peste câteva luni, la 6 noiembrie 1909, la Sofia se aprecia că "România este unica vecină cu care ne-a fost foarte ușor de a trăi în înțelegere completă și care ne-a fost folositoare și în momentele critice". Ulterior relațiile româno-bulgare s-au deteriorat, nu din cauza părții române. Într-un context complex Viena începea să mute de la București spre Sofia atenția și sprijinul său, Bulgaria urmând a deveni principal pion al politicii habsburgice față de statele balcanice, dar și factor de presiune față de statul și societatea românească, animate tot mai mult de idealul eliberării românilor asuprați de Habsburgi. Dacă până în 1912 în societatea românească atitudinea față de Bulgaria a fost de înțelegere și simpatie, susținându-se continuu necesitatea bunei vecinătăți și a elaborării în interes reciproc, la Sofia poziția a devenit tot mai agresivă, semnându-se chiar o serie de acorduri secrete cu net caracter antiromănesc. Ar mai fi de adăugat și faptul că politica deznăționalizatoare a blocului românesc de peste 100.000 de oameni ce trăiau în dreapta Dunării în zona Vidin-Timoc a început să influențeze și ea evoluția raporturilor bilaterale.

Spre deosebire de toate celelalte popoare balcanice, albanezii nu reușiseră nici după 1878 să-și creeze o entitate statală proprie, autonomă sau independentă, astfel încât România a rămas în continuare, până la 1912, o oază pentru mișcarea națională și dezvoltarea culturală a unui popor ce s-a implicat și el în forme proprii, specifice, în întreaga viață a zonei înaintea primului război mondial. Caracteristic a fost faptul că în perioada premergătoare primului război balcanic, adeseori au acționat laolaltă în București, dar mai cu seamă peste Dunăre, în sud, albanezii și românii balcanici ce se aflau într-o situație în mare măsură identică și aveau aspirații asemănătoare. Și unii și alții au crezut că o Turcie democratică și înnoită le-ar putea asigura naționalitatea și prosperitate. Fiindu-le înșelate așteptările, s-au orientat spre alte soluții. Atunci, ca și mai târziu, a existat ideea unui stat comun albanezo-român, pe sistem federal, după model elvețian. Semnificativ este și faptul că pregătirile pentru proclamarea independenței naționale albaneze, ca și primele documente constitutive ale noului stat sunt legate de București, după cum România

a avut înainte și la sfârșitul primului război mondial un rol important în reglementarea situației internaționale a tânărului stat albanez.

Situația creată în Imperiul otoman după revoluția din 1908 a fost contradictorie. Noii conducători ai statului otoman au proclamat principii fundamentale ce păreau a satisface dorințele, aspirațiile locuitorilor imperiului, atât pe plan social-politic, cât și pe plan național. Junii turci nu au putut rezolva însă contradicția dintre tendințele lor declarate de modernizare multilaterală a unui stat eliberat de sub tutela Marilor Puteri, pe de o parte, politica lor efectivă și năzuințele populațiilor neturce, pe de altă parte. O serie din actele de politică internă, urmărind consolidarea structurilor de stat otomane, au lovit populațiile neturce, înrăutățindu-le situația (de exemplu desființarea autonomiei școlare și religioase, a asociațiilor naționale, regimul fiscal excesiv, însoțit de fenomene de abuzuri și corupție, colonizarea muhadjinilor musulmani etc.). Înfruntările dintre partizanii noului regim și adversarii lor, înlăturați de la putere, au amplificat anarhia. Începând cu anul 1910, după o scurtă întrerupere de circa doi ani, în întregul imperiu au re izbucnit mișcări naționale, în Europa remarcându-se mai cu seamă lupta armată a albanezilor.

În acest context s-a exercitat și politica Marilor Puteri, mai ales a celor vecine, direct interesate în zonă, respectiv Austro-Ungaria și Rusia. Apăsarea din nou perspectiva periculoasă ca, într-un viitor poate chiar apropiat, Marile Puteri să rezolve problema divizării Turciei în funcție de propriile lor interese specifice, în dauna popoarelor din zonă, așa cum se profila de altfel situația și în ceea ce privește regiunea Orientului Apropiat, de unde petrolul începea să curgă în cantități tot mai însemnate. Criza tot mai manifestă a structurilor interne în Imperiul otoman genera dorințe de a profita din partea tuturor celor interesați, într-un fel sau altul, în zonă. O primă acțiune directă a avut loc în ultimul teritoriu pe care Constantinopolul îl mai stăpânea efectiv în Africa de Nord. În octombrie 1911, acolo au debarcat, în scopuri de cucerire, trupele trimise de Roma ce dorea anexarea Tripolitaniei. Începerea războiului lui italo-turc a influențat în mod direct situația internă a statului otoman, îndeosebi în părțile sale balcanice. Italia a obținut o victorie relativ facilă, a anexat Tripolitania, apoi insulele Dodecanezului și a desfășurat operațiuni în bazinul răsăritean al Mării Mediterane. Turcia suferea noi pierderi teritoriale, după cele din 1908 care modificaseră harta stabilită la congresul de la Berlin. În același timp, conștiința că nici unul dintre statele balcanice nu-și putea înfăptui singur țelurile într-un război cu Turcia, a impus ca singură soluție de rezolvare, o înțelegere reciprocă și a dus la formarea unei alianțe balcanice în care au intrat pe rând Bulgaria și Serbia, Grecia și Muntenegru. Această nouă formă, unică în felul ei, de unire a balcanicilor s-a aflat la început sub egida Rusiei, pentru ca ulterior ea să se detașeze și să acționeze de sine stătător, ferm hotărâtă, cu orice preț, să declanșeze un război eliberator. Marile Puteri au încercat în zadar să împiedice izbucnirea unui conflict balcanic.

Alianța balcanică își avea virtuțile și deficiențele ei. Ea a creat o bază reală, pozitivă, pentru ca popoarele balcanice să-și elibereze cu forțe comune conaționali. Alianța ar fi putut deveni și o însemnată stavilă în fața politicii în zonă a Marilor Puteri, în special a Austro-Ungariei dar și a Rusiei, mai ales după ce a fost eliberat întregul teritoriu balcanic până în imediata vecinătate a capitalei sultanilor. Această

alianță conținea însă în embrion și viitoarele ciocniri, nefiind reglementate problemele noilor granițe.

La 8 octombrie 1912 Muntenegru declara război și începea acțiunile împotriva Turciei, urmărind apoi, la 17 octombrie, Serbia și Bulgaria și, la 19 octombrie, Grecia. Aliații au grupat împotriva dușmanului o armată operativă însumând minimum 550.000 de combatanți, în timp ce Turcia, cu un potențial uman incomparabil mai mare, nu a reușit să mobilizeze decât aproximativ 200.000 de oameni. Operațiunile militare ale primului război balcanic, au durat într-o primă etapă până la armistițiul de la 4 decembrie 1912. După eșecul tratativelor de la Londra operațiunile s-au reluat la 3 februarie 1913 și s-au încheiat la 14 aprilie 1913, începând apoi o nouă rundă a conferinței de pace din capitala britanică, încheiată cu semnarea tratatului din 30 mai 1913.

Desfășurarea operațiunilor militare pe mai multe fronturi de la Marea Neagră la Marea Adriatică, ca și în bazinul egeean a fost de la bun început favorabilă aliaților creștini. În decurs de câteva săptămâni ei au spulberat rezistența inamicului și au lichidat aproape în totalitate stăpânirea otomană, turcii rămânând în Europa doar cu fortărețele Adrianopol, Ianina și Shkodra (ce au capitulat în primavara anului 1913), împrejurimile Constantinopolului apărat de linia fortificată de la Ceatalgea și peninsula Galipoli. Lichidarea multisekularei stăpâniri otomane în spațiul balcanic deschidea o nouă pagină în istoria acestei zone, puneă totodată Marile Puteri, precum și statul român în fața unor realități istorice cu totul noi, în care avea să se manifeste diplomația în locul tunurilor. A fost atunci un război drept, de eliberare și de înfăptuire a unor idealuri naționale. În șase săptămâni fusese lichidat practic un eșafodaj politic ce dura de aproape cinci veacuri și însăși Imperiul otoman se clătina la marginea unei prăpastii. Modificarea substanțială a hotarelor statelor naționale din zonă preocupa cercurile politice și diplomatice de pretutindeni. Locul unei entități multinaționale de caracter imperialist urma a fi luat de state naționale rotunjite, ceea ce trebuia să se constituie și într-un factor favorizant de progres pentru popoarele respective.

La București a existat o lipsă de reacție a cercurilor guvernante în lunile premergătoare primului război balcanic, ca și la începutul conflictului. Echipa ministerială condusă de Titu Maiorescu a fost convinsă destulă vreme că Marile Puteri puteau împiedica izbucnirea unui război ce nu le convenea.

După încheierea primelor lupte devenise evident și la București că era iminentă o modificare structurală a situației din Balcani. În aceste condiții România și-a fixat două obiective: reglementarea situației românilor balcanici în noile condiții și rectificarea graniței dobrogene. Acțiunea revendicativă a României în legătură cu granița dobrogeană invoca caducitatea prevederilor tratatului de la Berlin, necesități strategice, o acțiune reparatorie. Pe această direcție diplomația românească a intervenit în diverse capitale europene, mai ales la Viena și Petersburg, cu atât mai mult cu cât o vreme se conturase eventualitatea unui congres european, asemănător celui din capitala Germaniei din 1878.

La propunerea ministrului englez E. Grey a fost aleasă soluția medierii. Între 31 martie – 8 mai, ambasadorii Marilor Puteri din capitala rusă au avut mai multe reuniuni consacrate cererilor românești. Aceasta s-a încheiat cu un protocol predat părții românești la 12 mai, care prevedea în esență cedarea de către Bulgaria a

orașului Silistra, precum și drepturi pentru românii din Macedonia. Cu toate că cererile românești nu au fost satisfăcute, Titu Maiorescu și cei din jurul său au prezentat rezultatele drept un succes. Din Silistra se făcuse un simbol al demnității românești și se considera că aceasta a fost satisfăcută. În cadrul unor ședințe secrete protocolul a fost ratificat, în Senat și în Cameră, la 17/30, respectiv 18/31 mai 1913. Apoi s-au întrunit comisiile ce urmau a-l transpune în practică. Aceasta nu s-a mai întâmplat dat fiind precipitarea evenimentelor, ajungându-se în final la acțiunea militară română peste Dunăre.

Probleme din cele mai diverse precum orientarea generală a politicii românești, deci raporturile cu cele două imperii vecine, implicit cu cele două blocuri, atitudinea față de statele balcanice, deci implicarea/neimplicarea României, Cadrilaterul cu întreaga-i complexitate, românismul balcanic din Timoc până în Epir și multe altele și-au găsit atunci locul în paginile unor publicații, sub semnătura unor politicieni sau oameni de cultură precum Nicolae Iorga, Constantin Stere, I.G.Duca, Vasile Pârvan, A.D.Xenopol, C.Racovski, C.Dobrogeanu-Gherea, Ilie Bărbulescu, Gh. Bogdan-Duică etc.

La 17/30 iunie 1913, ca urmare a atacului bulgar împotriva Serbiei și Greciei, a început al doilea război balcanic, având atunci drept principală miză Macedonia pe care Bulgaria o vroia pentru sine în totalitate sau în cea mai mare parte. Celor trei beligeranți inițiali li s-au adăugat Muntenegru, Turcia și, nu în cele din urmă, România. Scurt ca durată, războiul s-a desfășurat pe mai multe fronturi, unele apărând încă de la început, altele mai târziu, respectiv în Macedonia, pe vechea graniță sârbo-bulgară, în zone ale Traciei și, spre sfârșit, în nordul Bulgariei și în Dobrogea, o dată cu intrarea României în război. Început în afara hotarelor Bulgariei, războiul s-a încheiat pe un front strâns în jurul capitalei acesteia, Sofia. Ofensiva bulgară în Macedonia a fost repede oprită, după care au urmat acțiunile ofensive ale noii alianțe balcanice.

Încă de la 23 mai 1913 guvernul român făcuse cunoscut în capitalele europene, în formă confidențială, că în cazul unui nou război România va renunța la neutralitate și se va situa alături de victimă. La Sofia, de altfel de conivență cu Rusia, se comunicase clar că în caz de război "România va mobiliza și va intra în acțiune". Viena era și ea informată că regele aprobase intrarea României în război și ocuparea imediată a liniei Turtucaia-Balcic, "pe care avem intenția să o păstrăm definitiv". Cercurile sofote nu au ținut cont atunci de astfel de avertismente, au încercat chiar să obțină neutralitatea României.

În chiar ziua reizbucnirii războiului (17/30 iunie 1913) forurile competente au aprobat planul de operațiuni care a și început să fie pus în practică. Trei zile mai târziu a fost luată hotărârea mobilizării. Decretul regal aducea sub arme contingentele de completare și de rezervă 1911-1901. La centrele de mobilizare, într-un entuziasm general, s-au prezentat imediat cei chemați sub arme, nemărespectând eșalonarea concentrării. Li s-au adăugat și numeroși voluntari, atât din Regat, cât și din Transilvania sau Macedonia. În total, armata română mobilizată a însumat 509.093 oameni, din care 417.340 trupă și 7.940 ofițeri alcătuiau armata de operațiuni. Corpul 5 de armată (71.000 trupă și 1.310 ofițeri) urma să desfășoare acțiune în Cadrilater. La 28 iunie trupele române au trecut granița pe uscat și apă. În trei zile întregul Cadrilater revendicat de către România,

conform declarației de război, se afla sub control românesc. Armata română, atingându-se linia stabilită de guvern ca viitoare graniță, a staționat acolo, așteptând evoluția evenimentelor. Misiunea încredințată în răsărit, de reîntregire a teritoriului dobrogean, a fost îndeplinită fără vărsare de sânge, neexistând o efectivă rezistență bulgară. Începând cu 1/14 august trupele din Cadrilater au fost desconcentrate, rămânând acolo doar efectivele obișnuite pentru timp de pace.

Restul armatei române s-a concentrat în zona dunăreană, în Oltenia. Celor patru corpuri de armată și celor două divizii de cavalerie le revenea rolul principal: ofensiva spre Sofia. Majoritatea trupelor române se aflau în zona de concentrare, la 8 zile de la decretarea mobilizării, ceea ce constituia atunci o premieră europeană. La 2/15 iulie, cu ambarcațiuni, apoi pe podul construit în timp record la Siliștioara (ulterior al doilea pod a fost amenajat la Turnu-Măgurele), a început trecerea trupelor în dreapta Dunării, urmând imediata lor înaintare spre interior. Rând pe rând, armata română, a luat sub control orașe și sate, unele locuite de români.

Rezistența bulgară a fost izolată și inconsistentă, a fost ușor anihilată, iar prizonierii erau dezarmați, hrăniți și expediați la casele lor (cu excepția ofițerilor). Într-o primă fază, în zilele de 3-7 iulie, armata română a ajuns în mai multe locuri în defileele balcanice. Etapa următoare de acțiune pentru armata română urma a fi forțarea munților și trecerea acestora pentru a se revărsa apoi pe un front cât mai larg, în podișul în care se afla capitala bulgară. Ofensiva a fost ordonată pentru ziua de 10 iulie, când a și început să se realizeze, astfel încât unele unități au ajuns la distanța de 10-30 km de Sofia, părând a fi iminentă intrarea într-o capitală practic lipsită de posibilitatea de a se apăra. În ziua de 11 iulie a sosit pe front ordinul semnat de regele Carol I de oprire a acțiunii militare și, mai cu seamă, de neocupare a Sofiei. Practic, pe frontul românesc armistițiul s-a instaurat încă de pe 11 iulie, în timp ce în alte părți au continuat, cu intensitate diminuată, lupte între trupele bulgare, sârbe, muntene și grecești (la 15 iulie trupele turcești s-au pus în mișcare și la 22 iulie au ocupat Adrianopolul). Între timp a izbucnit holeră în rândurile trupelor române. După ce a rămas o perioadă în dispozitivul atins, începând cu 25 iulie, a avut loc evacuarea armatei române înspre Dunăre. Între 1 și 15 august întreaga armată română a fost readusă în țară, după ce petrecuse pe teritoriul bulgar circa șase săptămâni. La 22 august întreaga armată era demobilizată.

Acțiunea militară românească a scurtat substanțial efortul de război, pagubele și suferințele tuturor părților implicate. Pătrunderea armatei române în profunzimea teritoriului bulgar nu s-a făcut fără pierderi, ce au fost provocate în principal de holeră. Numărul victimelor nu este cunoscut cu precizie. Credibilă este cifra de 1.087 morți avansată de Marele Stat Major.

Acțiunea militară a României din vara anului 1913 implicase, într-un fel sau altul, întreaga societate românească. Erau în joc atunci o serie de interese ale țării și situația a fost percepută ca atare. A fost aproape unanimă aprobarea implicării directe a românilor înspre sud. Pentru cei mai mulți aceasta a fost considerată ca fiind în principal o acțiune împotriva Austro-Ungariei și deci prefigurând eliberarea românilor de peste munți. Cele mai diverse mărturii atestă o astfel de atitudine, sintetizată între altele și în lozinca de atunci: "Drumul spre Sofia duce în Transilvania".

După izbucnirea ostilităților și după ce a fost cunoscută în întreaga Europă declarația de război ce expunea poziția României, în cele trei capitale, Belgrad, București și Atena, s-a ajuns la hotărârea ca pacea să se discute numai de beligeranți și să nu se accepte intervenția Marilor Puteri. Practic o asemenea poziție se manifesta pentru prima dată în epoca modernă. La 4 iulie regele Ferdinand al Bulgariei, printr-o telegramă personală adresată omologului său român, propunea o pace separată, ce a fost refuzată. Pe 5 iulie Titu Maiorescu avansa propunerea începerii imediate a unor discuții preliminare de pace între reprezentanții celor cinci țări beligerante, "pentru a evita o catastrofă la Sofia și o complicație europeană". Declarându-se de acord, N. Pașici și E. Venizelos aprobau totodată propunerea ca pacea să fie semnată la București, ceea ce însemna implicit o recunoaștere a rolului României. Tot în aceeași zi guvernul bulgar adopta și comunica acordul privind cedarea către România a teritoriului de la nord-est de linia Turtucaia-Balcic. Pe măsura derulării unei situații militare tot mai nefavorabile Bulgariei s-au intensificat și contactele diplomatice dintre țările implicate, la nivel de monarhii sau guverne. O vreme s-a ajuns la un acord de principiu privind semnarea unui armistițiu la Niș ceea ce în final nu s-a realizat. La 9/22 iulie monarhul bulgar făcea un apel disperat pe lângă regele Carol I: "să exercite puternica Sa intervenție pe lângă regii și guvernele Serbiei, Greciei și Muntenegrului pentru ca pacea să fie semnată cel mai târziu mâine dimineată". Ca urmare a intervenției directe a regelui Carol I, omologii săi sârb, grec și muntenegrean au răspuns favorabil în cursul zilei de 10 iulie.

Țările învingătoare, creștine, precum și învinsul și-au desemnat delegațiile, patru dintre acestea (greacă, sârbă, română, muntenegreană) fiind conduse de președinții guvernelor. Fără îndoială că acțiunea, în egală măsură militară și diplomatică, a statului român, în săptămânile premergătoare, contribuisese decisiv la așezarea cobeligeranților la masa tratativelor după încheierea vărsării de sânge pe toate fronturile. Prezența la București în fruntea delegațiilor străine a țărilor învingătoare a șefilor de guvern mărturisea însemnătatea acordată reglementării corespunzătoare a viitoarei situații din spațiul sud-dunărean. Cele ce urmau să se petreacă la București erau urmărite cu mare interes de întreaga Europă.

Conferința de pace s-a derulat la sediul guvernului, alegându-se ca model congresul de la Berlin. Lucrările au debutat la 17/30 iulie și s-au încheiat la 28 iulie/ 10 august. Au fost prezidate de către Titu Maiorescu. Încă la prima ședință s-a aprobat suspendarea ostilităților, deci un armistițiu ce a intrat imediat în vigoare și a fost prelungit până la sfârșitul tratativelor. A avut loc o implicare masivă, nu o dată cu rol hotărâtor, a delegației române, fie în cadru public, fie, mai cu seamă, în cadru neoficial, ceea ce a avut drept rezultat aplanarea disensiunilor și ajungerea la compromisuri acceptate de părțile implicate. Conferința s-a constituit ca un moment aparte, atât în ceea ce privește reglementarea pe ansamblu a situației din zonă, cât și în ceea ce privește evoluția raporturilor dintre România și fiecare dintre celelalte state existente atunci în zonă. Ședințele plenare au fost scurte, problemele reglementându-se de fapt în alte cadre.

România, cu acea ocazie a tratativelor de pace a fost singura țară care, chiar dacă parțial și fără rezultate durabile, a obținut unele garanții pentru conaționalii

din Macedonia, prin note succesive semnate de Bulgaria, Grecia, Serbia, sub forma unor scrisori către Titu Maiorescu.

Semnarea tratatului ce marca începutul unei noi pagini de istorie în spațiul sud-est european a prilejuit o serie de ceremonii și mai cu seamă luări de poziții ale factorilor din zonă și a Marilor Puteri.

Pacea de la București, negociată și semnată de statele mici din zonă fără și chiar împotriva Marilor Puteri, a deschis o nouă perspectivă care a fost întreruptă brutal o dată cu atentatul de la Sarajevo ce a generat un nou conflict balcanic, devenit rapid european. Cu virtuțile și defectele sale, existente și unele și altele, marca fără îndoială sfârșitul unei etape de istorie a spațiului sud-est european, înscriindu-se ca o dată memorabilă în istoria veacului al XX lea.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. S. Brezeanu, Gh. Zbucnea, *Românii de la sud de Dunăre. Documente*, București, 1997.
2. Titu Maiorescu, *România, războaiele balcanice și Cadrilaterul*, ed. S. Neagoe, București, 1995.
3. Gh. Zbucnea, *România și războaiele balcanice (1912-1913). Pagini de istorie sud-est europeană*, București, 1999.
4. A. Iordache, *Criza politică din România și războaiele balcanice (1911-1913)*, București, 1998.
5. Gh. Zbucnea, *Românii de la sud de Dunăre în vremea crizei balcanice din anii 1912-1913*, în *"Timpul istoriei II, Profesorului Dinu C. Giurescu"*, București, 1998.

1918, ATUNCI ȘI ACUM*

DINU C. GIURESCU

1. În 1918, Sfatul Țării din Basarabia reunit la 27 martie/9 aprilie; Congresul general al Bucovinei la 15/28 noiembrie ; "Adunarea Națională a tuturor Românilor din Transilvania, Banat și Țara Ungurească", la 18 noiembrie / 1 decembrie; au votat atunci, la Chișinău, Cernăuți și Alba Iulia, unirea acestor provincii cu România. A fost un an unic al istoriei neamului. An al unirii, al speranței, a voinței de a făptui în noua Românie, schimbările și înnoirile în pas cu vremea, cu cerințele oamenilor spre mai bine, spre o mai dreaptă tocmire a lucrurilor și obștilor.

Între 1918 și 1939 s-au împlinit multe; altele au rămas la jumătate de drum; unele speranțe s-au năruit; după cum rivalitățile, invidiile, ciocnirile de interese au revenit cu fiecare an. Dar peste toate, *unirea tuturor românilor în hotarele aceluiași stat a devenit o realitate*. A devenit realitate fiindcă la temelia ei se afla proprietatea individuală, separația puterilor în stat, o economie care funcționa potrivit cerințelor pieții. Cu toate scăderile ei - și nu puține - România dintre 1918 și 1939 era o țară normală. Unirea cea mare era, pentru români, un fapt împlinit.

În anul patimilor, 1940, nici o provincie a țării n-a voit să se separe. La 19 iunie 1940 s-a anunțat la radio că guvernul francez a cerut încheierea unui armistițiu. Eram la Bistrița, pe o rezervație de vânătoare și pescuit, cu părinții mei, scriitorul Ion Agârbiceanu, Ștefan Boieriu fruntaș ardelean și Bibi Popescu administratorul domeniilor coroanei. Auzind știrea, Ștefan Boieriu ne-a spus celor de față : " În Rai sau în Iad, dar cu toți împreună". Și am rămas împreună.

*

Unde ne aflăm însă, astăzi, după 80 de ani ? Prin Constituția din 1923 "proprietatea de orice natură precum și creanțele asupra statului sunt garantate... Nimeni nu poate fi expropriat decât pentru cauză de utilitate publică și o dreaptă și prealabilă despăgubire stabilită de justiție" (art. 17 din Constituția 1923).

În Constituția din 1991, art.41 este intitulat "*Protecția proprietății private*", iar alin.(2) glăsuiește "Proprietatea privată este *ocrotită* în mod egal de lege, indiferent de proprietar".

* Comunicarea a fost prezentată la simpozionul organizat de Alianța Civică la Ateneul Român din București, duminică 29 noiembrie, simpozion dedicat împlinirii a 80 de ani de la Marea Unire din 1918.

Formularea ne trimite la Constituția Republicii Socialiste România din 1965, art.36 unde citim : " Dreptul de proprietate personală este ocrotit de lege." Același termen, în 1991 și 1965, : "ocrotit", iar nu "garantat", ca în 1923.

Istoria regimului comunist din România este istoria confiscărilor succesive a proprietății private, efectuată la scara națiunii întregi, din martie 1945 și până în decembrie 1989. Ideea însăși a dreptului de proprietate particulară și realitatea ei, au fost sistematic eliminată timp de peste patru decenii.

Astăzi, la 9 ani de la evenimentele din decembrie 1989 suntem încă foarte departe de restaurarea și repunerea în drepturi a proprietății particulare. România nu va intra în normalitate atâta vreme cât o atare cerință nu va fi îndeplinită în drept și în fapt; în natură sau prin compensație, la valoarea reală, de piață, a bunului confiscat.

2. "Rezolvarea și realizarea reformei agrare după nevoile și cererile norodului..." citim în declarația de unire votată la Chișinău la 27 martie/ 9 aprilie 1918. " *Reforma agrară radicală*" hotărâsc transilvănenii la Alba Iulia, la 1 decembrie 1918. Ea a fost realizată. 6.008.098 ha. au fost expropriate și distribuite la 1.393.353 familii rurale (din care, 201.165 ha minorităților etnice). A revenit, în medie, câte 4,3 ha. de familie.

De reamintit că împrăștierea din timpul lui Alexandru Ioan Cuza dăduse alte 2.038.640 ha. la 511.896 familii țărănești. Revenise fiecareia aproape 4 ha. (3,985 ha.)

Prin reforma agrară din martie 1945, 1.109.000 ha. sunt împărțite la 918.000 familii de țărani săraci, în medie câte 1,2 ha.

Pentru ca, 4 ani mai târziu, în martie 1949, Partidul Muncitoresc Român să adopte ca politică oficială a statului *colectivizarea agriculturii*, după modelul colhozurilor sovietice. Până în 1962, *prin colectivizare, s-au confiscat pământurile, atelajele, vitele, uneltele și mașinile agricole la 3.536.600 familii țărănești.*

Legea fondului funciar, adoptată la 23 ianuarie 1991, a restaurat proprietatea individuală în agricultură. Dar efectele pozitive ale acestei restaurări atât de necesare au rămas limitate. Fără utilaje, fără mijloace financiare, cei mai mulți cultivatori ai pământului practică o agricultură de subzistență, mai ales pentru nevoile familiilor lor. Prețul alimentelor este extrem de ridicat. La orașe, cheltuielile medii pentru alimente ale unei familii se ridică la 58,3% din total; iar la cele sărace sau cu venituri modeste, între 62,7 până la 74,7%; ceea ce înseamnă între 2/3 și ¾ din totalul cheltuielilor, numai pentru mâncare !

Este prea bine cunoscută poziția României de exportator de cereale până la al doilea război mondial, în condițiile unei agriculturi în care mecanizarea și chimizarea ocupau locuri extrem de modeste. În 1938, cerealele și leguminoasele, animalele vii, semințele și produsele alimentare reprezentau, împreună, 39,9 % - aproape 40 % - din totalul valoric al exportului. Agricultură se situa astfel pe locul II, în față, după produsele petroliere (43,3 % în 1938).

La 9 ani de la evenimentele din decembrie 1989, se importă, cu sârg, pentru consumul intern, numeroase produse alimentare din diverse țări. Nu am putut afla dacă și cu cât, contribuie agricultura la exporturile României în prezent.

3." *Muncitorimii industriale i se asigură aceleași drepturi și avantagii, care sunt legiferați în cele mai avansate state industriale din apus* " - am reprodus art. III/6 din Rezoluția adoptată la Alba Iulia în 1918. Sunt bine cunoscute greutățile muncitorimii și ale salariaților în genere, din primii ani de pace, după 1918; de asemenea, efectele crizei mondiale ajunsă și în România; tensiunile sociale, marcate de evenimentele de la Lupeni (1929) și Grivița (1933) încheiate cu morți, răniți și arestări. Dar în același timp, a fost adoptată și pusă în aplicare o întreagă legislație pentru reglementarea relațiilor de muncă și funcționarea sindicatelor. Situația muncitorimii și, în general, a salariaților din România s-a îmbunătățit, îndeosebi, în intervalele 1922-1929 și 1933-1939, când țara a cunoscut ani de dezvoltare economică.

Este cu totul grăitor faptul că sub regimul comunist nu s-au publicat de fel analize privind puterea de cumpărare a diferitelor categorii de salariați din anii '30 comparativ cu anii '50 sau '70 sau '80, pe categorii de mărfuri și servicii.

Este locul să reamintim că în tot intervalul 1929-1936, inclusiv anii de criză, raportul între salarii și prețurile mărfurilor de consum, *a fost în favoarea salariaților*. Abia în 1937, prețurile au urcat cu 2,1 % peste salarii, iar în 1938-1939, puterea de cumpărare a mai scăzut cu cca. 8,6 % !

Unde ne aflăm astăzi la acest capitol? Salariul mediu net a cunoscut o scădere continuă. De la nivelul anului 1989, considerat, convențional, egal cu 100, salariul mediu net a ajuns la 59,8 % în 1997. Tendința de a scădea a continuat și în 1998.

Cum s-a ajuns aici ? Constituția din 1991, art.134, alin.1 precizează "Economia României este o economie de piață". Iar art. 43, alin.1, adaugă : "Statul este obligat să ia măsuri de dezvoltare economică și de protecție socială, de natură să asigure cetățenilor un nivel de trai decent."

Cu toate enunțările constituționale, *economia României nu este o economie de piață iar "calitatea vieții"* (vezi art.134 alin. a și f) *scade*, în loc să crească. E drept, o sumă de legi au fost adoptate; au avut loc o serie de schimbări, în direcția economiei de piață. Schimbările s-au făcut însă cu foarte multă grijă și măsură. Cât să nu lovească pozițiile și interesele esențiale ale celor aflați în mecanismele industriale, financiare și administrative, în funcțiile lor de comandă și control, așa cum s-au constituit ele până în decembrie 1989 și cum s-au adaptat noilor realități după această dată.

S-a ajuns la situația prezentă și fiindcă *fiecare partid reprezentat în parlament are propria sa formulă de reformă și privatizare*. Una din perspectivă "creștin democratică", cel puțin două "social- democrate", alte două, de dată recentă, "liberală" și de "dreapta", la care se adaugă cei ce ar dori reinstaurarea pe față a controlului statului și un regim autoritar-dictatorial.

România, după Marea Unire s-a consolidat și a progresat tocmai fiindcă la temelia ei se afla proprietatea privată și economia de piață. Fundamente pe care România - trecută prin regimul comunist - nu le are încă la ora actuală. Dacă rezultatele pozitive în direcția reformei reale sunt cu totul modeste, în schimb, a fost realizat un alt "obiectiv". Anume, *îngrădirea și scăderea continuă a clasei de mijloc, a întreprinzătorului particular*. Întreprinderile mici și mijlocii constituie, într-o țară normală, sectorul cel mai dinamic, care creează periodic noi locuri de muncă. La mijlocul acestui an, aceste întreprinderi plăteau între 30 și 37 de felurite taxe și impozite. La Camera de Comerț și Industrie erau înregistrate, la finele lunii mai 1998, 332.721 întreprinderi mici și mijlocii. Jumătate din ele au avut în 1997 pierderi sau un profit sub 2 %. Profit mai mic de 2 % înseamnă de fapt tot pierderi, deoarece multe din cheltuielile acestor unități nu sunt deductibile din impozitul pe profit.

*

4. " *Înfăptuirea desavârșită a unui regim curat democratic pe toate terenele vieții publice. Votul obștesc, direct, egal, secret, pe comune, în mod proporțional, pentru ambele sexe, în vârstă de 21 ani; reprezentarea în comune, județ și parlament*". (Rezoluția Adunării de la Alba Iulia, pct. III/2). *Vot universal, egal, direct și secret precum și descentralizarea administrației*, citim în Declarația de unire a Basarabiei cu România, punctele 2, 8 și 9.

Constituția din 1991, prin articolele 8, 34, 35, 36, 37 și 59 asigură pluralismul și partidele politice, dreptul de vot și de a fi ales, libertatea întrunirilor, dreptul de asociere, precum și "votul universal, egal, direct, secret și liber exprimat, potrivit legii electorale" (articolul 59/1).

Cadrul constituțional al vieții politice este astfel determinat în conformitate cu cerințele contemporane ale unei democrații pluraliste. Ce se întâmplă în practică? Fiecare partid vine, cu propunerile proprii privind soluționarea problemelor urgente ce stau în fața țării; fiecare din ele afirmă că soluția sa este mai bună decât a celorlalți; se critică și se atacă reciproc; sunt în competiție pentru a atrage electoratul de partea lor. *Nici vorbă de un consens asupra măsurilor urgente și de fond, de parcă am avea de a face cu mai multe Români și nu cu una singură*. Pentru unii, lucrurile ar părea normale. În definitiv, spun aceștia, așa era și în România după 1918. Așa se prezintă și în democrațiile din țări cu vechi tradiții.

Și totuși. Sunt diferențe fundamentale între viața politică a României de astăzi și aceea de după Marea Unire.

a. *Unirea din 1918 a însumat voința tuturor partidelor*, indiferent de doctrină sau orientare, fie național-liberal, național-român din Transilvania, țărănesc din Vechiul Regat, țărănesc-democrat din Bucovina, țărănesc din Basarabia, conservator-democrat, pentru a nu aminti decât pe cele mai cunoscute.

Când a fost vorba de Unire, programele și interesele de partid au fost lăsate pe plan secund. Țelul era de asemenea mărime și însemnătate încât eforturile se cuveneau îndreptate într-o singură direcție - spre Unirea din 1918. Ceea ce s-a și făcut.

Astăzi, obiectivul are aceeași însemnătate, ca în urmă cu 80 ani. Este vorba *readucerea României la normalitate, la standardele de civilizație și de viață cetățenească democratică* așa cum s-au consolidat ele în țările avansate ale lumii contemporane. Astăzi, principalele partide vorbesc toate de obiectivul esențial - reforma, restructurarea, privatizarea etc. Fiecare însă are calea sa proprie și susține că este cea mai potrivită.

Se va putea spune: dar, oare, nu a fost tot așa după 1918, când statul întregit trebuia consolidat și îndreptat spre progresul economic și social ?

Sigur, partidele s-au confruntat și atunci; propuneri și contrapropuneri, acuze reciproce, rivalități și orgolii, toate au fost prezente cu fiecare competiție electorală ca și în lucrările parlamentului.

b. Există însă o diferență. Una fundamentală. De substanță. Anume : atunci, în anii '20 și '30 societatea și economia țării funcționau normal, potrivit criteriilor acelor vremi. Oamenii politici puteau să-și încrucișeze săbiile în toate felurile, pentru că rânduielele de bază - agricultura, industria, meșteșugurile, comerțul, finanțele - toate clădite pe proprietatea particulară - precum și învățământul, funcționau. Funcționau dincolo de alternanțele de guvernare, dincolo de "ajustări" ale unor alegeri, dincolo de veleitățile și rivalitățile liderilor.

Astăzi, în România, după aproape 45 ani de regim comunist, *aceste rânduieli de bază, de fapt, nu funcționează. Economia de piață este cu totul firavă, inflația urcă încet dar sigur, proprietatea privată pare că începe mai curînd cu decembrie 1989, învățământul este încă departe de calitate și competitivitate.*

După 1918, factorii de răspundere, fie la guvernare, fie în opoziție, ca și societatea în ansamblul ei, au găsit căile de progres ale țării.

Vor găsi astăzi factorii de răspundere calea pentru aducerea țării la normalitate? Deocamdată, de 9 ani, asistăm la acuze reciproce. O parte susține că starea prezentă se datorește guvernărilor din anii 1990-1996 ; cealaltă parte aruncă vina pe coaliția din 1996-1998; iar în interiorul coaliției majoritare acuzele reciproce sunt frecvente. Un atare comportament ocolește realitatea.

Între 1990 și 1998 toate partidele parlamentare - cu mici excepții - au fost la guvernare. Fiecare are partea sa de răspundere pentru că s-a ajuns la situația extrem de gravă de astăzi. A invoca un an sau altul când, artificial, situația era ceva mai bună decât astăzi, înseamnă a ascunde realitatea.

Măsurile radicale, luate în alte țări foste comuniste, nu au fost puse în aplicare în România.

De 9 ani, țara își pierde puterile. Hemoragia continuă, din când în când încetinită sau mascată prin improvizații.

În anii de după Marea Unire clasa politică, deși împărțită și în competiție, a reușit să consolideze societatea și să meargă înainte.

Vor izbuti același lucru actuala clasă politică și factorii de răspundere din industrie, finanțe și administrație ? Vor înțelege ei că peste rivalitățile lor, adesea meschine, se află țara cu nevoile ei ? Vor izbuti oamenii acestei țări să înțeleagă că fiecare trebuie să-și asume răspunderea propriei sale vieți și să nu tot aștepte ca statul să-i rezolve nevoile ?

Viitorul foarte apropiat va arăta dacă învățămintele Marii Uniri din 1918 mai sunt înțelese astăzi sau nu. Dacă oamenii au voința și capacitatea de a reveni la normal, la o viață decentă, în care să poți clădi și gândi la viitor, așa cum au făcut-o înaintașii noștri din anii Unirii.

NEOLIBERALISMUL ROMÂNESC ȘI GÂNDIREA LIBERALĂ EUROPEANĂ

ȘTEFAN PĂUN

Analiza neoliberalismului românesc în comparație cu liberalismul european a preocupat pe contemporanii perioadei respective dar și în prezent. După G. Burdeau, liberalismul european cunoaște forme diferite de manifestare, atât în domeniul politic, cât și în domeniul economic.¹ În domeniul politic, deși esențială este forma democratică de guvernământ bazată pe principiile separării puterilor în stat, sunt întâlnite nuanțe diferite de manifestare, de la democrația parlamentară engleză, la cea franceză și cea americană.²

Pentru cunoașterea liberalismului european sunt necesare câteva precizări referitoare la evoluția acestei doctrine. Termenul de liberalism sintetizează ansamblul aspirațiilor și revendicărilor înnoitoare din societatea europeană între secolele al XVII-lea și al XIX-lea. El a apărut ca o reacție față de absolutism, autocrație, despotism și etatism de orice fel. A pus accent deosebit în politică pe noțiunea statului de drept și pe libertățile cetățenești la baza cărora trebuia să stea dreptul de vot universal. În planul economic, el lupta pentru libertatea omului social împotriva îngrădirii posibilităților de exercitare a drepturilor sale de acțiune și afirmare. În acest sens G. Burdeau afirma că liberalismul “dorește a cunoaște factorii care provoacă integrarea individului în societate al cărui membru este, căci integrarea lui este expresia bunei sale condiții.”³

Din aceste considerente, principala caracteristică a conceptului de liberalism este aspirația spre libertatea de mișcare în toate domeniile de activitate, inclusiv în domeniul economic. În economie respingea constrângerile de orice fel, intervenția statului, procesele economice fiind rezultatul liberei concurențe. Din această caracteristică derivă și denumirea de liberalism.

Caracteristicile liberalismului au fost sintetizate în planul gândirii economice și politice pe baza lucrării lui Montesquieu *Spiritul legilor*. Evoluția acestor concepte a avut loc în ritmuri și condiții diferite de la o țară la alta în funcție de evoluția națională și conjunctura internațională. Aceste caracteristici sunt: deplina libertate de acțiune a agenților economici, consacrarea liberei concurențe în tranzacțiile dintre parteneri, individualismul în sensul că agenții economici pot lua cele mai eficiente și corecte decizii.

Liberalismul considera proprietatea privată temelia oricărei economii moderne. Din aceste considerente economia modernă se putea echilibra prin mecanismul pieței. Toate aceste caracteristici izvorăsc, după Burdeau, “dintr-o ordine naturală mult mai puternică decât viața omului.”⁴ Această ordine naturală implica legi naturale care guvernează economia societății în pofida intervenției omului.

Consacrarea liberalismului în societățile apusene a avut loc în Franța după revoluția de la 1789, iar în Anglia mult mai devreme, dar el a învins sub aspectul concepțiilor politice și economice, abia la mijlocul secolului al XIX-lea.⁵ Această consacrare s-a datorat revoluției industriale, particularităților naționale. În Franța, de exemplu, liberalismul economic s-a manifestat la început sub forma preferinței pentru agricultură, în Anglia liberalismul economic a fost pus în slujba dezvoltării industriale. În plan european, liberalismul după o perioadă de încredere și optimism datorată creșterii productivității muncii, va cunoaște fenomene de disfuncționalitate începând cu 1830. După această dată el va trece printr-o perioadă de prefaceri în condițiile dezvoltării capitalismului monopolist de stat și a burgheziei monopoliste. În acest sens au apărut teorii care înfruntau teoria clasică burgheză, Keynesismul și neoliberalismul.

În primul deceniu după primul război mondial, în politica economică internă și externă practică de țările dezvoltate se recurge tot mai mult la intervenția statului în desfășurarea activităților economice. Apelul la intervenția statului în funcționarea economiei, în perioada imediat următoare primului război mondial s-a făcut în forme diferite. În democrațiile occidentale s-a manifestat pe o scară mai restrânsă și această concepție este cunoscută sub numele de dirijism. Dirijismul a fost îndreptat spre reducerea șomajului. În legătură cu acest aspect A.C. Pigou considera că reducerea șomajului se poate face prin lucrări publice, precum și prin facilitarea desfacerii mărfurilor, recurgând la sporirea consumurilor de stat.⁶

L. von Mises în lucrarea *Liberalismul*, publicată în 1927, menționa că intervenția statului în economie pune în pericol libertățile democratice ale cetățenilor, criticând astfel dirijismul.⁷

Teoria dirijismului a fost sprijinită de J.M. Keynes în lucrarea *Sfârșitul politicii liberale* în care menționa că liberalismul ortodox înseamnă luptă de concurență pentru piețe, pe când teoria sa intrată în istorie sub numele de keynesism lasă destul loc pentru diviziunea internațională a muncii în condiții adecvate de colaborare pașnică.⁸ La aceeași concluzie ajunge și L. Erhard care spunea: "voința de a asigura justiția socială și stabilitatea politică cere și justifică anumite intervenții ale statului în scopuri bine determinate".⁹

Neoliberalismul merge mai departe arătând necesitatea participării nemijlocite a statului în economie și îndeosebi în procesul reproducției capitalului social.

În perioada imediat următoare primului război mondial o serie de economiști cunoscuți: A. Hansen, S. Haris, J. Robinson, au recunoscut meritele operei keynesiste, propagând necesitatea imixtiunii statului în economie ca factor de echilibru în societate, îndeosebi în ceea ce privește raporturile sociale.

Discuțiile pe marginea evoluției gândirii liberale europene au stârnit un ecou atât de puternic în rândurile adepților săi încât în 1938 a avut loc o întâlnire a acestora pentru definirea trăsăturilor neoliberalismului. O studiere atentă a

evoluției conceptelor liberale în plan european demonstrează că neoliberalismul a apărut ca o reacție la inconsecvențele și disfuncționalitățile în ceea ce privește aplicarea programelor economice liberale. El a fost rezultatul particularităților împrumutate liberalismului de factorii autohtoni. Pentru oamenii politici neoliberali, conceptele neoliberale răspundeau cerințelor de menținere a structurilor statale, sociale și economice create la sfârșitul primului război mondial ca rezultat al transformărilor impuse în plan european, de război.

Sub raport politic, neoliberalismul european menține vechile concepte privind organizarea statală bazate pe sistemul separării puterilor în stat și guvern reprezentativ. În ceea ce privește politica economică externă, conceptele liberale europene manifestă diferențe de aplicare de la stat la stat, în funcție de interesele statale și a cercurilor monopoliste. Dacă pentru produsele autohtone se practică protecționismul pe piața internă, în schimburile internaționale sunt adepții liberei concurențe. Astfel de concepte au fost propagate de statele industrializate apusene.

În spiritul acestei politici s-a desfășurat *“Conferința internațională de la Bruxelles”* din 24 septembrie 1920. Dominată de reprezentanții marilor puteri industrializate, conferința recomandă statelor care cereau sprijinul forței internaționale pentru redresarea economiilor lor naționale: liberul schimb în ceea ce privește produsele industriale iar în domeniul monetar “devalorizarea și stabilizarea generală”, în funcție de dolarul american¹⁰.

Într-un interesant studiu publicat în 1927, I.N. Angelescu relua conceptele sale mai vechi privind necesitatea protecționismului¹¹, argumenta că politica promovată de puterile occidentale “liber schimb, porți deschise” contravenea afirmării economice a României și a statelor cu o economie bazată pe agricultură¹². Refuzul promovării unei astfel de politici afecta relațiile economice ale României cu statele dezvoltate și îndeosebi cererea de acordare a unor împrumuturi externe.

I.N. Angelescu¹³, Vintilă Brătianu¹⁴, Ion I.C. Brătianu¹⁵, Mihail Manoilescu¹⁶, au supus unei analize atente politicile economice promovate de marile puteri occidentale. Menținerea diviziunii internaționale a muncii după război era o tendință periculoasă pentru statele agrare cum era România. Vintilă Brătianu argumenta că aceasta înseamnă “ca fiecare popor să muncească și să producă perpetuum ceea ce muncește și produce acum, ceea ce-i lipsește să aducă veșnic de la altul”¹⁷.

Elocvente sunt presiunile exercitate de cercurile monopoliste față de concepția “prin noi înșine” propagată de Partidul Național Liberal în activitatea guvernamentală, în perioada 1922-1928.¹⁸

Principiile specifice sistemului de guvernământ democratic au fost impuse în România de evoluția politică, determinată la rândul ei de urmările războiului, de noul cadru economic creat prin aportul provinciilor unite cu țara, de evoluția mentalului colectiv și de relațiile internaționale și îndeosebi europene.

Din aceste considerente elementele specifice liberalismului politic european constituie elemente comune liberalismului românesc. În plan economic și social, liberalismul de până la Marea Unire a cunoscut două mari principii: inviolabilitatea proprietății, libertatea absolută a inițiativei private și concurenței. După 1918 aceste principii nu mai corespundeau evoluției societății, și deci nu trebuiau consfințite prin Constituție.¹⁹

Evoluția societății impunea rezolvarea contradicțiilor sociale și realizarea unei armonii sociale necesară progresului. Aceasta se putea realiza prin legiferarea proprietății ca proprietate - funcție socială - intervenția statului în economie și îndeosebi în relațiile economice dintre state printr-un protecționism care să stimuleze producția internă industrială.

Ideea proprietății "funcție socială" a izvorât din necesitatea evoluției României Mari, evoluție care trebuia să meargă în două direcții: realizarea reformei agrare și industrializarea țării. Reforma agrară constituia o violare a principiului "proprietate sacră și inviolabilă" propagată de liberalismul clasic. Adoptarea principiului "proprietate funcție socială" asigura rezolvarea acestei probleme. Argumentele erau de ordin istoric, economic și social. "Proprietatea asupra pământului sau asupra bogățiilor subsolului aparținea generațiilor prezente și viitoare. Din această cauză - remarca I.G. Duca - proprietatea trebuie să aibă o funcție socială."²⁰

Juristul Alexandru Costin remarca în acest sens: "După cum individului nu i se recunosc numai drepturi, ci și obligații, tot astfel proprietății i s-au impus pe lângă restricții stabilite de legislația din epoca dreptului contemporan clasic anumite obligații, anume s-a considerat că proprietatea nu poate rămâne afectată numai unui interes pur individual, în mod absolut, ci trebuie să corespundă într-o oarecare măsură și scopului de a menține și de a spori interdependența sau solidaritatea socială."²¹

Concepția că proprietatea nu este numai un izvor de drepturi, ci ea creează prin ea însăși obligații față de societate, apare pentru prima dată în Constituția germană din 1919, în care se specifica: "proprietatea obligă, și întrebuințarea ei trebuie să fie în același timp un serviciu pentru cât mai mare bine social". Aceasta înseamnă că proprietatea nu creează numai drepturi ci și obligație față de colectivitate și garantarea bunului privat apare, astfel, nu ca scop în sine, ci este condiționată de interesul colectivității.²² Constituția germană în care apare acest concept a fost considerată la vremea respectivă un compromis între partidele socialiste și burgheze prin prevederea "Proprietatea este garantată de Constituție. Cuprinsul și limitele ei sunt stabilite prin lege".

În aceeași idee au fost elaborate și Constituția Poloniei în 1921, Constituția Republicii Cehoslovacia în 1920, Constituția iugoslavă în 1921²³. În ceea ce privește gândirea liberală britanică A.C. Pigou în *Economia bunăstării*, considera că proprietatea trebuie să rămână inviolabilă deoarece ea este sursa bunăstării.²⁴

Alexandru Costin considera expresia “sacră și inviolabilă” atribuită proprietății ca de ordin istoric deoarece sub presiunea nevoilor sociale proprietatea “nu este atât un scop în sine, cât mai ales un mijloc spre a contribui la opera socială.”²⁵

Libera concurență propagată de liberalismul european încetinea procesul de dezvoltare a industriei românești. Industrializarea era considerată de Ionel Brătianu “un element fără de care nu se poate vorbi de independența statului român.”²⁶ Pornind de la această idee recomanda “relații atente cu capitalul străin pornindu-se de la interesele politice și economice naționale”.²⁷ Vintilă Brătianu cerea în relațiile cu capitalul străin adoptarea soluției “cea mai favorabilă și care să corespundă intereselor naționale”.²⁸

Capitalul străin, considerau doctrinarii neoliberali, trebuia acceptat numai în spiritul intereselor naționale. Această concepție deosebea pe neoliberalii români de unii liberali europeni, care promovau ideea exportului de capital și de produse industriale fără restricții.

Ion I. C. Brătianu arăta necesitatea ca “românii să fie stăpâni la ei în țară, ca bogățiile ce ni le-a dat Dumnezeu să nu lase poporul român sărac într-o țară bogată, ca ceea ce poate românul să muncească să fie al lui, iar acolo unde trebuie să conlucrăm cu celelalte popoare să fie colaborare, să nu fie înstrăinare”.²⁹

Vintilă Brătianu, economist cu idei economice naționale dar bun cunoscător al economiei europene se întreba și în același timp întreba: “Cu ce politică vin capitalurile? Ce politică ne vor îngădui să facem, când ei vor stăpâni viața muncitorilor de la noi?”³⁰. Doctrinarii Partidului Național Liberal considerau capitalul străin necesar “acolo unde era nevoie de el” în economia românească, dar numai pe baza colaborării și conlucrării cu capitalul românesc. Modificarea legislației românești, cerută de unele grupuri politice pentru pătrunderea capitalului străin “fără restricții” era combătută de Vintilă Brătianu³¹ și Ion I.C. Brătianu³², cu argumente logice, istorice, economice. Colaborarea cu capitalul străin, sprijinirea capitalului autohton era posibilă printr-o legislație adecvată pentru a da României posibilitatea de a trăi “prin ea însăși”³³. Concluziile se bazau pe realitățile din politica economică promovată pe plan intern de statele dezvoltate, în comparație cu politica pe care doreau să o promoveze celelalte state pe care încerca să o impună în realitățile internaționale altor state.

Analiza acestor aspecte este făcută de M. Manoilescu, care sublinia deosebiriile dintre liberalism și neoliberalism, “deoarece se fac grave confuziuni chiar între reprezentanți oficiali al liberalismului”. Deosebiriile și asemănările dintre liberalism și neoliberalism - remarcă același autor - constau în: conceptele privind baza politică a statului, raporturile sale cu individul și procesele economice, în atitudinea față de proprietate și libertatea economică, în ideea națională și raporturile dintre națiuni. Caracteristica fundamentală a liberalismului este cultul

individualității, credința în posibilitățile individului de a se adapta condițiilor economice și sociale. Deosebiri și asemănări dintre liberalism-neoliberalism remarca același autor constau în concepțiile privind baza politică a statului și raporturile sale cu individul, în atitudinea față de proprietate și libertatea economică, în ideea națională și raporturile dintre națiuni. Din vechiul liberalism neoliberalismul prelua ideea că sfera politică trebuie să fie elastică "pentru ca omul să nu ajungă niciodată în funcție exclusivă a statului și credința că forma optimă de guvernământ este consimțământul majoritar: democrația".³⁵ În acest sens: "neoliberalismul combate lupta de clasă care tinde la dominația de către o singură clasă a statului, care aparține tuturor".³⁶ Rezumând aceste deosebiri M. Manoilescu a remarcat că "liberalismul clasic manifestat în plan european, dar și în România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea păstra în principiu o neutralitate între indivizi favorizând dominația de clasă, neoliberalismul constituind puterile politice pe consimțământul cetățenesc și pe echilibrul de interese dintre diferitele clase în corpul social".³⁷ În ceea ce privește atitudinea față de proprietate Manoilescu remarca: "vechiul liberalism a fost prea rigid legat de proprietate".³⁸ Din acest punct de vedere liberalismul trecea printr-o criză de autoritate: "Proprietatea individuală trebuia doar cunoscută ca o funcție de dezvoltare a societății".³⁹ În ceea ce privește ideea națională și raporturile dintre națiuni el considera "națiunea o unitate organică elementară" căreia omul nu i se poate sustrage. "Cultul națiunii nu apare ca străin de individ ci ca o manifestare a unui sentiment care face parte integrantă din ființa omenească; ori această manifestare neputând avea prin ea însăși decât un caracter colectiv, sentimentul individual este în același timp un sentiment colectiv".⁴⁰

Mihai Manoilescu "punea pe picior de egalitate națiunile mari și mici legitimând egal drepturile lor de existență, idee de altfel întâlnită la Vințilă Brătianu. "Trebuie să luptăm a se introduce în viața statelor sufragiul universal, adică egalitatea drepturilor tuturor statelor. Nu există state cu interese limitate și altele cu interese nelimitate, după cum nu există în statul modern cetățeni liberi cu drepturi și cetățeni iobagi fără drepturi".⁴¹

Toate aceste aspecte deosebesc liberalismul românesc de manifestările liberale și neoliberele din apusul Europei, care propagau necesitatea liberului schimb în relațiile economice dintre state.

Ion I.C. Brătianu, considera progresul esențial evoluției statului român. "În grija progresului — atrăgea atenția Ion I.C. Brătianu — să nu lăsăm la o parte nimic din cele ce pot să fie de folos, dar totodată să avem înțelpciunea de a feri statul acesta să devină un laborator de explozibile, pentru ca alți să tragă din ceea ce facem noi foloase cu distrugerea propriilor noastre forțe, cum vedem de exemplu, actualmente peste Nistru".⁴²

După Marea Unire viața politică în România era confruntată cu orientări diferite în plan ideologic care în esență se manifestau și pe plan european. Angajarea națiunii române într-o operă constructivă în plan economic social politic, cultural, în esență de dezvoltare, asigura stabilitate internă, armonia socială, respect în relațiile internaționale. După o analiză atentă a relațiilor europene, a trecutului acestora, a evoluției economice și politice a românilor înainte și după primul război mondial, Ion I.C. Brătianu spunea: "Un popor care lăncezește și stă pe loc este un popor care dă înapoi și care moare"⁴³. Din aceste considerente în promovarea deciziilor recomanda prudență, responsabilitate, cunoașterea realităților românești și internaționale. Fidel formulei "prin noi înșine", în calitate de prim ministru a promovat o politică pe plan intern și în relațiile internaționale favorabile afirmării statului Național Unitar Român.

M. Manoilescu considera că în centrul preocupărilor întregii națiuni române trebuie să stea dezvoltarea economică a țării.⁴⁴ În *Politica producției naționale* el fundamentează un sistem de indicatori privind valorificarea maximă a bogățiilor naționale, indicatorul colectiv de apreciere a gradului de utilizare a materiei prime fiind coeficientul de industrializare.⁴⁵ "Adevărata independență a unui popor nu se câștigă decât prin crearea mijloacelor industriale — care asigură apărarea națională și bunăstarea națională"⁴⁶ Manoilescu combate liberul schimb propagat de liberalismul european deoarece liberul schimb împiedică țările să-și sporească nivelul productivității muncii: "Schimbul protecționist înseamnă libertate, liberul schimb înseamnă constrângeri".⁴⁷

În concordanță cu principiile neoliberales privind relațiile economice dintre state, care aveau în vedere colaborarea și abordarea de avantaje economice reciproce, neoliberalismul românesc a elaborat o politică de protecție a industriei naționale față de concurența străină.

I.N. Angelescu era împotriva expansiunii produselor industriale străine pe piața românească, în condițiile în care acestea erau produse de industria națională: "Deschiderea granițelor — conchidea omul politic liberal — însemna desființarea unui sistem complex de apărare a intereselor economice ale românilor".⁴⁸ Această concepție se deosebea total de liberalismul european care urmărea expansiunea capitalului și produselor industriale în România. "Ceea ce se exprimă în presa noastră prin cuvintele — "apel la ajutorul capitalului străin" — este în realitate o traducere și o reproducere românească a presiunii și expansiunii economice ale altor popoare în curpulsul României".⁴⁹

"Masele își dau seama prin instinct — scria M. Manoilescu — că ar fi periculos să lase întregul aport al producției naționale pradă pericolului unei concurențe nelimitate a străinătății. Conducătorii politici simt instinctiv, ca și masele, pericolul pe care statul l-ar risca în cazul părăsirii protecționismului."⁵⁰

Liberalismul european propaga libera concurență și expansiunea capitalului în condițiile unei puternice industrializări și a unui excedent de capital.

În lucrarea "Rostul și destinul burgheziei românești" Mihail Manoilescu demonstra științific pe bază de comparații promovarea unei astfel de politici în România mare. Pentru români era - scria autorul amintit - "o greșală pe care numai ignoranța o poate scuza"⁵¹.

Puterile occidentale — concluzionau ideologii Partidului Național Liberal dar și din afara acestora — promovau în plan politic și economic principiu liberului schimb în favoarea economiilor lor naționale.

Această politică este mai bine sesizată, la Conferința economică Internațională de la Geneva din 1927. Economiiile statelor industrializate manifestau semne ale unei viitoare crize economice, care așa cum a demonstrat istoria a apărut peste 1 an, în 1929. Conferința considera "naționalismul economic" "obstacolul serios în calea schimburilor internaționale". Documentele conferinței propuneau soluții pentru ameliorarea situației economice internaționale bazate pe libera concurență.

Naționalismul economic, promovat de unele state printre care și România în perioada 1922-1928, în esență constă în protecția resurselor naturale, în dezvoltarea capitalului autohton și a industriei naționale. Această politică era respinsă de documentele conferinței de la Geneva din 1927 deoarece avea ca rezultat autarhie economică⁵². O astfel de politică favoriza statele dezvoltate, încerca să impună în relațiile economice internaționale liberul schimb, crearea și menținerea piețelor de desfacere pentru produsele industriale occidentale. Superioritatea acestora a fost evidentă, dar industrializarea era necesară pentru progresul economic, social și cultural.

"Trebuie să fim atenți — scria Vintilă Brătianu — să nu fim atât de naivi, ca luând drept bune teoriile ce ne fac alții, să declarăm că de atunci înainte într-un interes al lor, trebuie să redevenim o țară agricolă și fără industrie."⁵³

Politica economică pe plan internațional, era în esență politica marilor puteri economice (SUA, Anglia, Germania), favorabilă lor, nefavorabilă statelor slab dezvoltate, sau cu o industrie în formare. Statele agrare erau condamnate la inactivitate și la dependență economică.

Fr. Delaisi, în 1929 publica la Paris o carte care confirmă această teorie: "Les deux Europees" (Două Europe). Autorul, după studii și comparații, împarte Europa în două categorii: Europa A industrială și Europa B, agricolă. Cu exemple și analize recurgând la comparații, statistici, istoricul Delaisi concluzionează: "Europa A era industrială până și în agricultura sa. Europa B era agricolă și până și în civilizația urbană."⁵⁴

Economistii și ideologii Partidului Național Liberal, printre care se evidențiază Vintilă Brătianu; au sesizat aceste pericole. Guvernările liberale din

1918-1919 și 1922-1928 prin politica “prin noi înșine” au promovat concepții economice în concordanță cu interesele naționale și importanța pe care trebuie să o acorde integrării țării în Europa Civilizată. Europa Civilizată însemna o economie avansată, industrială și o cultură în consecință. Apreciind avantajele reale ale diviziunii sociale și internaționale a muncii. Manoilescu a considerat că “temelia științifică a politicii economice interne a oricărui stat realist și cu atât mai mult a unui stat subdezvoltat ca al nostru era specializarea în producție după legea concentrării activității economice în ramurile de mare productivitate a muncii cu scopul de a satisface nevoile interne de consum dar și pentru a crea surplusuri pentru export. O țară poate să se ruineze prin inactivitate, dar nu s-a văzut nici o dată în istorie — scria M. Manoilescu — ca un popor să se fi ruinat prin muncă și producție”.⁵⁵ Adeptul posibilității și necesității industrializării țărilor agrare ca pârghie necesară creșterii productivității muncii în întreaga economie națională, îndemna încurajarea industriilor în ordinea succesiunii productivității lor. “Sistemul nostru consta prin urmare în încurajarea industriilor în ordinea succesiunii productivității lor, care în același timp concordă și cu ordinea de succesiune a clasificării lor după proporția valorii lor naționale.”⁵⁶ Recunoscând meritele incontestabile ale protecționismului tradițional formulat de germanul Fr. List și de americanul M.H. Carey, M. Manoilescu sugerează elaborarea unei teorii a protecționismului pe baza productivității muncii aplicabil tuturor țărilor și tuturor ramurilor economice. Analizând deosebiriile dintre teoriile propagate de liberalismul european și cele ale neoliberalismului românesc, acesta remarcă faptul că țările avansate refuzau protecționismul pentru anumite popoare mici și slab dezvoltate.

Elementul forte al noii teorii a rezultat din calculele pe care Manoilescu le-a făcut asupra productivității muncii în industrie comparativ cu agricultura, constatând un decalaj uneori enorm în favoarea industriei. “Știința liberală clasică — scria M. Manoilescu — recomandă diviziunea internațională a muncii și liberul schimb universal. Ea afirmă că în comerțul internațional rezulta din aceasta un avantaj pentru ambele părți și că toate ramurile de producție — ale agriculturii ca și ale industriei — îmbogățesc oamenii în mod egal. Acestor axiome vrem să le opunem faptele și să le verificăm prin deducții logice. Concluziile noastre vor contesta știința clasică.”⁵⁷

Comparând și calculând productivitatea muncii în industrie față de agricultură constatam o disproporționalitate economică în Europa orientală, care ajungea uneori la 1:10, ceea ce însemna că munca normală a unui muncitor industrial se schimbă pe munca a 10 muncitori agricoli. Această disproporționalitate era deosebit de periculoasă în cadrul relațiilor economice dintre țări. Când schimbul are loc în țară, valoarea rămânând pe loc, țara respectivă nu sărăcește din această cauză. Schimburile comerciale dintre țările agricole și cele industriale însemnau exploatare pe baza concluziilor lui M. Manoilescu: “un astfel de schimb de 1:10 însemna exploatare. Această exploatare a început o dată cu așa zisă eră industrială

a omenirii. Un socialism al națiunilor ar fi mai îndreptățit decât un socialism al claselor.”⁵⁸

Avantajele rezultate din urma schimburilor internaționale pe baza acestor concluzii sunt inegale, favorabile țărilor puternic industrializate. Pentru a diminua aceste neajunsuri recomanda industrializarea, care însemna deplasarea de capital și forță de muncă dintr-o ramură cu productivitate scăzută (agricultura) spre o ramură cu productivitate mai mare (industria). “Ceea ce comparam noi atunci când recomandăm industrializarea — scria Manolescu — nu este cantitatea de muncă pe care o cheltuim noi pentru a realiza anumite produse cu cantitatea de muncă pe care o cheltuiesc alții. Ceea ce ne interesează pe noi și ceea ce este într-adevăr concludent când trebuie să ne decidem pentru sau împotriva industrializării este să comparăm cantitatea de muncă românească pe care am cheltuit-o pentru a realiza produsele industriale în țară cu cantitatea de muncă românească pe care ar trebui să o cheltuim pentru a realiza produse agricole cu care am fi nevoiți să plătim — în lipsa unei industrii — produsele industriale ale străinătății.”⁵⁹ Această concepție ar fi permis o reevaluare a specializării în producție și în comerțul internațional a diferitelor țări în vederea sporirii eficienței economice și ar fi creat premise pentru o cooperare economică reciproc avantajoasă. Toate acestea urmând a fi realizate prin armonizarea intereselor specifice diferitelor țări prin negocieri.

Teoriile despre posibilitatea și necesitatea industrializării țărilor agrare și privind protecționismul, individualizarea neoliberalismului românesc, îl detașa de cel european prin elementele specifice date de realitățile românești și internaționale.

Pornind de la adâncirea diviziunii muncii, neoliberalii au preconizat diversificarea ramurilor industriale, acordând o atenție deosebită valorificării superioare a bogățiilor naționale. În acest sens Partidul Național-Liberal opunea liberalismului european politica “prin noi înșine”, care preconiza valorificarea superioară a bogățiilor naționale, prin crearea de ramuri industriale în acest scop. Preconizând o politică de colaborare cu capitalul străin, neoliberalismul românesc opunea liberalismului european o politică de protecție a capitalului românesc și a forțelor creatoare ale națiunii române. În acest sens se avea în vedere protejarea bogățiilor naționale și îndeosebi a petrolului de capitalul străin, adaptându-se ca principiu al doctrinei neoliberale în acest domeniu — exproprierea, pe baza admiterii proprietății ca funcție socială. Naționalizarea bogățiilor solului și subsolului constituie altă particularitate a neoliberalismului românesc în comparație cu liberalismul european. Expresia românească a naționalizării nu corespundea cu ceea ce se înțelegea în alte țări prin naționalizare. Ea însemna trecerea în stăpânirea proprietarilor români, în unele cazuri în colaborare cu statul, pe baza acțiunilor a întreprinderilor naționalizate. De asemenea, neoliberalismul românesc insista pe colaborarea cu capitalul străin, dar preponderent în cadrul societăților mixte româno-străine trebuia să fie capitalul românesc.

Se observa că pe lângă elementele comune liberalismului european — atașamentul față de economia de piață, acceptarea intervenției limitate a statului în economie și în viața socială — neoliberalismul românesc avea anumite caracteristici, vizând, în principal impulsivitatea dezvoltării economiei naționale.

Principiile democratice de guvernământ specifice liberalismului european, promovate de români după 1918, integrează România în Comunitatea europeană a statelor democratice. O atentă analiză a formei de guvernământ demonstrează că după primul război mondial din 29 de state europene în 15 predomina monarhia parlamentară. Această formă de guvernământ era îmbrățișată și de români, deși principalii lor vecini evoluaseră spre forme de guvernământ dictatoriale. În Ungaria, în 1920, este instaurat un regim de dictatură. În Rusia funcționa dictatura proletară din anul 1917. În Bulgaria monarhia parlamentară se menține până în 1923 când este instaurat un regim dictatorial.⁶⁰

După 1918, România a fost singura țară din zonă în care democrația, cu toate scăderile ei, a predominat cel mai mult timp — până în 1938 când a fost instaurat regimul monarhiei autoritare. Această stare de fapt s-a datorat poporului român care nu s-a lăsat atras de propaganda demagogică a organizațiilor politice care propagau idei străine democrației. România va pune în aplicare principiile liberale pornind de la realitățile naționale aducându-și propria contribuție la dezvoltarea generală a Europei după primul război mondial.

NOTE

1. Georges Burdeau, *Le liberalism...*, Bruxelles, 1979, p.70.

2. *Ibidem*, p. 78

3. *Ibidem*, p. 56

4. *Ibidem*

5. Sultana Sută-Selejean, *Doctrine și curente în gândirea economică modernă și contemporană*, Editura ALL, București, 1992, p. 60

6. *Ibidem*, p. 156

7. *Ibidem*

8. J.M.Keynes, *Teoria genreală a folosirii mâinii de lucru, a dobânzii și a banilor*, Editura Științifică, București, 1970, p. 375

9. *Istoria doctrinelor economice* (sub îndrumarea și coordonarea prof. univ. dr. Ivanciu Nicolae Văleanu), Editura Didactică și pedagogică, București, 1970, p. 259

10. *Abolition des Prohibitions et Restrictions a l'Importations et a Exportations*, La serie des Documentations, Geneve, 1927.

11. "Buletinul Institutului Economic Românesc", nr. 8/1927, p. 427-428.

12. I. N. Angelescu, *România și actuala politică Internațională*, București, 1924.

13. *Ibidem*.

14. Vintilă Brătianu, *Om de stat economist și financiar, Concepțiunile și înfăptuirile sale*, București, 1936.

- 15 I.I.C. Brătianu, *Situația internațională a României*, Expunere făcută în Adunarea deputaților, 16-17 decembrie 1919, București, 1919.
- 16 M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, 1942.
- 17 Vintilă Brătianu, *op. cit.*, p. 36-37.
- 18 Biblioteca Academiei Române mss. fond I.I. Brătianu, II, varia 6.
- 19 M. Manoilescu, *Politica economică de stat și Constituția*, București, 1922, p. 4.
- 20 Arh. ist. centr., fond I.G. Duca, dos. 26, f. 11.
- 21 Alexandru Costin, *Conceptiile actuale ale proprietății în Constituția din 1923 în dezbaterile contemporanilor*, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 357.
- 22 *Ibidem*, p. 539.
- 23 *Ibidem*.
- 24 A. C. Pigou, *Economia bunăstării*, București, 1924, p. 51.
- 25 Alexandru Costin, *op. cit.*, p. 359.
- 26 Biblioteca Academiei Române, mss, fond. Ion I.C. Brătianu, II, varia 3.
- 27 *Ibidem*.
- 28 Arh. ist. centr., fond. Casa Regală, dos. 9/1923, f. 14.
- 29 *Discursurile lui Ion I. C. Brătianu*, București 1926, p. 47.
- 30 Vintilă Brătianu, *Scrisori și cuvântări*, vol. I, București, 1937, p. 39.
- 31 *Ibidem*.
- 32 Biblioteca Academiei Române, mss, fond. I.I.C. Brătianu, II varia 6.
- 33 Vintilă Brătianu, *op. cit.*, p. 39.
- 34 M. Manoilescu, *Neoliberalismul în Doctrinile partidelor politice*, București, f.a. p. 12.
- 35-40 *Ibidem*.
- 41 C. Georgescu, *Vintilă Brătianu*, București, 1936, p. 37.
- 42 I.I.C. Brătianu, *Cuvântările unui mare român*, București, 1936, p. 53-54.
- 43 *Ibidem*, p. 47-48.
- 44 M. Manoilescu, *Politica producției naționale*, București, 1923.
- 45 *Ibidem*.
- 46 Idem, *Forțele naționale productive și comerțul exterior*, București, 1986, p. 385.
- 47 *Ibidem*, p. 306.
- 48 I.N. Angelescu, *Politica economică a României*, București, 1919, p. 10-11.
- 49 *Ibidem*.
- 50 M. Manoilescu, *Teoria protecționismului și a schimbului internațional*, București, 1929, p. 52.
- 51 *Ibidem*, p. 6.
- 52 M. Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, f.a. p. 222-223.
- 53 Vintilă Brătianu, *Rolul întreprinderilor economice și financiare în nevoile economice naționale ale României mari*, în "Buletinul Institutului Economic Românesc", 5/1927, p. 236.
- 54 Francis Delaisi, *Les deux Europes*, Poyot, Paris, 1929, p. 23-28.
- 55 M. Manoilescu, *Teoria protecționismului și a schimbului internațional...*, p. 385.
- 56 *Ibidem*, p. 63.
- 57 *Ibidem*, p. 43, 44, 139.
- 58 *Ibidem*, p. 80.
- 59 *Ibidem*.
- 60 Ioan Scurtu, Ion Bulei, *Democrația la români, 1866-1938*, Ed. Humanitas, București, 1990, p. 244-245.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE DIN ROMÂNIA 1918-1938

IOAN SCURTU

O TEMĂ CONTROVERSATĂ

Situația minorităților naționale din România după 1918 a fost și este încă subiect de controverse istorice, dar mai ales politice.

În perioada interbelică, partidele politice românești au acordat o atenție deosebită minorităților naționale, înscriind în programul lor capitole speciale consacrate acestora; parlamentul a adoptat numeroase legi care se refereau, direct sau indirect, la minoritățile naționale; guvernele s-au preocupat de aplicarea legislației respective, precum și de asigurarea ordinei și liniștii publice.

A existat o atitudine pozitivă din partea statului, vizând integrarea minorităților naționale în cadrul societății, după cum au existat și forțe politice românești care au adoptat o atitudine naționalistă, mai ales antisemită. La rândul lor, reprezentanții minorităților naționale au avut poziții diferențiate: unii au apreciat politica promovată de statul român, fiind preocupați de respectarea drepturilor și libertăților democratice prevăzute în legislația adoptată, alții au avut o atitudine negativă față de statul român, acuzându-l că promovează o politică de asimilare și deznaționalizare a minorităților; s-a mers până la a acuza poporul român în ansamblul său că ar fi naționalist, șovin, antisemit.

Impactul factorului politic, precum și o atitudine rezervată față de problematica istoriei contemporane, au făcut ca în perioada interbelică să se publice mai multe lucrări de propagandă — unele bazate pe documente —, dar nu a apărut nici o carte cu adevărat științifică în care problematica minorităților naționale să fie abordată cu detașare.

Situația s-a menținut și după al doilea război mondial, când sub regimul cenzurii și al influenței factorilor politico-ideologici acest subiect a fost abordat linear, sub aspectul frăției “de luptă a oamenilor muncii români, maghiari, germani și de alte naționalități”. Faptul că documentele privind minoritățile naționale aflate la Arhivele Statului nu au fost date spre cercetare, iar multe dintre ele nici nu au fost inventariate, ilustrează pe deplin realitatea că nu s-a dorit o abordare concretă, științifică a acestei teme.

După 1989 interesul față de minoritățile naționale a crescut brusc, devenind unul dintre subiectele cele mai discutate și disputate. În aceste dezbateri s-au angajat, cel mai adesea, persoane care nu au nimic în comun cu cercetarea istorică sau politologică. Mass-media a fost inundată de tot felul de diletanți în materie — actori și regizori de teatru (inclusiv de păpuși), poeți agronomi, specialiști în “optică, spectroscopie, laseri și plasmă” etc. — care au căutat să impună opiniei publice și chiar specialiștilor, propriul lor punct de vedere, cu un puternic iz politic. S-a reeditat în fond, situația de la începutul anilor ‘50, când tot nespecialiștii — subingineri, activiști de partid, etc. — se manifestau zgomotos și intransigent,

cerând să se urmeze o anumită "linie" în abordarea și cercetarea istoriei, inclusiv în cea privind minoritățile naționale.

Dacă în anii '50 politrucii și-au putut impune pentru o lungă perioadă de timp punctul de vedere, beneficiind de sprijinul "organelor de partid și de stat", după 1989 situația a devenit ceva mai complicată, deoarece pluralismul de idei a devenit o realitate, iar mijloacele de intimidare mai puțin eficiente.

Istoricii de meserie — și mă refer în primul rând la specialiștii în istorie contemporană — nu s-au lăsat antrenati în dispute politice sterile, cu concluzii trase chiar înainte de a începe un simpozion sau o dezbatere, ci au purces la o muncă tenace de depistare, cercetare și publicare a unor documente esențiale privind minoritățile naționale din România în perioada interbelică. Astfel au apărut, în 1995 și 1996, sub egida Arhivele Naționale, două masive volume de documente intitulate: *Minoritățile naționale din România. 1918 - 1925*, 784 p., și *Minoritățile naționale din România. 1925-1931*, 606 p., fiind pregătit un al treilea volul privind anii 1931-1938. Centrul pentru Studiul Istoriei Evreilor din România de pe lângă Federația Comunităților Evreiești din România a publicat mai multe cărți, privind această minoritate națională, inclusiv volume de documente. Au fost tipărite lucrări și studii personale, realmente valoroase, privind minoritățile naționale din România după 1918.

Chiar dacă diletantismul și înverșunarea continuă să se manifeste din plin în societatea românească actuală, credem că, treptat, spiritele se vor calma, iar punctul de vedere al specialiștilor va deveni precumpănitor.

În cele ce urmează vom prezenta câteva aspecte privind perioada interbelică, stăruind asupra a trei grupuri etnice — maghiari, germani, evrei — care aveau și ponderea cea mai mare în rândul minorităților naționale din România.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ȘI UNIREA DIN 1918

Atitudinea minorităților față de Unire a variat de la o provincie istorică la alta și de la un grup etnic la altul. Această atitudine a fost determinată de anumite tradiții și realități istorice, precum și de modul în care liderii politici români au conceput adoptarea hotărârilor de unire.

În Basarabia și Bucovina reprezentanții minorităților au fost aleși în organele chemate să decidă soarta acestor provincii istorice și au avut o prezență activă în luarea deciziilor. Astfel, din cei 150 membri ai Sfatului Țării din Basarabia întrunit la Chișinău, 45 aparțineau minorităților naționale: ucrainieni, evrei, ruși, germani, bulgari, găgăuzi, armeni, polonezi, greci. În ziua de 27 martie 1918, Rezoluția privind Unirea Basarabiei cu România a fost adoptată cu 86 voturi pentru, 3 contra și 36 abțineri; 13 deputați au fost absenți.¹ Dintre reprezentanții minorităților naționale polonezii au votat pentru unire, iar ceilalți s-au abținut, au absentat sau au votat contra. În declarația adoptată se precizau "bazele" pe care urma să se facă unirea, între altele menționându-se: "Respectarea drepturilor minorităților din Basarabia".²

Congresul general al Bucovinei a fost alcătuit din 105 deputați, dintre care 26 erau minoritari; hotărârea de unire a fost adoptată în unanimitate. Între cei care au vorbit și au susținut, la 28 noiembrie 1918, Unirea, s-au aflat și reprezentanți ai evreilor, polonezilor și ucrainenilor. Rezoluția prevedea unirea "necondiționată și pentru vecie" cu România³, deci nu conținea un anumit program de care să se țină seama în viitor.

În Transilvania situația a fost diferită. Aici exista tradiția marilor "adunări naționale" ale românilor, în care aceștia să-și expună punctele de vedere. De aceea, Adunarea națională întrunită la Alba-Iulia a fost un forum exclusiv românesc. Rezoluția de Unire, prezentată de Vasile Goldiș, a fost susținută de doi vorbitori: Iuliu Maniu din partea Partidului Național Român și Iosif Jumanca în numele Partidului Social-Democrat. Iuliu Maniu s-a referit pe larg la problema minorităților naționale, precizând: "Noi nu voim ca din asupriți ce am fost să devenim asupritori. Voim să asigurăm libertatea pentru toți și dezvoltarea pentru toate popoarele conlocuitoare". În *Rezoluția* adoptată de Adunarea națională la 1 decembrie 1918 s-au introdus următoarele prevederi: "Deplina libertate națională pentru toate popoarele conlocuitoare. Fiecare popor se va instrui, administra și judeca în limba sa proprie prin indivizi din sânul său și fiecare popor va primi drept la reprezentare în corpurile legiuitoare și la guvernarea țării în proporție cu numărul indivizilor ce-l alcătuiesc.

Ulterior, prin rezoluții speciale, reprezentanții sașilor, șvabilor, evreilor, țiganilor au aderat la Rezoluția de unire a Transilvaniei cu România.

PROBLEMA CETĂȚENIEI PENTRU MINORITĂȚILE NAȚIONALE

Prin hotărârile de Unire locuitorii Basarabiei, Bucovinei și Transilvaniei au încetat să mai fie cetățeni ai statelor din care s-au desprins (Rusia, Austria, Ungaria). Prin decretele regale din 9 aprilie, 11 decembrie și 18 decembrie 1918 se ratifica unirea respectivelor provincii cu România, locuitorii acestora devenind automat cetățeni români. O situație oarecum complicată aveau evreii din vechiul Regat care, conform Constituției, nu beneficiau de drepturi politice. Pentru a se înlătura această discriminare, prin decretele din 30 decembrie 1918 și 28 mai 1919 aceștia au obținut, în bloc, cetățenia română. Astfel, în momentul începerii procedurilor de definitivare și semnare a tratatelor de pace, toate minoritățile naționale din România aveau aceleași drepturi și obligații cu etnicii români.

La Paris, Consiliul Suprem, alcătuit din liderii statelor Aliate și Asociate, a stabilit ca prin Tratatul de pace cu Austria, țările succesorale monarhiei habsburgice (Polonia, Cehoslovacia, România, Iugoslavia), precum și Grecia, să-și ia angajamente speciale privind minoritățile. Tratatul prevedea obligația statelor semnatare de a acorda drepturi depline pentru minorități, iar Consiliul Societății Națiunilor să supravegheze modul de aplicare a acestor drepturi.

Luând cuvântul în ședința Consiliului Suprem din 31 mai 1919, Ion I.C. Brătianu a precizat că România a asigurat egalitatea deplină a drepturilor, libertăților politice și religioase ale tuturor cetățenilor săi, fără deosebire de rasă sau religie. Ea consideră drept cetățean român orice individ născut în România care nu se bucură de o supunere străină, precum și toți locuitorii din teritoriile nou unite la România care au fost supuși ai statelor cărora aparțineau până acum aceste teritorii, în afară de cei care-și exprimă dorința de a opta pentru o altă supunere.⁵⁵ De asemenea, guvernul român a hotărât să garanteze minorităților naționale libera lor dezvoltare în ce privește limba, învățământul și exercitarea cultului lor. România era gata "să accepte orice dispoziție pe care statele care fac parte din Liga Națiunilor ar admite-o pe propriul lor teritoriu în această privință". Pe de altă parte, România considera că o intervenție străină "ar compromite opera de fraternizare pe care guvernul român o are în vedere", deoarece se creau "două categorii de cetățeni în același Regat: unii încrezători în solitudinea statului, alții dispuși să-i fie ostili și

să caute protecția în afara granițelor”. În consecință, Brătianu a propus să se insereze în proiectul de tratat următorul text: “România acordă tuturor minorităților de limbă, naționalitate și de religie care trăiesc în cadrul noilor sale frontiere aceleași drepturi care le au și cetățenii români.”⁶

Consiliul Suprem nu a admis obiecțiile și propunerile părții române. Interesantă este poziția celorlalte state cărora li s-a impus semnarea tratatului cu Austria: reprezentantul Cehoslovaciei a cerut eliminarea cuvintelor: “vor fi aplicate orice măsuri care ar putea fi considerate necesare”, argumentând că “noi facem acest tratat prin bună înțelegere”. Delegatul sârb a susținut punctul de vedere cehoslovac, cerând ca prevederile respective să se refere numai la teritoriile care au făcut parte din monarhia austro-ungară și cedate statului sârb, nu și la cel al Serbiei. Reprezentantul Greciei a propus ca problemele ridicate de Brătianu să fie analizate la o reuniune a șefilor Marilor Puteri, cărora să li se alăture și șefii statelor “cu interese limitate, special interesate”. Nici una dintre aceste sugestii nu a fost acceptată. Reprezentantul Poloniei s-a declarat întru totul de acord cu textul propus de Consiliul Suprem, numai că parlamentul acestei țări nu va ratifica tratatul minorităților și ca atare nu-l va aplica.

Președintele Wilson, care avea cuvântul decisiv la Conferința Păcii, a atras atenția că, preocupate de împărțirea echitabilă a teritoriilor “potrivit afinităților și dorinței populațiilor”, Puterile Aliate și Asociate “vor garanta menținerea condițiilor pe cât posibil de juste la care vom fi ajuns. Ele vor fi acelea care își vor lua angajamentul, iar greutatea este forțamente asupra lor, pe care stă în principal responsabilitatea, întrucât ele sunt cele care au făcut, prin forța lucrurilor, efortul cel mai mare în timpul războiului și nu trebuie uitat faptul că forța este garanția finală a păcii comune”. Președintele S.U.A. s-a adresat în mod special lui Ion I.C. Brătianu, pe care la numit “prietenu meu”, asigurându-l că “noi nu avem nici cea mai mică dorință de a încălca suveranitatea țării sale”, că “România va ieși din acest război mare, puternică, cu creșteri teritoriale datorită efortului comun și vigoriei armatelor noastre. Noi avem deci dreptul să insistăm asupra acestor condiții, care, după părerea noastră, vor face acest succes definitiv”.

Brătianu nu s-a lăsat înduplecat: “Îmi permit, în mod amical, în numele marilor principii pe care însuși președintele S.U.A. le-a proclamat, să atrag atenția asupra temerii că anumite aplicări ale principiilor, făcute cu cea mai bună intenție, să nu ducă în mod sigur la rezultatele contrare scopului urmărit”. El a stăruit din nou asupra principiului egalității “tuturor statelor, mari și mici”, precizând că “dacă anumite prevederi au fost înscrise în Pactul Societății Națiunilor, România nu se va opune acestora. Ori, tratatul cu Austria stabilea grade diferite de suveranitate.”⁷

Din păcate, șeful delegației române lua drept reale declarațiile liderilor Antantei, care, în 1916, pentru a determina intrarea României în război, au promis că la Conferința Păcii se va aplica principiul egalității între state. Dar însuși Georges Clemenceau, președintele Conferinței, precizase la deschiderea acesteia că fiecare stat semnifică atât cât reprezintă puterea sa militară, iar președintele S.U.A. nu a pierdut nici o ocazie pentru a accentua sacrificiul făcut de marile puteri, care aveau dreptul să decidă și să garanteze înfăptuirea păcii.

În fond, tratatul minorităților⁸ nu conținea elemente noi față de cele prevăzute în legislația românească. Astfel, se menționa: “Guvernul românesc se angajează a da tuturor locuitorilor săi întreagă și deplină protecție pentru viața și libertatea lor,

fără deosebire de naștere, naționalitate, de limbă, de rasă sau de religie. Toți locuitorii României vor avea dreptul la liberul exercițiu, atât public cât și privat, al oricărei confesiuni, religii sau credințe, atât timp cât între exercițiul acestora și ordinea publică și bunele moravuri nu va exista incompatibilitate.” Articolul 7 se referea în mod expres la evrei: “România se obligă a recunoaște ca supuși români, deplin drept și fără nici o formalitate, pe evreii locuind în țară pe teritoriile României și care nu se pot prevala de nici o altă naționalitate”. Tratatul prevedea egalitatea tuturor cetățenilor în fața legii, aceleași drepturi civile și politice, fără deosebire de rasă, de limbă sau religie. “Guvernul va înlesni ca alături de limba oficială să se poată folosi și o altă limbă în relațiile private sau comerciale, în materie de religie, de presă sau de publicațiuni de orice natură, în întruniri publice, înaintea tribunalelor”. Supușii români aparținând minorităților etnice aveau dreptul legal de “a înființa, conduce și controla, *pe spesele lor* (subl. n) instituții de binefacere, religioase sau sociale, școli și alte stabilimente de educație, cu dreptul de a întrebuința limba lor proprie și de a exercita liberi religia lor. Guvernul va înlesni ca în localitățile în care trăia o minoritate națională semnificativă copiii acesteia să poată fi instruiți în școlile primare în limba maternă; această prevedere nu va împiedica guvernul român să facă obligatorie predarea limbii române în școlile respective. Articolul 11 stabilea: “România consimte să acorde, sub controlul statului român, comunităților secuilor și sașilor din Transilvania, autonomia locală, în ce privește drepturile religioase și școlare.” Ceea ce a deranjat mult pe Brătianu a fost articolul care stabilea: “România consimte ca orice membru al Consiliului Societății Națiunilor să aibă dreptul de a semnala atenției Consiliului orice infracțiune sau temere de infracțiune la vreuna din aceste obligațiuni și ca Consiliul să poată proceda în așa chip și să dea astfel de instrucțiuni ce-i vor părea potrivite și eficace în asemenea împrejurare.” În cazul unui diferend între guvernul român și vreuna dintre puterile membre ale Consiliului Societății Națiunilor acesta să fie deferit Curții Permanente de Justiție Internațională.

Neacceptând amestecul marilor puteri (care făceau parte din Consiliul Societății Națiunilor) în treburile interne ale României, Ion I.C. Brătianu a părăsit în mod ostentativ Conferința de pace. Până la urmă, în timpul guvernului prezidat de Alexandru Vaida-Voevod, la 10 decembrie 1919, România a semnat tratatul de pace cu Austria, inclusiv tratatul minorităților, în forma propusă de Consiliul Suprem.

POLITICA STATULUI ROMÂN FAȚĂ DE MINORITĂȚI

Deși Conferința păcii a pus la baza deciziilor sale principiul naționalităților, în fapt nu a existat nici un stat *pur* din punct de vedere etnic, toate țările din zona centrală și sud-est europeană având și cetățeni aparținând minorităților naționale. Ponderea acestora era de 31% în Polonia, 34,5% în Cehoslovacia, 10% în Ungaria, 22,7% în Iugoslavia, 18,6% în Bulgaria. În România, potrivit recensământului din 1930⁹, minoritățile reprezentau 28,1% din populație, dintre care 7,9% - maghiari, 4,1% - germani, 4,0% evrei, 3,3% - ruteni și ucrainieni, 2,3% - ruși, 2% - bulgari, 1,5% - țigani, 0,9% - turci, 0,6% - găgăuzi, 0,3% - sârbi, croați, sloveni etc. În același timp, circa 650.000 de români rămăseseră în afara granițelor, trăind ca minorități naționale în Rusia, Iugoslavia, Bulgaria, Ungaria, Cehoslovacia, Polonia.

În perioada interbelică, dar și astăzi, prevederile *Rezoluției* de la Alba Iulia și *tratatul minorităților* au suscitat diverse interpretări. S-a exprimat ideea că "statutul" minorităților naționale din România trebuie să se întemeieze pe cele două documente. În legătură cu acest aspect se impune făcută precizarea că *Rezoluția* de la Alba Iulia se referea la Transilvania și deci nu putea fi extinsă la nivelul întregii țări. De asemenea, tratatul minorităților nu cuprindea drepturi și libertăți mai largi decât legislația românească și în nici un caz nu se referea la autonomie pe criterii etnice. Iuliu Maniu, unul dintre artizanii *Rezoluției* de la Alba Iulia, perfect cunoscător a situației minorităților și a obligațiilor internaționale asumate de România, declară în 1924: "Adunarea Națională de la Alba Iulia n-a hotărât autonomia națională pentru minorități și n-a înțeles să le-o acorde. Din contră, a hotărât în mod conștient și într-un mod expres, că nu li se poate acorda și că prin urmare nu li se poate pune în vedere o autonomie națională". De asemenea, el aprecia că tratatul minorităților "conține îndreptățiri mult mai reduse pentru minorități, decât hotărârea de la Alba Iulia, nu asigură prin nimic o autonomie națională pentru minorități, stipulând numai o autonomie locală sub controlul statului și numai în chestiuni culturale și religioase și numai pentru secuii și sașii din Ardeal"¹⁰.

Pornind de la faptul că românii constituiau covârșitoarea majoritate a populației (71,9%), Constituția din 1923¹¹ prevedea la art. 1: "Regatul României este un stat național, unitar și indivizibil". La vremea respectivă, nici un cetățean român nu a contestat sintagma "stat național, unitar". Art. 5 avea următorul conținut: "Românii, fără deosebire de origine etnică, de limbă sau de religie, se bucură de libertatea conștiinței, de libertatea învățământului, de libertatea presei, de libertatea întrunirilor, de libertatea de asociație și toate libertățile și drepturile stabilite prin legi". Iar art. 7 stabilea: "Deosebirea de credințe religioase și confesiuni, de origine etnică și de limbă, nu constituie în România o piedică spre a dobândi drepturile civile și politice și de a le exercita".

Întreaga legislație adoptată - legea electorală din 1918, legea agrară din 1921, legea administrativă din 1924, legile privind învățământul din 1924-1928, legea cultelor din 1924 etc. au avut la bază principiul nediscriminării pe criterii etnice. Autoritățile române au urmărit să determine minoritățile naționale să-și însușească limba, istoria, geografia și civilizația statului în care se aflau.

Legea învățământului din 1924¹² prevedea: "Învățământul primar în școlile statului se predă în limba română. În comunele cu populație de altă limbă decât limba română, Ministerul Instrucțiunii Publice va înființa școli primare cu limba de predare a populației respective, în aceeași proporție ca și comunele românești. În aceste școli studiul limbii române va fi însă obligatoriu în numărul de ore stabilit prin regulament". Una dintre condițiile de numire a personalului didactic era aceea "să știe românește". Se stabilea că învățătorii de altă limbă, care funcționau în școlile de stat, "vor fi instruiți la cursuri pentru învățarea limbii române, a istoriei și geografiei României, a instrucțiunii civice și a practicii pedagogice". Aceste cursuri se organizau în timpul verii, pe durata a două luni, putând fi repetate; dacă nici a doua oară candidații nu vor reuși să promoveze examenul de limbă, pierdeau dreptul de a funcționa în învățământ. Prevederi similare existau și pentru învățământul liceal (secundar).

În general, oficialitățile române au adoptat o atitudine tolerantă față de minorități, pentru ca acestea să se acomodeze cu noua situație și să se integreze în

statul român. Unele legi și decizii erau în mod vădit părtinitoare față de minorități. Astfel, legea electorală din 1926¹³ prevedea că dacă o grupare politică obținea peste 51% din totalul voturilor dintr-o circumscripție câștiga toate mandatele din respectiva circumscripție; această prevedere favoriza în mod evident Partidul Maghiar, care obținea, de regulă, majoritatea absolută în județele Ciuc, Odorhei și Mureș, revenindu-i astfel un număr mai mare de mandate, comparativ cu alte partide. De exemplu, în alegerile parlamentare din 1926, Partidul Maghiar a înregistrat 6,08% din totalul voturilor pe țară, obținând 16 mandate, mai mult decât Partidul Național-Liberal cărui, cu un procent de 6,55% din voturi, i s-au repartizat 13 mandate. În alegerile din 1932, Partidul Maghiar cu 4,75% din voturi a primit 14 mandate, în timp ce Partidul Țărănesc (Lupu) cu 5,72% i-au revenit 12 mandate, iar LANC cu 5,32% a primit 11 mandate. Reprezentanții minorităților au obținut și importante funcții executive. În perioada aprilie 1931 - octombrie 1932 a funcționat un Subsecretariat de Stat pentru Minorități, în fruntea căruia s-a aflat Rudolf Bransch, fruntaș al Partidului German din România. Pe parcursul întregii perioade interbelice, în consiliile comunale și județene din zonele în care locuiau minorități naționale au fost aleși reprezentanți ai acestora; de asemenea, în fruntea unor mari orașe - Sibiu, Brașov, Bistrița, Tg. Mureș, Cernăuți etc. au fost aleși, pentru lungi perioade de timp, primari aparținând minorității germane, maghiare, etc.

POZIȚIA MINORITĂȚILOR NAȚIONALE FAȚĂ DE STATUL ROMÂN.

În 1918, când Basarabia, Bucovina și Transilvania s-au unit cu România, situația minorităților era diferită, chiar în rândul aceleiași minorități existând serioase diferențieri. Tradițiile istorice, culturale și religioase și-au pus amprenta asupra fiecărei minorități naționale. Astfel sașii din Transilvania, șvabii din Banat, germanii din Basarabia și Bucovina erau obișnuiți cu situația de minoritate națională, iar statutul lor după 1918 nu le-a creat probleme deosebite; din contră, sașii și șvabii susțineau că se simt mult mai bine, se bucură de mult mai multe drepturi și libertăți, comparativ cu perioada anterioară, când făcuseră parte din Regatul Ungariei.

Situația evreilor era complexă. În timp ce evreii din vechiul Regat erau integrați culturii române, cei din Basarabia aparțineau culturii ruse, cei din Bucovina culturii germane (austriece), iar cei din Transilvania culturii maghiare. Este semnificativ faptul că unul dintre cele mai răspândite ziare maghiare din Transilvania, editat la Cluj, era "Uj Kelet", condus de evreul Ernest Marton, în timp ce "Adevărul" și "Dimineata" din București se aflau în proprietatea grupului condus de Pauker și Socor.

Maghiarii din România s-au aflat într-o situație psihologică extrem de dificilă. Obișnuiți de secole să fie națiune dominantă, având o aristocrație "de sânge" obișnuită să-i disprețuiască pe români (numiți "vlahi puturoși") maghiarii au devenit, în 1918, minoritari în cadrul statului român.

Beneficiind de drepturile și libertățile democratice prevăzute în legislația României, minoritățile naționale și-au creat organizații politice proprii¹⁴. Minoritatea care s-a adaptat cel mai ușor noii situații a fost cea germană. La 6 septembrie 1919 a avut loc, la Timișoara, adunarea generală a germanilor din România Mare, care a decis participarea acestora la viața politică, inclusiv la

alegerile parlamentare. Doi ani mai târziu, în septembrie 1921, s-a constituit Uniunea Germanilor din România, care reprezenta "autoritatea centrală a națiunii germane din România". Din punct de vedere politic, Uniunea era reprezentată de Partidul German.

Evreii s-au adaptat și ei destul de rapid noilor realități politico-statale. Încă din 1909, evreii din vechiul Regat aveau o organizație proprie - Uniunea Evreilor Pământeni, care în 1923 și-a luat numele de Uniunea Evreilor Români, înglobând în sânul său și reprezentanți ai evreilor din Basarabia, Bucovina și Transilvania. Comunitatea evreiască nu a agreat ideea creării unui partid propriu, pe criterii etnice și a adoptat tactica participării la activitatea partidelor politice românești.

Liderii *minorității maghiare* au fost adepții "rezistenței pasive", neparticipând la viața statului român, în speranța că Marile Puteri nu vor ratifica unirea Transilvaniei cu România. Totuși, unii reprezentanți ai acestei minorități au recunoscut situația de fapt și au participat la primele alegeri parlamentare organizate în România Mare în noiembrie 1919, astfel că au fost aleși 8 deputați și 4 senatori de origine maghiară pe listele Partidului Democrat Maghiar-Secuiesc. Semnarea tratatului de la Trianon, în ziua de 4 iunie 1920, prin care se recunoștea unirea Transilvaniei cu România, a determinat pe liderii minorității maghiare să-și schimbe tactica de până atunci. După multe frământări politice, în decembrie 1922 s-a creat Partidul Maghiar din România.

Liderii partidelor politice aparținând minorităților naționale susțineau ca ei și numai ei să fie recunoscuți ca atare de celelalte forțe politice, precum și de statul român. În 1928, în Statutul Partidului Maghiar s-a introdus următoarea prevedere: "Membru al Partidului Maghiar devine în mod automat orice cetățean român de naționalitate maghiară care se consideră maghiar și a împlinit 20 ani". În realitate nici o organizație politică nu a putut integra întreaga comunitate a minorității respective. O cercetare oricât de sumară a documentelor vremii ne duce la concluzia că în sânul organizațiilor politice ale minorităților naționale au avut loc dese frământări, soldate cu importante sciziuni. Astfel, din rândul Partidului Maghiar s-a desprins în 1927 o grupare semnificativă, care a constituit Partidul Popular Maghiar; în 1933 s-a creat Opoziția Partidului Maghiar, care în 1934 s-a transformat în Uniunea Oamenilor Muncii Maghiari din România (MADOSZ); în 1935 o altă grupare a creat Partidul Micilor Gospodari.

Și minoritatea germană a cunoscut importante convulsii politice. Alături de Partidul German s-a creat, în 1932, Mișcarea de Întrajutorare a Germanilor din România, în 1933 - Partidul Național-Socialist al Germanilor din România, în 1935 - Partidul Poporului German din România.

Minoritatea evreiască nu a fost nici ea unitară din punct de vedere politic; în 1924 s-a înființat Mișcarea Sionistă din România, iar în 1931, Partidul Evreiesc, care critica adesea politica promovată de conducerea comunității evreiești.

Mulți cetățeni români aparținând minorităților naționale au activat în alte organizații decât cele etnice. Apropape că nu a existat partid politic românesc din care să nu facă parte minorități naționale. De regulă, evreii au candidat în alegeri pe listele partidelor românești - mai ales ale Partidului Țărănesc și Partidului Național-Țărănesc; Partidul German s-a prezentat în cartel electoral cu guvernul în opt din cele zece alegeri parlamentare din perioada interbelică. Partidul Maghiar a depus de fiecare dată liste proprii, exceptând anul 1927 când a făcut cartel cu Partidul German. Tactica electorală s-a reflectat și în atitudinea față de politica

oficialităților române; în timp ce Partidul German urmărea să obțină satisfacerea revendicărilor specifice prin intermediul guvernului, Partidul Maghiar a adoptat o atitudine critică și chiar ostilă guvernelor României. Acest partid și-a îndemnat conaționalii să nu urmeze cursurile de limba română, iar atunci când Ministerul Instrucțiunii a procedat la desfacerea contractelor de muncă ale unor etnici maghiari care nu cunoșteau limba oficială a statului, liderii Partidului Maghiar au protestat vehement, susținând că erau supuși unei politici de asimilare forțată.

Partidul Maghiar a adoptat tactica adresării de memorii către Societatea Națiunilor¹⁵. În primul deceniu interbelic, asemenea reclamații aveau o mare credibilitate la Consiliul Societății Națiunilor care trimitea în România "experți" pentru a cerceta pe teren valabilitatea plângerilor ce li se adresau, iar guvernul român era solicitat să prezinte în scris răspunsuri privind politica față de minorități.

Dintre multele reclamații adresate Societății Națiunilor se detașează cele ale optanților unguri. Era vorba despre circa 260 moșieri maghiari din Transilvania care optaseră pentru cetățenia maghiară, dar au fost expropriați de statul român pe baza legii pentru reforma agrară din 1921. Aceștia s-au plâns la Societatea Națiunilor, iar guvernul maghiar i-a sprijinit cu fermitate, susținând că statul român a încălcat tratatul minorităților. În timp ce guvernele Cehoslovaciei și Iugoslaviei, confruntate cu o problemă similară, au declarat că reforma agrară constituia o problemă internă, asupra căreia nu au admis nici un fel de discuții, oficialitățile de la București au intrat în tratative cu reprezentanții optanților. Reprezentantul României în procesul cu optanții a fost Nicolae Titulescu. Acesta susținea că statul român a procedat corect: legea din 1921 a vizat întreaga țară și nu doar Transilvania; au fost expropriați toți cei ce aveau peste 100 ha. de teren arabil, indiferent de naționalitate; pe baza acestei legi au fost împrăștiți țăranii care aveau mai puțin de 5 ha între care și peste 46.000 de maghiari, 25.000 de germani, 35.000 de ruși, 13.000 bulgari, etc. Procesul a durat aproape zece ani, iar când Conferința de la Haga a decis, în 1932, ca "optanții" să fie despăgubiți din cota parte pe care guvernul Ungariei o datora ca reparații de război României, agitația acestora a încetat subit, ceea ce arată că, în fapt, nu era vorba despre o chestiune financiară, ci de una politică.

Treptat, tactica trimiterii de memorii la Societatea Națiunilor și-a pierdut din eficiență, deoarece "experții" trimiși să analizeze situația concretă au ajuns la concluzia că cele mai multe reclamații nu erau întemeiate. De exemplu, în anii 1930-1931, Partidul Maghiar a adresat Societății Națiunilor un număr de 204 petiții, dintre care doar 73 au fost declarate admisibile.

ÎN TRE DISPUTA POLITICĂ ȘI REALITATEA CONCRETĂ

Problema minorităților naționale din România a constituit obiectul unor aprige dispute interne și externe. Analiza realităților concrete conduce la concluzia că nu se poate face o tratare în "bloc", nici a românilor și nici a minorităților naționale. Nu au existat numai români buni și minoritari răi, după cum nu au existat numai minoritari buni și români răi. Totuși, unele trăsături dominante se pot desprinde.

În primul rând, statul român, prin legislația adoptată, a asigurat egalitatea tuturor cetățenilor, indiferent de naționalitate, religie, sau limbă. În același timp, statul român a pretins din partea minorităților loialitate față de țara în care trăiau și

ai căror cetățeni erau. Liderii politici ai minorităților s-au preocupat să-și conserve ființa, drepturile și chiar privilegiile dobândite în timp. De aceea, unii reprezentanți ai minorităților au interpretat acțiunile vizând consolidarea statului român, de sprijinire a națiunii majoritare (aflată adesea în dificultate în provinciile unite) ca ostile minorităților.

Situația materială a minorităților naționale a fost în bună parte similară cu cea a românilor. Existau și în sânul lor oameni foarte bogați (proprietari de bănci, fabrici, păduri, moșii etc.), oameni cu o condiție medie și mulți cu o existență precară. În afacerile economice nu se făceau deosebiri pe criterii etnice, astfel că în numeroase consilii de administrație colaborau, în deplină înțelegere, români, maghiari, evrei, germani etc. În același timp, în ateliere și fabrici lucrau cetățeni români de diferite naționalități, preocupați să-și câștige pâinea zilnică. În sate, la munca pământului - la arat, semănat, cules - participau țăranii localității respective, fără a se împărți pe criterii etnice. Căsătoriile mixte erau un fenomen obișnuit, fapt ce arată că, dincolo de agitațiile unor lideri politici, viața curgea în albia ei firească.

Politica economică a guvernelor României s-a caracterizat, mai ales în primul deceniu interbelic, prin aplicarea doctrinei liberale sintetizată în formula "prin noi înșine", urmărindu-se stimularea industriei naționale. De asemenea, a existat preocuparea pentru protejarea muncii naționale, concurată de afluența unor lucrători din Germania, Cehoslovacia, Italia, Austria. Măsurile preconizate au suscitât vii dispute politice, iar rezultatele au fost relativ modeste. Referindu-se la această realitate, Mihail Manoilescu aprecia: "În cei douăzeci de ani de la Unire încoace, burghezia românească - și mai ales cea liberală - a creat în țară o atmosferă xenofobă, agitând zgomotos naționalismul economic, dar realizând în fapt foarte puțin"¹⁶.

Simpla deplasare prin orașele Basarabiei, Bucovinei, Transilvaniei și chiar ale vechiului Regat, evidenția faptul că, în majoritatea lor, firmele magazinelor, atelierelor, fabricilor, băncilor nu erau românești. Mult discutata naționalizare a economiei nu s-a putut realiza, deoarece etnicii români nu dispuneau de finanțele necesare pentru a-i concura cu succes pe minoritari. La sfârșitul perioadei interbelice, în 1938, firmele individuale - industriale și comerciale - în majoritatea lor se aflau în proprietatea minorităților naționale. Românii dețineau numai 48,49% din numărul acestora, în timp ce minoritățile aveau 51,51% (dintre care 31,14% erau evreiești). O analiză mai detaliată arată că majoritatea firmelor românești își desfășurau activitatea în sate și la periferia orașelor, având ca principal obiect de activitate cârciuma și băcănia, în timp ce aproape întregul mare comerț de la oraș se afla în mâna cetățenilor români aparținând minorităților naționale. În volumul rezervat economiei naționale *Enciclopedia României*, după ce prezintă numeroase date statistice, conchidea: "Proprietatea industrială din România este deținută de asemeni într-o proporție ce depășește 80% de către străini și minoritari cetățeni români. <Omul economic românesc> nu este român".¹⁷

Nu au intervenit modificări esențiale nici în ceea ce privește mediile de locuire. În teritoriile unite cele mai mari orașe aveau o structură etnică preponderent minoritară. Astfel, la sfârșitul perioadei interbelice Chișinăul avea 42,2% români, 35,7% evrei, 17,1% ucrainieni; la Cernăuți românii reprezentau 27% din populație, evreii 37,9%, germanii 14,6%, la Cluj românii aveau o pondere de 34,6%, ungurii

47,3%; la Brașov românii erau 32,7%, germanii 22%, ungurii 9,3%; la Sibiu românii reprezentau 37,7%, germanii 43,8%, ungurii 13,2%; la Timișoara românii erau 26,4%, germanii 30,4%, ungurii 30,2%.

O problemă mult discutată a fost aceea a accesului minorităților naționale la învățământ și cultură. Dincolo de disputele politice se află datele concrete. Astfel, în anul școlar 1936/1937¹⁸ grădinițele erau frecventate de 6.640 copii unguri, 4.943 germani, 6.035 evrei. La școlile primare erau înscriși 76.430 elevi unguri, 57.914 germani, 45.614 evrei. În școlile secundare se aflau 13.729 unguri, 10.058 germani, 27.863 evrei. În universități erau înscriși 917 studenți unguri, 553 germani, 3.317 evrei. Aceste cifre demonstrează realitatea că minorităților naționale nu li s-au pus piedici în frecventarea diverselor forme de învățământ. Datele statistice arată că studenții români reprezentau 1,5% în raport cu copiii români înscriși la școala primară, în timp ce, spre exemplu, studenții evrei contribuiau cu o pondere de 7,6% în raport cu copiii acestei minorități înscriși la școala primară. Desigur, această situație se datora mentalităților fiecărei etnii, precum și condițiilor materiale, întrucât taxele în învățământul superior erau foarte ridicate.

Culte religioase nu au fost stingherite în activitatea lor; statul român a alocat importante fonduri pentru cultele religioase aparținând minorităților. Astfel, în anul bugetar 1936/1937 au fost alocate 29,5 milioane lei pentru cultul romano-catolic, 18,4 milioane lei pentru cel catolic, 8,9 milioane lei pentru cel evanghelic-luteran, 5,4 milioane lei pentru cel mahomedan etc.

PRESA ȘI TIPĂRITURILE

În general au fost un domeniu în care minoritățile s-au manifestat plenar¹⁹. În cei 22 ani ai perioadei interbelice s-au tipărit în România circa 9.000 de titluri de lucrări în limba maghiară, depășind cu mult tot ceea ce publicaseră etnicii unguri între 1867-1918. În 1934 apăreau 273 periodice în limba maghiară, 170 în germană, 27 în idiș, 13 în ucrainiană, 5 în armeană, 2 în turcă, 2 în sârbă. De asemenea apăreau publicații bilingve: 9 în română și maghiară; 6 în română și germană; 6 în română și rusă; 1 română și idiș; 1 maghiară și germană; existau și 27 publicații trilingve (româno-maghiaro-germană).

ȘTIINȚA, CULTURA ȘI ARTA din România s-au dezvoltat și prin contribuția cetățenilor români aparținând minorităților naționale. Astfel, în domeniul literaturii s-au remarcat B. Fundoianu (B. Fondane), Tristan Tzara, Mihail Sebastian, I. Peltz, în istoria teatrului Ioan Massoff. În arte și-au adus contribuția personalități precum Iosif Iser, J. Al. Steriadi, J. Pherahim (pictură); la realizarea Arcului de Triumf din București, inaugurat în 1936, au contribuit Fr. Storck și O. Späthe. Școala românească de medicină era ilustrată de savanți precum Fr. Iosif Reiner, Arthur Kreindler, cea de matematică de Octav Mayer, Alexandru Myller, Simion Sanielevici. În domeniul istoriei au adus contribuții notabile Ferenczi Sandor, Gustav Gündisch, în cel al tehnicii Hermann Obert, Lazăr Edeleanu etc. Era un fapt obișnuit ca la catedrele universitare, la manifestările științifice, la expozițiile de pictură, sculptură, grafică etc să fie prezenți cetățeni români de diferite naționalități. În spectacolele de teatru, operă, revistă participau artiști români, evrei, germani, ruși etc.

NAȚIONALISM ȘI EXTREMISM POLITIC

În România, ca și în alte state europene, s-au dezvoltat, după primul război mondial, curente extremiste, de stânga și de dreapta. În legătură cu influența acestor curente și cu rolul minorităților în confruntarea dintre extrema stângă și extrema dreaptă s-au formulat puncte de vedere diametral opuse. Există aprecieri potrivit cărora extrema stângă era expresia acțiunilor distructive ale minorităților, mai ales a evreilor, iar extrema dreaptă reprezenta curentul național, românesc. S-a formulat și opinia că acei care au aderat la extrema stângă (comunistă) nu aparțineau minorităților respective, deci nu mai aveau o anumită coloratură etnică, iar acuzațiile aduse pe această temă vădesc un spirit naționalist-șovin, antisemit.

Dincolo de aceste dispute, cu o vădită coloratură politică, rămâne realitatea că Partidul Comunist din România - care exprima extrema stângă, internaționalistă și antinațională - era dominat de minoritățile naționale. Potrivit datelor statistice, în 1933, P.C.R. avea 1665 membri, dintre care 440 maghiari, 375 români, 300 evrei, 140 bulgari, 100 ruși, 70 ucrainieni, 70 "moldoveni", 170 diverse naționalități.²⁰ Aceste cifre arată că, deși românii constituiau 72% din populația țării, ei aveau o pondere de numai 26% în Partidul Comunist din România. Acest partid milita nu numai pentru lichidarea regimului democratic și instaurarea dictaturii proletariului, dar și pentru desprinderea Basarabiei, Transilvaniei, Bucovinei și Dobrogei din cadrul statului român, obiectiv urmărit și de unii "radicali" ai minorităților naționale.

Ca o replică la extremismul de stânga a apărut extremismul de dreapta, care viza desființarea instituțiilor democratice, instaurarea unui regim autoritar și aplicarea sloganului "România românilor".²¹ Cele mai importante organizații naționaliste, de extremă dreaptă, au fost Liga Apărării Național Creștine, creată în 1923 de A.C. Cuza și Legiunea Arhanghelului Mihail, înființată de Corneliu Zelea Codreanu în 1927. În 1935, LANC a fuzionat cu Partidul Național-Agrar, realizându-se astfel Partidul Național-Creștin.

În România, naționalismul era cel mai adesea identic cu antisemitismul. Șeful Legiunii Arhanghelul Mihail (Garda de Fier) scris: "Democrația sfărâmă unitatea neamului românesc, împărțindu-l în partide, învrăjbindu-l și expunându-l dezbinat în fața blocului unit al puterii iudaice. Democrația este în slujba marii finanțe. Din cauza sistemului costisitor și a concurenței dintre diferitele grupări, democrația vrea să fie alimentată cu mulți bani. Ca o consecință firească ajunge sluga marii finanțe internaționale jidănești care o subjugă, plătind-o"²².

Extremismul politic nu se manifesta numai în rândul românilor, ci și al minorităților naționale. O puternică ascensiune a cunoscut curentul național-socialist în rândul germanilor din România, devenind precumpănitor în Partidul German, începând din 1936. Criticarea democrației, promovarea ideii că germanii (arieni) sunt o rasă superioară, organizarea de formațiuni paramilitare au devenit coordonate esențiale în activitatea comunității germanilor din România. Guvernul de la Berlin sprijinea deschis organizațiile hitleriste din România, care blamau democrația și proslăveau regimul dictatorial. În rândul minorității maghiare aveau rădăcini puternice ideile horthyste întemeiate pe "aristocrația de sânge" și

pe "rolul civilizator" al maghiarimii în această zonă a Europei. Materialele de propagandă editate de guvernul Ungariei erau răspândite în România de "radicalii" din Partidul Maghiar, inclusiv de o seamă de preoți protestanți și romano-catolici. În rândul minorității evreiești existau adepți ai "rolului mesianic" al evreilor, care ar fi un popor "ales" de Dumnezeu pentru a conduce lumea.

Confruntările de idei au degenerat nu odată în acte de violență. Astfel, cu prilejul Congresului Asociației Studenților Români Creștini, desfășurat la Oradea în decembrie 1927, de la un incident minor - refuzul unui proprietar de hotel evreu de a găzdui participanți la Congres - s-a ajuns la încăierări de stradă. La molestarea unui mare număr de evrei, distrugerea locuințelor acestora, profanarea unor sinagogi, fapt ce a impus intervenția armatei. Guvernele României nu au reușit întotdeauna să asigure respectarea ordinii și liniștei publice, a drepturilor și libertăților democratice pentru toți cetățenii țării, indiferent de naționalitate. Unele măsuri adoptate s-au dovedit ineficiente. Astfel, Legiunea Arhanghelul Mihail - Garda de Fier a fost dizolvată de mai multe ori (în 1931, 1932, 1933), dar de fiecare dată aceasta și-a reluat activitatea legală, iar după 1934 a dobândit o reală influență politică. Mai ales după 1933, s-au înființat formațiuni paramilitare germane, care organizau defilări și marșuri, arborând steagul cu zvastica hitleristă. În multe localități din Transilvania se țineau adunări la care cetățenii români de etnie maghiară erau incitați împotriva "dictatului" de la Trianon și se cerea "dreptate" pentru Ungaria. Deși cunoșteau aceste realități, autoritățile române nu interveneau, sau o făceau fără convingere, astfel că extremismul politic a câștigat teren. Pe de altă parte, în România anilor 1935-1936 devenise o practică destul de largă arderea pe rug a presei "evreiești", a cărților unor "jidoviți" între care Mihail Sadoveanu, împiedicarea evreilor de a participa la cursurile universitare, la alegerile pentru barourile de avocați. În fond, eșecul regimului democratic, înregistrat la sfârșitul anului 1937 și începutul lui 1938, s-a datorat și manierei în care guvernarea au tratat problema minorităților, îngăduind încălcarea legilor existente, și drepturile cetățenești. În decembrie 1937 și ianuarie 1938, sub guvernarea Goga au fost luate primele măsuri cu caracter antisemit pe linie de stat; din vara anului 1940, antisemitismul a devenit o constantă a politicii guvernamentale în România.

MINORITĂȚILE NAȚIONALE ȘI REVIZUIREA TRATATELOR

Încă de la începutul perioadei interbelice problema minorităților naționale nu a fost doar una internă, ci și una externă, internațională. Ea comportă două aspecte: unul ținând de respectarea angajamentelor pe care România și le-a luat prin tratatele internaționale pe care le-a semnat și de aplicarea legislației proprii privitoare la minorități. Încălcarea anumitor drepturi și libertăți democratice, atitudinile ostile față de evrei cultivate de anumite organizații naționaliste românești erau nu doar chestiuni interne ale României, ci și ale organizațiilor internaționale, care aveau ca obiect protejarea și ajutorarea minorităților etnice.

Un alt aspect este cel al utilizării minorităților naționale ca pretext și factor de presiune pentru revizuirea tratatelor și a granițelor. Pe această linie s-a înscris politica guvernului Ungariei față de minorități și atitudinea unor lideri ai Partidului Maghiar din România. Referindu-se la agitația guvernului de la Budapesta în

legătură cu "optanții" unguri, N. Iorga scria în 1928: "Ungariei îi trebuie, pentru situația interioară și pentru străinătate, un mijloc continuu de agitație. Cavalerilor medievali le trebuie un cal de lemn. De ce să ne silim noi a crede că e un bidiviu în carne și oase? De ce să ajutăm unei reclame care e contra noastră? Chiar știind că nu se va ajunge la nici un rezultat, Ungaria va flutura în vânt această zdreanță până ce, ruptă în bucăți, se va găsi o altă".²³ În fapt, procesul optanților a fost un mijloc de propagandă al Ungariei, îndreptat contra tratatului de la Trianon.²⁴

După 1920, guvernul Ungariei a desfășurat o excepțională propagandă internațională în Marea Britanie, Franța, Italia, Germania și în alte țări europene, precum și în SUA împotriva tratatului de la Trianon, prezentând în cele mai sumbre culori situația minorității maghiare din România, Iugoslavia și Cehoslovacia. În această acțiune au fost antrenați și cetățeni români de etnie maghiară. Ei preluau materiale cu caracter revizionist - manuale școlare, hărți, broșuri de propagandă - editate în Ungaria pe care le răspândeau în rândul populației maghiare din Transilvania. Liderii Partidului Maghiar adresau plângeri Societății Națiunilor prin care acuzau statul român pentru abuzurile și ilegalitățile guvernărilor îndreptate împotriva etnicilor maghiari, multe dintre ele neavând un temei real. Nicolae Titulescu punea în discuție sistemul de sine. În ședința Adunării Deputaților, din 3 decembrie 1935, el se adresa astfel președintelui Partidului Maghiar: "Orice nedreptate făcută unui român se aduce în fața instanțelor românești, în fața organelor administrative românești. Dumneavoastră, care spuneți că nu pretindeți privilegii, vă duceți, pentru cea mai mică nedreptate, la acea instituție de rezonanță, la acel extraordinar amplificator, care este Societatea Națiunilor și faceți dintr-un lucru de nimic o acuzație de ordin general, împotriva unui neam, care nu are decât un singur păcat: acela de a nu-și fi câștigat unitatea națională decât de 17 ani/.../. Sistemul dumneavoastră este simplu de ghicit/.../ dumneavoastră nu credeți în egalitate cu noi, aveți boala persistenței imaginii pe retină și credeți că Ungaria milenară va reînvia/.../. Minoritățile nu au avut și nu vor avea un apărător mai cald în drepturile lor de egalitate decât pe mine, cu condițiunea ca inima mea să-mi spună: minoritarul care îmi vorbește, chiar dacă graiul lui nu este curat românesc, simte românește. Dar dacă este însă vorba ca prin minorități să ajungem la revizuire, vă repetăm: <Nu, niciodată, nici revizuire, nici exagerații în virtutea unui tratat care nu a avut niciodată sensul pe care pretențiile dumneavoastră de națiune dominatoare le-a dat în trecut și se dă și astăzi>".²⁵ Desigur, asemenea luări de poziții își aveau importanța lor în descifrarea unui anumit mecanism care viza ca prin ridicarea problemei minorităților să se ajungă la revizuirea granițelor.

În general, guvernării români nu s-au preocupat de o sistematică și continuă propagandă în străinătate. Cercurile politice responsabile - atât cele de la guvern, cât și cele din opoziție - s-au hrănit cu iluzia că dreptatea cauzei românești este "eternă", că hotărârile de Unire din 1918, adoptate în chip democratic, fiind confirmate prin tratate internaționale nu mai au nevoie de o susținere prin propagandă externă. Exista chiar ideea că fac propagandă cei care nu au dreptate, iar România nu avea nevoie să cheltuie bani într-o asemenea acțiune. Franța și Marea Britanie erau considerate "garantul" menținerii păcii și *statu-quo*-ului

teritorial, iar politica noastră de prietenie cu aceste două mari puteri ne pune la adăpost de orice tentative revizioniste. Unul dintre puținii lideri politici români care a sesizat carențele din acest domeniu a fost Nicolae Iorga care, călătorind mult în străinătate, a putut cunoaște direct care era imaginea României. El aprecia că "apărarea noastră în străinătate" era absolut insuficientă; constata că atașatii de presă de pe lângă legațiile României erau un fel de bursieri care nu știau când suntem atacați și de către cine și ca atare cu ce mijloace aceștia puteau fi contracarați; ziarele nu aveau, de regulă, corespondenți în străinătate - deși mulți studenți răspândiți în diverse țări europene ar fi putut îndeplini cu folos această misiune; cartea românească (tradusă în limbi de circulație internațională) nu se afla în marile librării ale lumii; presa românească oferea o imagine deplorabilă asupra propriei țări. Este un fapt că, de fiecare dată, campania de răsturnare a guvernului României începea în străinătate; liderii partidelor din opoziție făceau declarații fulminante, afirmând că guvernul de la București, care promova o politică dictatorială, era urât de cetățeni, că țara se află în preajma războiului civil și că, pentru "liniștea Europei" acel guvern trebuia înlăturat fără întârziere. Astfel, s-a creat imaginea unui stat nesigur, măcinat de grave conflicte interne. Această imagine era "îngroșată" de unii reprezentanți ai minorităților naționale și de statele revizioniste, mai ales Ungaria, de organizații internaționale care acreditau ideea că statul român promova o politică ostilă față de minorități. Spre sfârșitul perioadei interbelice această imagine a României devenise un clișeu puternic mediatizat de cercurile interesante. Nicolae Titulescu era profund îngrijorat de perspectivele tot mai sumbre pentru statul român. El scria în 1937: "chestiunea minorităților poate dezintegra națiunea română, pentru că minoritățile, cu numai câteva excepții, acționează sub îndrumarea statelor de care sunt unite prin legături rasiale. Cel care stă cu ochii ațintiți spre Budapesta, Viena, Berlin și Moscova nu este, după părerea mea, român. /.../ Sunt preocupat de posibilitatea de a avea o minoritate care să nu fie asimilată României actuale și care să acționeze în interiorul țării în conformitate cu sugestiile ce îi vin din afară pentru a distruge statul care o protejează. Înțeleg întru totul că minoritățile trebuie tratate cât se poate de bine, dar privesc problema lor ca pe o problemă internă a României. Înțeleg, de asemenea, că membrii minorităților trebuie să ajungă la o înțelegere cu guvernul român, pentru a obține cele mai bune condiții de viață posibile. Nu înțeleg de ce chestiunea minorităților trebuie să devină o problemă internațională, trecând dincolo de limitele tratatului minorităților. Nu pot accepta ca, în prezent, statele străine să fie atât de îndrăznețe încât să-și închipuie că minoritățile pot deveni obiectul unor negocieri internaționale". Marele diplomat român, scria în acel an 1937: "După părerea mea, această politică a unor state din Europa Centrală și Răsăriteană este o politică ce înaintează pe etape: astăzi minoritățile - față de care este ușor să câștige simpatia altora; mâine revizuirea. Repet, discutarea chestiunii minorităților cu Ungaria este echivalentă cu a umbla legați la ochi, cu dinamita care va arunca în aer statul român /.../. Opinia publică din România nu trebuie indusă în eroare, spunându-i-se că dacă astăzi chestiunea minorităților ar fi reglementată printr-un acord cu Ungaria, revizuirea frontierelor, în consecință, nu se va mai ridica. Acest lucru nu este adevărat și, în interiorul României, trebuie să se facă pe deplin lumină asupra acestui subiect".²⁶

Realitatea istorică arată că problema minorităților a constituit un factor important în propaganda revizionistă și a fost invocată pentru sfărâmarea statului român făurit în 1918. Nota ultimativă sovietică din 26 iunie 1940 afirma că Basarabia era "populată în principal cu ucrainieni", iar locuitorii din nordul Bucovinei erau legați de Ucraina "prin comunitatea soartei istorice, cât și prin comunitatea de limbă și compozițiune națională".²⁷ La rândul său, Adolf Hitler, în scrisoarea adresată regelui Carol al II-lea la 17 iulie 1940, îi cerea o înțelegere de bună credință cu Ungaria și Bulgaria, deoarece, după război, România a dobândit teritorii pe care "nu le mai poate păstra mult timp din punctul de vedere al politicii de față. Alta ar fi fost situația dacă România ar fi reușit să realizeze asimilarea internă a acestor teritorii din punct de vedere etnic și politic sau dacă slăbiciunea militară a țărilor vecine ar fi rămas permanentă". El cerea regelui să "înapoieze teritoriile pe care le-a dobândit", amenințând că orice "manevre tactice" nu puteau duce decât la "distrugerea României".²⁸

Astfel, ca urmare a politicii de forță și dictat promovată de cele trei mari puteri totalitare - Uniunea Sovietică, Germania și Italia - Basarabia, nord-estul Transilvaniei și sudul Dobrogei au fost desprinse din trupul României, fapt ce a marcat sfărâmarea Unirii făurite în anul 1918.

CONCLUZII

Experiența perioadei interbelice arată că problema minorităților naționale a fost complexă și contradictorie. Au existat o seamă de aspecte pozitive, privind legislația, spiritul de toleranță al românilor, conlucrarea cetățenilor români, indiferent de origine etnică, participarea minorităților la activitățile economice, politice, culturale ceea ce s-a reflectat în progresele înregistrate de România după 1918.

În același timp se constată și unele deficiențe, care au alimentat extremismul politic, au amplificat stările de tensiune, atât în rândul populației majoritare, cât și a etniilor minoritare; guvernării nu au intervenit întotdeauna și eficient pentru a asigura respectarea legilor, a drepturilor și libertăților democratice pentru toți cetățenii României. Statele revizioniste - Uniunea Sovietică, Ungaria, Bulgaria - au folosit problema minorităților pentru a justifica politica lor revizionistă vizând dezmembrarea României. Lipsa unei propagande externe active și de amploare a creat statului român o imagine negativă. Evenimentele tragice din vara anului 1940 au demonstrat că revizuirea granițelor nu numai că nu a fost o soluție pozitivă, ci din contră a amplificat și mai mult stările de tensiune în această zonă a Europei, iar victime au fost popoarele: român, ucrainian, rus, maghiar, evreu, bulgar etc.

Istoria ne învață că problema minorităților trebuie abordată în spirit umanist, de toleranță și înțelegere reciprocă. Numai un regim democratic real poate să asigure deplina egalitate în drepturi și obligații între toți locuitorii indiferent de naționalitate, care la rândul lor trebuie să-și manifeste loialitatea și sprijinul față de statul ai căror cetățeni sunt.

NOTE

- ¹ *Istoria Basarabiei de la începuturi până în 1998*. Ediția a II-a, revăzută și adăugită. Coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Semne, 1998, p. 88
- ² *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*. Coordonator Ioan Scurtu, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p.7.
- ³ *Ibidem*, p. 9.
- ⁴ *Ibidem*, p. 10
- ⁵ *Minoritățile naționale din România 1918-1925. Documente*. Coordonatori: Ioan Scurtu și Liviu Boar, București, Arhivele Statului din România, 1995, p. 146.
- ⁶ *Ibidem*, p. 147.
- ⁷ *Ibidem*, p.157.
- ⁸ *Ibidem* (doc. 8).
- ⁹ *Enciclopedia României*, vol. I *Statul*, București, 1938, p. 148.
- ¹⁰ Iuliu Maniu, *Problema minorităților*, în *Politica externă a României*. București, Editura Cultura Națională, 1925, p. 233.
- ¹¹ "Monitorul oficial", nr. 282 din 29 martie 1923.
- ¹² *Ibidem*, nr. 161 din 26 iulie 1924.
- ¹³ *Ibidem*, nr. 71 din 27 martie 1926.
- ¹⁴ Vezi, pe larg, Ion Alexandrescu, Ion Bulei, Ion Mamina, Ioan Scurtu, *Enciclopedia partidelor politice din România (1862-1994)*. București, Editura Mediaprint, 1995.
- ¹⁵ *Minoritățile naționale din România. 1925-1931. Documente*. Coordonatori: Ioan Scurtu și Ioan Dordea, București, Arhivele Naționale ale României, 1996 (doc. 14, 15, 29, 43, 87)
- ¹⁶ Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, București, Editura Cugetarea - Georgescu-Delafras, (1942), p. 262.
- ¹⁷ *Enciclopedia României*, vol. III. *Economia Națională*, București, 1940, p. 824.
- ¹⁸ "Anuarul statistic al României. 1937 și 1938", București, Imprimeria Națională, 1939 (Capitolul *Educația Națională*).
- ¹⁹ Nicolae Dascălu, *La presse des minorites nationales dans la Roumanie d'entre le deux guerres mondiales (1919-1939). Analyse statistique*, în "Revue Roumaine d'Histoire", nr. 1/1981.
- ²⁰ Arhivele Naționale Istorice Centrale. fond. C.C. al P.C.R., dos. 180, fila 142; Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918-1940. Evoluția regimului politic de la democrație la dictatură*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1996, p. 117.
- ²¹ Vezi, pe larg, *Totalitarismul de dreapta în România. Origini, manifestări, evoluție 1919-1927*. Coordonator Ioan Scurtu, București, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, 1996.
- ²² Corneliu Z. Codreanu, *Pentru legionari*, Sibiu, Editura "Totul pentru Țară", 1936, p. 412- 414.
- ²³ "Neamul românesc" din 15 iunie 1928; C. Bușe și N. Dascălu, *Nicolae Iorga și revizionismul maghiar*, București, Editura Universității, 1993, p. 72.
- ²⁴ Valeriu Florin Dobrinescu, *România și Ungaria de la Trianon la Paris. 1920-1947*, București, Editura Viitorul Românesc, 1996, p. 66-71.
- ²⁵ "Dezbaterile Adunării Deputaților", nr. 7 ședința din 3 decembrie 1935, p. 93.
- ²⁶ Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*. Ediție îngrijită de: George G. Potra, Constantin I. Turcu, Ion M. Oprea, București, Editura Enciclopedică, 1994, 300.
- ²⁷ "Universul" din 4 iulie 1940
- ²⁸ *Documente privind istoria României între anii 1918-1944*, p. 531-533.

NOI PUNCTE DE VEDERE CU PRIVIRE LA HOLOCAUST

MIHAI MANEA

Una dintre cele mai mai teribile tragedii ale secolului nostru a fost *Holocaustul* organizat de către naziști împotriva populației evreiești din Europa ocupată în anii celui de-al doilea război mondial. În 1941 a parvenit la Washington D.C. mărturia unui inginer german cu privire la soarta rezervată de către naziști evreilor din Europa. "...Am văzut o familie formată din cinci membri deja dezbrăcați și așteptând ordinul de a intra în groapă. Lângă tată era un copil de zece ani. Tatăl și-a pus mâna pe capul băiatului și l-a îndreptat spre cer, el i-a spus ceva copilului, care, după cum am văzut, încerca sa-și stăpânească lacrimile. Soția stătea lângă o femeie batrână cu părul alb, fie mama femeii, fie a bărbatului, ce ținea un copil mic în brațe și îi cânta. Apoi am auzit ordinul: Următorii zece ! și familia a urcat pe dâmbul de pământ de la marginea gropii... Și, apoi, am auzit împușcăturile și, cred că totul se terminase. Nu toate împușcăturile ucideau... Un SS-ist stătea pe un scaun la marginea gropii. I-am spus: "Privește ! Nu toți sunt morți !"; la care el a replicat: Prostii ! "La noapte groapa va fi umplută cu pământ și totul se va termina." Holocaustul a devenit o temă predilectă de dezbatere a politicienilor și a istoriografiei contemporane.

La începuturile anului 1996 s-a publicat lucrarea *HITLER'S WILLING EXECUTIONERS* (*Călăi voluntari ai lui Hitler*). Autorul său este Daniel Goldhagen, la numai 37 de ani, profesor de științe politice și sociologie la Universitatea Harvard din S.U.A. Lucrarea a trezit o vie dezbatere în presă și în sânul comunității științifice din S.U.A., Marea Britanie, Franța, Israel, Germania. Bazându-se pe numeroase documente inedite din arhivele germane și americane, Goldhagen a realizat un amplu și documentat rechizitoriu pe tema antisemitismului german. Conform unor specialiști această nouă lucrare constituie semnul unei veritabile "revoluții în istoriografie".

Autorul încearcă să afle răspunsuri la întrebarea *cum* de s-au putut înfăptui de către germani aceste crime abominabile. Încercând să afle *ducă* și *cum* a fost acceptat de către germani Holocaustul, Goldhagen lansează teza culpabilității colective a germanilor în război. Prin aceasta el explică ceea ce îi făcea pe germani să participe la masacrarea evreilor.

Analiza sociologică a unor comportamente individuale, a raporturilor călău-victimă, îl determină pe autor să afirme că Holocaustul a fost "*un proiect național german*", în care baza a constituit-o "*industrializarea morții*". Goldhagen studiază componenta socială și comportamentul unor batalioane de poliție implicate direct în masacrarea evreilor în Europa răsăriteană, a personalului unor lagăre de muncă din Polonia ocupată – unde exterminarea evreilor a fost lentă, dar sigură, și situația din lagărele de concentrare în primăvara lui 1945, când ordinul de evacuare a prizonierilor dat de Heinrich Himmler, șeful S.S.-ului, a determinat uriașe hecatombe umane. Faptul că numeroși polițiști germani au acceptat în mod deschis

și de bună voie să ucidă și să masacreze oameni nevinovați, este apreciat de Goldhagen drept o dovadă clară a unui antisemitism radical.

Recent, la peste jumătate de secol de la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, S.U.A. și Marea Britanie au acuzat în 1996 Elveția că aceasta adăpostește în băncile sale – Banca Națională a Elveției și Banca pentru Conlucrare Internațională – sute de tone de aur furate de naziști și care au aparținut victimelor Holocaustului. Valoarea actuală a aurului ar fi de 60 miliarde șilingi austrieci.

Acuzațiile aduse Elveției au dat naștere unei intense campanii de presă. În Austria, Anglia, Franța, S.U.A., Spania, Portugalia, Germania, Israel ziarele s-au lansat în tot felul de supoziții și ipoteze. Băncile centrale au emis comunicate privind aurul și valoarea sa.

În ianuarie 1997, la o conferință de presă la Washington, D.A.C., senatorul Alfons d'Amato a anunțat că Elveția a recunoscut parțial tranzacțiile cu aur pe care le-a efectuat cu naziștii în perioada războiului. Acesta a fost unul din secretele cele mai bine păzite după cel de-al doilea război mondial. La inițiativa deputatului laburist Grenville Janner, a vicepreședintelui Congresului Mondial Evreiesc și a președintelui lui Holocaust Educational Trust încă din 3 septembrie 1996, ministrul de externe britanic, Malcom Rifkind a prezentat presei un dosar de 23 pagini, intitulat *"Aurul naziștilor. Informații din arhivele britanice"*. Bazat pe informații din arhivele secrete britanice și americane, documentul prezentat de Rifkind a reprezentat un pas important pe calea rescrierii unei pagini zbuciumate de istorie. Tema generală a raportului a fost valoarea cantității de aur jefuită de naziști, din toată Europa între 1939 și 1945, din rezervele monetare ale statelor, din seifuri private, din proprietatea particulară. După aprecierile Ministerului Economiei și ale Băncii Angliei, valoarea totală a aurului furat era, la sfârșitul lui 1945, de 545-550 milioane dolari. Numai o infimă parte a aurului jefuit a fost după 1945 retrocedat proprietarilor legitimi. În Austria aflată sub ocupație nazistă, de pildă, între 12 februarie și 25 aprilie 1943, după cum ne confirmă unele rapoarte bancare secrete provenite de la Viena, au intrat în seifurile Băncii Naționale 12,99 tone de aur, majoritatea provenind de la evrei arestați de către naziști. Ele au fost ulterior depuse în Elveția prin intermediari ai guvernului de la Berlin.

Dezvăluirile din presă au determinat numeroase reacții ale cercurilor politice și bancare elvețiene. Andrei-Lou Lougar, purtător de cuvânt al Institutului de Credit al Elveției în octombrie 1996 s-a declarat convins că autoritățile bancare de la Zurich, Berna și Basel au acționat corect în anii războiului, iar Silvie Matilie, purtătoare de cuvânt a Uniunii Bancherilor Elvețieni a declarat că "nu există indicii în privința faptului că Elveția nu a restituit ...tot aurul". Dar, în realitate, lucrurile s-au petrecut altfel. Elveția a recunoscut, încă după 1945, că a cumpărat între 1939-1945 tot aurul german în valoare de 459 milioane de dolari. Prin acordul din 25 mai 1946 de la Washington, D.C., Elveția s-a obligat să plătească 60 milioane de dolari în aur, "ca o contribuție voluntară la reconstrucția Europei". În compensație Marea Britanie și S.U.A. au renunțat la alte pretenții față de ... Banca Națională a Elveției legate de cumpărarea aurului în timpul războiului cu Germania".

Conform unui document secret din arhivele americane, dat publicității în 1995, în urma coteropirii unor noi teritorii de către naziști în Europa între 1939-1941, aur în valoare de 582 milioane dolari a ajuns în proprietatea Germaniei hitleriste. O parte a fost folosită pentru achiziționarea de arme și materii prime de către Reich. Restul a fost schimbat în Elveția în devize. În timp ce evreii și alți refugiați

nu erau acceptați în Elveția, în urma adoptării unei politici restrictive a imigrării, banii și aurul, indiferent de proveniența lor, erau depozitate de naziști în băncile elvețiene considerate sigure. În vâltoarea războiului transporturile de aur au urmat cele mai nesigure drumuri. Astfel, mare parte a rezervei valutare și a aurului din Belgia în valoare de 223 milioane de dolari a fost evacuată în fața invaziei naziste în 1940 la Paris. De aici, ele au fost transportate în colonia franceză Senegal din Africa. După ce guvernul colaboraționist de la Vichy a dispus readucerea în Franța a acestor bogății, o mare parte a sfârșit în Germania, unde, în depozitele Băncii Reichului, aurul a fost retopit și apoi vândut Elveției.

O practică macabră de care naziștii s-au servit pentru a acumula bogății a fost și strângerea aurului de la deținuți exterminați în lagărele morții. În acest sens a acționat Oficiul de Administrație Economică al S.S.-ului, care apoi l-a virat Băncii Reichului. S-a adăugat, jefuirea sălbatică și nemiloasă a averii unor cetățeni din teritoriile ocupate de către Germania. Doar în Olanda, pe această cale, autoritățile de ocupație hitleriste, au strâns 39 tone de aur în anii războiului. Așadar, valorile uriașe în monedă sau lingouri aparținând victimelor celui mai teribil genocid din istoria contemporană continuă să zacă în conturi sau depozite secrete, rezultate ale unor negocieri și operații bancare supuse prea multă vreme secretului istoriei.

Dar cum au reacționat la aceste crime înfiorătoare principalii membri ai coaliției antihitleriste? Ne propunem, astfel, să relevăm câteva aspecte inedite cu privire la poziția S.U.A. față de Holocaust pornind de la unele documente pe care le-am studiat, cu prilejul unei recente călătorii de documentare la Centrul de Studii Americane de la castelul Leopoldskron din Salzburg (Austria) și de la lucrarea lui David S. Wyman, *The Abandonment of the Jews. America and the Holocaust 1941-1945*, *Abandonarea evreilor, America și Holocaustul 1941-1945*, New York, 1992.

Politica marilor puteri, inclusiv a S.U.A., și a Marii Britanii a fost aceea de a nu primi pe evreii persecutați în Europa de către naziști. Atât Departamentul de Stat de la Washington, cât și Foreign Office – ul de la Londra nu au avut intenția clară de a sprijini salvarea evreilor. S-a manifestat chiar teama față de o posibilă creștere a numărului de evrei în S.U.A. sau în Palestina aflată sub mandat britanic. Pe diferite căi, și mai ales prin restrângerea drastică a posibilităților de emigrare – reglementate prin cotele de emigrare - aceste state, cu rare excepții, au privit, astfel, impasibile la genocidul populației evreiești.

Cum se poate explica această politică cu consecințe dezastruoase asupra unui important contingent uman din Europa?

În Statele Unite au contribuit la aceasta șomajul, unele manifestări antisemite, restricțiile provenind din tradițiile izolaționiste ale societății nord-americane. După ce la începutul anului 1938 numărul de imigranți a crescut în Statele Unite, în toamna lui 1939 s-au ridicat noi bariere, în special birocratice, în calea imigrării evreilor. În iulie 1941 porțile s-au închis în calea imigrării către continentul nord-american. Numeroși politicieni, precum senatorul Robert Reynolds, democrat din Carolina de Nord, senatorul Rufus Hohman, republican din Oregon sau deputatul William Elmer, republican din Montana au propus oprirea și chiar interzicerea deplină a imigrării evreilor.

La aceasta s-a adăugat și starea de spirit a opiniei publice americane, ce trăda indiferență și uneori chiar ostilitate. În 1938 două sondaje arătau că între 71-85% din populația S.U.A. se opunea sporirii cotelor de emigrare. La începutul

lui 1939, 66% din cei chestionați s-au opus chiar unei excepții, aceea de a se permite intrarea în S.U.A. a zece mii de copii evrei refugiați. În 1941 o treime din populația americană era de părere că evreii, "aveau deja prea multă putere în industrie, comerț și bănci".

În același timp, consecințele economice și sociale ale crizei, din 1929-1933, au făcut pe mulți politicieni să se opună imigrării evreilor în S.U.A. Se adăugau veteranii, ca și unele societăți - *American Coalition of Patriotic Societies (Coaliția Americană a Societăților Patriotice)*, și *Daughters of the American Revolution (Ficele Revoluției Americane)*.

Dar în ce măsură se poate vorbi de antisemitism în Statele Unite în preajma celui de-al doilea război mondial? Aceasta, mai ales că pe continentul nord-american se aflau deja numeroși locuitori evrei, antisemitismul în S.U.A. a fost cunoscut în anii 1930-1940 la nivele înalte, uneori chiar periculoase pentru o societate considerată extrem de tolerantă, precum cea nord-americană. Unii călători străini, ca arheologul Freya Stark, dr. L. M. Birkhead au fost surprinși de efectele sale. Între 1931-1941 peste o sută de mici organizații antisemite activau în S.U.A. sub lozincă "*repunerii creștinilor în drepturile pe care le răpiseră evreii*". Printre liderii lor menționăm pe reverendul Gerald B. Winrodsau, pe preotul Charles E. Coughlin, pe Gerald L. Smith, redactorul revistei "*The Cross and the Flag*".

Atitudinea față de evrei a devenit foarte critică și virulentă în centrele urbane din nord-estul Statelor Unite. Astfel au fost atacate chiar unele sinagogi, vandalizate cimitire, s-a publicat literatură antisemită, au avut loc incidente în școli din New York și Boston, în cel din urmă oraș în cartierele Roxbury, Mattapan, Darchester. În 1942 la Washington Heights, D.C. au avut loc incidente grave ceea ce a determinat autoritățile federale să numească un anchetator special. Un raport din același an al Congresului S.U.A. menționa că în 70% din incidente poliția nu a luat măsuri corespunzătoare.

Tema principală a literaturii antișemite a vizat în anii războiului faptul că tinerii americani de religie creștină serveau în forțele armate, deseori cu prețul vieții, în timp ce cei evrei evitau serviciul militar. În aceste condiții diferiți membri ai Administrației primeau sute de scrisori, precum cea adresată de un grup de cetățeni în 1942 biroului senatorului de Louisiana. "... Vă scriu ca să protestez împotriva intrării refugiaților evrei în țară... Lipsa lor de decență, ignoranța și comportamentul lor îi face indezirabili chiar dacă ar putea fi asimilați în societate... Ceea ce vrem este ca refugiații evrei aduși în această țară să se întoarcă de unde au venit..."

În ședințele Congresului din 1941-1943, care, în fapt, nu a luat niciodată poziție față de Holocaust, s-a remarcat și atitudinea virulentă antisemită a lui John Rankin, deputat democrat de Mississippi, care nu contenea să atace pe evrei și problemele legate de aceștia, de câte ori se ivea ocazia. Lui i s-au opus Claude Pepper, senator democrat din Florida, James Murray, senator democrat din Montana. În iunie 1941 în dezbateri s-a produs un grav incident. După ce criticase în termeni violenți intervențiile lui Rankin, deputatul Michael Edelstein, democrat de New York, a suferit un atac de cord și a încetat din viață.

Atitudinea antisemită a fost un fenomen ce a purtat pecetea specificului societății nord-americane, dar a împietat grav asupra politicii Administrației F.D.Roosevelt față de victimele Holocaustului. Politica oficială a guvernului american față de Holocaust și victimele sale s-a caracterizat prin ezitări, neimplicare directă, suspiciuni, încredere, lipsa unor măsuri ferme. Administrația Roosevelt era de părere că pentru salvarea evreilor din Europa ocupată de naziști singura soluție era o cât mai rapidă victorie a Aliatilor.

Casa Albă a subordonat întreaga problemă a Holocaustului strategiei generale a S.U.A. în război. Astfel, executivul a refuzat să ceară socoteală Departamentului de Stat în legătură cu stabilirea cotelor restrictive de imigrare ale evreilor, deși numeroși membri ai Congresului au solicitat aceasta. De asemenea, a evitat să se angajeze în sprijinirea construirii unor lagăre de refugiați pentru evrei în Africa de Nord. Abia în 1942 președintele Franklin Delano Roosevelt a acceptat să discute pe larg, cu șefii comunităților evreiești din S.U.A., despre unele informații legate de exterminarea evreilor în Europa. Președintele era îngrijorat de numărul de victime, dar a căutat să evite să ia o atitudine hotărâtă. În noiembrie 1942 s-au publicat unele documente ale Casei Albe în legătură cu Holocaustul dar, vreme de peste un an nu a fost întreprinsă nici o acțiune pentru a salva pe cei aflați în ghiarele morții. În 1943, după foarte multe presiuni, Roosevelt a acceptat constituirea lui *War Refugees Board* (*Comitetul Refugiaților de Război*), dar apoi s-a dezinteresat complet de activitatea sa. Oricum, comitetul nu dispunea de o autoritate reală, și lipsit de sprijinul Administrației, era condamnat practic la inactivitate. Totuși, cu mari eforturi, el a putut să sprijine salvarea a 200000 de evrei. În 1944, o declarație oficială a Casei Albe a condamnat crimele de război în Europa, dar nu i-a menționat explicit pe evrei ca victime ale războiului.

La Departamentul de Stat victimele Holocaustului au aflat puțină simpatie. Politica sa birocratică a determinat intrarea în S.U.A. în perioada războiului doar a 21000 evrei, ceea ce reprezintă doar 10% dintre refugiații admiși legal în această perioadă pe continentul american. Secretarul de Stat Cordell Hull a publicat câteva declarații de protest față de persecutarea evreilor, dar în realitate s-a arătat foarte puțin interesat de această problemă. În schimb, i-a încredințat sarcina lui Breckinridge Long, care a adoptat permanent o atitudine obstrucționistă. În cadrul Departamentului se aprecia că datele legate de Holocaust nu erau autentice, chiar și după ce s-au primit numeroase rapoarte oficiale în acest sens, inclusiv din partea Subsecretarului de Stat Summer Wells. În același timp, diplomați americani au încercat să influențeze în același sens și guvernele latino-americane. În 1944 Departamentul de Stat a respins unele propuneri privind bombardarea de către aviația aliată a zonei Auschwitz pe motivul că aceasta nu era un obiectiv de importanță strategică.

O poziție ambiguă a adoptat, la rândul său, Departamentul Apărării unde secretarul Henry Stimson avea o atitudine total ostilă față de victimele Holocaustului. O decizie secretă din 1944 a departamentului arată că militarii americani nu trebuiau folosiți pentru salvarea evreilor.

Un interes minim a manifestat și *Office of Strategic Services* (*Biroul Serviciilor Strategice*), condus de Bill Donovan. Acesta constituia principalul serviciu de informații externe al S.U.A. În aprilie 1944 Biroul a primit din partea

mișcării de rezistență poloneză primele informații detaliate privind genocidul de la Auschwitz. Noi rapoarte au sosit în vara anului 1944, dar toate au fost trimise la *War Refugees Board*. Dintre membrii evrei ai Administrației singurul ce a încercat să influențeze unele dispoziții oficiale a fost Secretarul Trezoreriei, Henry Morgenthau. Acesta propunea în 1943 formarea unei agenții pentru refugiații evrei din Europa, dar consilierul special al președintelui, Samuel Rosenman, s-a opus categoric.

În 1938 s-a constituit *The President's Advisory Committee for Political Refugees* (Comitetul de Sprijin al Președintelui pentru Refugiați Politici), ce număra 10 membri (și era condus de către James G. MacDonald. Probleme de ordin organizatoric au împiedicat însă colaborarea cu Casa Albă, Comitetul fiind nevoit să conlucreze doar cu Departamentul de Stat. Deși era lipsit de fonduri, fiind susținut mai ales, de către organizațiile evreiești din S.U.A., în 1942 Comitetul a încercat să obțină vize pentru 5000 de copii evrei din Franța, a căror părinți fuseseră deportați în lagărele morții. După numeroase negocieri, Departamentul de Stat a aprobat în mod tacit intrarea refugiaților, dar a cerut să nu se facă publicitate în jurul problemei. În urma conferinței anglo-americane din insulele Bermude, din 1943, nu s-a ajuns la nici un rezultat concret în privința unor măsuri de sprijinire a populației evreiești.

Cele mai multe ziare și reviste din S.U.A. au inserat foarte puține știri sau deloc, deși aveau multe informații cu privire la Holocaust prin agențiile de presă United Press Internațional, Reuters, Associated Press. Până și în ziarele a căror redactori șefi erau evrei, ca "Herald Tribune", "New York Times", "Washington Post" editorialele arătau mult mai puțin ceea ce se întâmpla în Europa. Un articol privind masacrarea a 350000 evrei unguri era inserat în numărul din 2 iulie 1944 al lui "New York Times" abia la pagina 12. Cunoscutul editorialist Walter Lippmann nu a scris vreodată un articol privind în special grozăviile Holocaustului. Mulți americani, printre care și numeroși ziariști, au rămas până foarte târziu sceptici în legătură cu tragedia evreilor din Europa ocupată de către nașiști. În decembrie 1944, Leon Kubowitzki de la Congresul Mondial Evreiesc scria despre întâlnirea sa cu John McCloy, asistentul Secretarului Apărării: "*McCloy spunea: Acum suntem singuri. Spune-mi adevărul. Crezi într-adevăr că toate aceste lucruri oribile s-au întâmplat?*" *Sursele sale de informații, nu mai era nevoie să o spun, erau mai bune decât ale mele. Dar el nu putea sesiza aceste distrugerii teribile...*".

Dar, în 1944, au început să fie descoperite în Europa urmele de netăgăduit ale exterminării evreilor. Un ziarist new-yorkez scria, după o vizită la Auschwitz, că "*sunt acum gata să cred orice relatare despre atrocitățile germanilor, indiferent cât de sălbătice, crude sau groaznice ar fi...*". În primăvara lui 1945 un val de stupeoare a acoperit S.U.A. Informațiile despre masacrele inimaginabile din lagărele morții curgeau într-un flux neîntrerupt. Erau, după cum scria un soldat ce a intrat cu unitatea sa în lagărul de la Buchenwald, "*grozăvii prea mari pentru ca mintea omului să le conceapă...*". Și totuși, într-o astfel de conjunctură total nefavorabilă s-au găsit oameni ce au sprijinit pe măsura puterii lor pe evreii prizonieri. Magnatul presei William Randolph Hearst scria, în 1944, că Holocaustul "nu este o problemă a creștinilor sau evreilor. Este o problemă a umanității și privește pe oameni de toate credințele". Pentru sprijinirea refugiaților și a victimelor

genocidului săvârșit de către nazisti au acționat, între alții, personalități ca : Herbert Hoover, Wendell Wilkie, Fiorello La Guardia, Secretarul de Interne Harold Tickers, Oscar Cox de la *Foreign Economic Assistance (Asistența Economică pentru Străinătate)*. Deși foarte divizate, organizațiile evreiești din S.U.A. au încercat să determine oficialități ale Administrației Roosevelt să sprijine pe evrei, cel puțin prin facilitarea imigrării în Palestina, America Latină, Africa de Nord.

Unii istorici au încercat să justifice poziția ambiguă a guvernului american prin faptul că abia în 1944 s-au aflat amănunte despre programul de exterminare al evreilor de către nazisti. Ori, în realitate, primele informații cu privire la Holocaust au început să sosească încă din 1942 la Londra și Washington. Dar avea oare guvernul S.U.A. posibilități de a interveni în favoarea evreilor? *Ele existau: doar trebuiau utilizate.* Puteau fi folosite toate canalele diplomatice din statele neutre – Spania, Portugalia, Turcia, Elveția, Vatican, Suedia pentru a elibera pe evrei din Europa, *War Refugees Board* trebuia să se implice în mod direct în acțiunea de salvare. Unele state neutre sau vecine spațiului de război, precum Canada, statele latino-americane puteau fi convinse să primească pe evrei. Era necesar un mai mare efort financiar și material, mai multă publicitate în jurul cumplitelor crime de război, raiduri aeriene asupra lagărelor, căilor de transport ș.a.

Ori, în mare parte, Aliații au procedat ambiguu și ezitant în problema Holocaustului. Prin măsuri politice, diplomatice și umanitare ale Washingtonului soarta multor oameni ar fi putut fi schimbată.

Ignoranță? Ipocrizie? Teamă?

Noi documente ar putea releva aspecte mai puțin cunoscute ale celei de a doua conflagrații mondiale. Uriase hecatombe umane au însângeraat civilizația Europei interbelice, într-un program meticolos de exterminare al evreilor.

BIBLIOGRAFIE

- *The Encyclopedia of Holocaust*, Washington D.C., 1994.
- Daniel Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners*, New York, 1996.
- " *Time*", 27 ianuarie 1998,
- H. A. Turner, Jr., *Hitler janvier 1933, Les trente jours qui ebranlerent le monde*, Paris, 1997.
- Gordon Wright, *The Ordeal of Total War*, London, 1968.
- David S. Wyman, *The Abandonment of the Jews, America and the Holocaust 1941- 1945*, New York, 1992.

OPINIILE CONFERINȚEI EUROPENE A ASOCIAȚIILOR PROFESORILOR DE ISTORIE (EUROCLIO) PRIVIND STUDIAREA ISTORIEI SECOLULUI XX ÎN ȘCOLILE DIN EUROPA*

JOKE van der LEEUW-ROORD

Președintele EUROCLIO

Aș dori să mulțumesc Ministerului Educației din România, Centrului UNESCO pentru Învățământul Superior și Centrului de Informare și Documentare al Consiliului Europei pentru posibilitatea de a vorbi în numele EUROCLIO despre opiniile noastre cu privire la predarea istoriei secolului XX.

Nu am autoritatea de a vorbi pe această temă în numele tuturor celor 59 de asociați și membri asociați ai EUROCLIO, dar aș dori să vă prezint câteva idei în legătură cu tendințele frecvente în Europa privitoare la acest subiect.

În această prezentare aș dori să vorbesc despre predarea istoriei secolului XX în Europa, fapt care implică perfecționarea programelor, manualele, activitatea în clasă și pregătirea profesorilor. Pentru că mă aflu în România aș dori de asemenea să vă prezint câteva idei în legătură cu modul în care Europa Centrală, Estică și Sudică este integrată în programul de predare a istoriei secolului XX în școlile din Vestul Europei.

Permiteți-mi să încep cu o problemă foarte importantă. În multe din întâlnirile organizate cu privire la studierea istoriei secolului XX, istoricii se întreabă:

- *Dacă istoria recentă este potrivită pentru a fi prezentată în clasă.*
- *Dacă predarea istoriei secolului XX, în special începând cu anul 1945, reprezintă cu adevărat un subiect pentru istorie și nu pentru științele politice.*

Răspunsurile la aceste întrebări se regăsesc în scopurile formulate pentru studierea istoriei în școală. În majoritatea țărilor europene, programele privind istoria modernă stabilesc scopuri ale studierii istoriei faptul că:

- Ar trebui să ajute tinerii să acumuleze cunoștințe despre trecut.
- Ar trebui să ajute tinerii să înțeleagă prezentul.
- Ar trebui să le ofere un reper de orientare către viitor.

Dacă acceptăm aceste obiective, este evident faptul că predarea istoriei secolului XX îi ajută pe tineri să înțeleagă prezentul. Altfel, elevii unguri ar crede că țara lor se află încă în cadrul Imperiului Habsburgic. Elevii ruși ar crede că șeful statului lor este încă Țarul. Elevii din Europa de Vest ar crede în repetate rânduri că țările lor dețin încă puternice imperii coloniale.

Realizez că la acest punct exagerez, dar adevărul nu ar fi de fapt departe de ceea ce eu am ilustrat aici. Lumea, și în special Europa, s-a schimbat atât de mult

* Comunicare prezentată la Seminarul privind *Reforma studierii istoriei*, 7 martie 1998

începând cu anul 1989, încât pur și simplu nu ne putem permite o dezbatere pe o durată foarte lungă cu privire la ce este istoria. Dacă dorim ca elevii să înțeleagă prezentul în care trăiesc, ei trebuie să cunoască și să înțeleagă evenimentele petrecute chiar în ultimii zece ani.

Sondajul *Tinerii și Istoria* a vizat peste 30.000 de elevi în vârstă de 15 ani din 27 de țări europene, și de asemenea Turcia, Israel și Palestina, cu privire la preferințele lor față de perioadele istorice. S-a concluzionat faptul că ei aveau o preferință clară pentru epoca modernă (3.03% – Istoria Antică; 2.97% – Istoria Evului Mediu; 2.89% – perioada 1500-1800; 3.23% – perioada 1800-1945; 3.65% – perioada de după 1945). Putem trage concluzia că preferințele elevilor întăresc argumentele noastre pentru predarea cu precădere a istoriei secolului XX.

A doua problemă pe care aș dori să o pun este: *Ce înțelegem prin predarea istoriei secolului XX? Vom preda istoria acestui secol pentru fiecare țară europeană? Vom preda un întreg secol în mod uniform în întreaga lume?* Acest lucru mi se pare imposibil. *Cui predăm? Tinerilor elevi de 14/15 ani aflați la finele învățământului obligatoriu în majoritatea statelor europene sau elevilor care se încadrează în grupa de vârstă 15-18/19 ani?*

Multe zone din Europa au, pur și simplu, "prea multă istorie pe kilometru pătrat." Aș dori să subliniez această afirmație, care a fost făcută în timpul unei întâlniri în legătură cu "Pregătirea profesorilor de istorie din țările europene aflate în tranziție spre democrație", organizată de Consiliul Europei, Ministerul Educației din Ucraina și de Universitatea de Stat din Lvov, iunie trecut, deoarece demonstrează în mod clar problema predării istoriei secolului XX.

Pentru a fi capabili să predăm un curs privind istoria secolului XX în mod rațional și coerent, gândirea radicală și creativă este vitală. Alegerile sunt inevitabile și problema care se pune este ce anume ne va ghida către opțiunea făcută. Există atât de multe evenimente în secolul XX, încât este pur și simplu imposibil să predăm istoria fiecărei țări europene, în ordine cronologică de la *a la z*.

Aruncând o privire asupra istoriei secolului XX obținem cea mai puternică dovadă că predarea istoriei este un lucru foarte serios. Citind manualele de istorie putem ajunge ușor la întrebarea "dacă acest secol va fi amintit numai prin latura sa violentă și distructivă?". Deși șefii de stat și guvern din țările Consiliului Europei au stabilit în anul 1991 faptul că ar fi important ca studierea istoriei să se bazeze de asemenea pe "influențele mutuale și pozitive", realitatea demonstrează că, în ansamblu, istoria secolului XX reprezintă pentru școală studiul războiului, violenței, dictaturilor și politicii. Prezentarea acestei perioade ignoră în mare parte realizările din domeniul artei și progresele tehnologice.

Ar trebui să prezentăm numai fapte?

Analizând programa de istorie modernă este evident faptul că informarea elevilor asupra faptelor nu este de ajuns. Studierea istoriei trebuie să se concentreze asupra:

- Unui echilibru între cunoștințe și înțelegere;
- A permite elevilor dobândirea unei gândiri critice și a unor atitudini democratice;
- A demonstra tinerilor rațiunea și sensul comportamentului, atitudinilor și valorilor oamenilor în trecut (empatie).

O asemenea abordare ar impune înțelegerea:

- Unor largi concepte ale istoriei, precum: cauză, schimbare, efect continuitate;
- Unor concepte esențiale, precum: revoluție, democrație, guvern sau naționalism;
- Izvoarelor istorice și a faptului că ele reprezintă o simplă opinie sau interpretare, că ele conțin în sine și controverse ale trecutului.

Ce reprezintă toate acestea pentru predarea istoriei secolului XX în Europa? Destul de interesant este un tip de programă aplicată în învățământul obligatoriu. Dr. Bob Stradling, în raportul său pentru Consiliul Europei intitulat *Conținutul european al Programei de istorie pentru școli*, publicat în anul 1995, concluzionează faptul că următoarele aspecte ale istoriei secolului XX sunt predate pe scară largă în Europa de Vest:

- *Primul Război Mondial*
- *Comunismul, Fascismul și Național-Socialismul*
- *Al Doilea Război Mondial*
- *Colaborarea politico-economică după 1945.*

Dr. Falk Pingel confirmă concluziile lui Stradling în raportul său către Consiliul Europei pe tema *"Modalități de prezentare a istoriei Europei secolului XX în manuale pentru școlile gimnaziale"*, raport a cărui versiune preliminară a fost publicată în 1997. În acest proiect de cercetare sunt incluse și câteva țări este europene, precum Lituania, Polonia și Rusia. S-a dovedit că ele urmăresc aceeași modalitate. Falk Pingel adaugă un singur subiect în afara celor deja menționate: *Războiul Rece*.

Aș dori să adaug că *imperialismul* și *decolonizarea* sunt, de asemenea, subiecte intens predate în Europa. Pentru grupa de vârstă 15-18/19 ani aceleași subiecte revin, însă, într-o formă mai aprofundată.

Înseamnă însă acest lucru că predăm toți în același mod?

Absolut deloc. În anul 1995, EUROCLIO a organizat conferința anuală la Berlin cu tema *"Studierea Conferinței de la Potsdam și a consecințelor sale"*. În timpul acestui seminar am realizat faptul că, deși subiectul are autentice dimensiuni europene, este predat prin prisma unor foarte diferite puncte de vedere naționale.

În Marea Britanie, prioritatea este dată chestiunii poloneze. În Rusia, prioritatea o reprezintă victoria în război și necesitatea obținerii reparațiilor pentru imensele daune de război, pe când, pentru Germania conferința de la Potsdam este văzută ca startul oficial al cuceririi de teritorii de către Aliți, proces ce a durat până în 1990. În Franța atenția este reținută de faptul că nu a fost invitată la întâlnire. Pentru istoricii spanioli conferința de la Potsdam nu a însemnat, de fapt, nimic. De abia de curând conferința a devenit mai mult decât un simplu concept în manuale. În manualele oficiale din URSS conferința era văzută drept expresie a colaborării dintre Aliți și a terminării războiului mondial în Europa. Orice legătură cu începutul Războiului Rece era evitată. Tensiunea reciprocă era văzută ca o contrapondere la spiritul pozitiv al conferinței. În majoritatea manualelor din Vestul Europei, dimpotrivă, decizia lui Truman de a testa bomba atomică în timpul întâlnirii de la Potsdam este menționată ca o dovadă a tensiunii ascendente dintre Marile Puteri din timpul conferinței.

Deși va exista cu greu un manual de istorie în Europa care să nu menționeze conferința de la Potsdam, este evident faptul că există diferite accente naționale. Este interesant, însă, de remarcat faptul că toate aceste subiecte des abordate ar putea avea o veritabilă perspectivă europeană.

Următoarea mea întrebare ar fi: *Este Europa Centrală, Estică și Sudică inclusă în această dimensiune europeană a predării istoriei secolului XX?*

PROGRAMA

Trebuie să mă scuz în acest moment pentru că mă limitez, mai mult sau mai puțin, la programele de istorie din Europa de Vest. Faptul că nu pot citi în limbile țărilor Central, Estice și Sud-Est Europene face greu posibilă pentru mine analiza deplină a programelor din aceste țări.

Concluzia la care am ajuns este destul de scurtă:

- Istoria Europei Centrale, Sud-Estice și Estice în programele din Vestul Europei este redusă la istoria Rusiei, a URSS-ului și, apoi, din nou a Rusiei. Alte țări sunt rar menționate în cadrul acestor programe.

Dacă cercetăm cu atenție diferite programe școlare putem observa câteva teme care ar putea oferi niște puncte de plecare pentru integrarea altor zone europene. Dar trebuie să vă avertizez să nu vă așteptați la prea mult.

Este important să reținem că majoritatea programelor din Europa de Vest sunt formulate pe domenii de studiu sau teme care vizează o arie destul de extinsă. Editorii, autorii de manuale și profesorii transcriu aceste puncte de reper în subiecte potrivite pentru activitatea în clasă.

* În Scoția, pentru grupa de vârstă 5-14 ani, vârstă la care istoria este obligatorie, la tema "*Înțelegând oamenii din trecut*", pentru secolul XX profesorii ar trebui să includă "un context European și un context non-European." Acest lucru înseamnă nici mai mult nici mai puțin decât că istoria secolului XX se va concentra predominant pe istoria Regatului Unit. Ei au totuși un obiect de studiu denumit "Studii Moderne", care ar putea oferi spațiu de analiză în acest sens.

* Este dificil să vorbim despre o programă în Germania. Fiecare land german – fiind 16 în total – are propria sa programă. Ca de altfel fiecare tip de școală și nivel de învățământ (4-5). Aceasta duce la un total de cel puțin 80 de programe de istorie diferite. În anul 1995, Asociația Profesorilor de Istorie din Germania a realizat o anchetă care a reunit conținutul majorității programelor.

Câteva subiecte din aceste programe ale istoriei secolului XX corespund unor concepte largi, precum *Lupta pentru Libertate și Unitate*; *Primul Război Mondial*; probleme ce țin de domeniul internațional, și chiar *Butoiul cu praf de pușcă*; *Europa sau Pământul – Navă Spațială*.

Trebuie să menționez că există foarte puține referiri concrete la spațiul Central și Est European, dar titlurile menționate aici pot fi, cu puțină creativitate, folosite pentru crearea unor subiecte care să includă istoria Europei Centrale, Sud-Estice și Estice în cadrul activității școlare.

* Pentru Danemarca și pentru alte țări scandinave această situație este chiar mai bună. Istoria universală este studiată în linii generale, accentul punându-se pe istoria europeană. Schimbările de după 1945 ar trebui tratate în mod global și cuprinzător iar perioadele următoare trebuie

să acopere 67% din programă. Perioada dintre anii 1750-1945 și perioada de după 1945 sunt tratate destul de larg, astfel încât școlile, dacă doresc, se pot concentra asupra istoriei Europei Centrale, Sud-Estice și Estice.

* În Olanda considerăm că pentru educația primară – grupa de vârstă 12-15 ani – tema este destul de elaborată. Aici este spațiu suficient pentru a preda despre Europa Centrală, Estică și Sud-Estică.

Elevii ar trebui să fie capabili să descrie schimbările din cadrul relațiilor internaționale, politice, militare și economice din a doua jumătate a secolului XX, în special: formarea blocurilor geopolitice, economice și militare, cu precădere:

- afirmarea USA și URSS ca superputeri;
- formarea blocurilor în Vest și Est (NATO/ Pactul de la Varșovia; EEC/ Comecon (C.A.E.R);

- Războiul Rece și cursa înarmărilor;

- modificarea relațiilor Est-Vest.

Și pentru Spania considerăm că pentru grupa de vârstă 12-15 ani, subiecte precum: *Epoca Modernă - Mările schimbări și conflicte ale secolului XX; Revoluțiile; Războaiele Mondiale*, istoria secolului XX nu sunt deloc atrăgătoare.

* Cea mai bună modalitate de a integra istoria europeană se regăsește în programa Bacalaureatului Internațional, de fapt un sistem școlar cu caracter universal. Aici programa utilizează unele idei de bază, exemplele fiind des determinate de regiunea unde se află școala, pentru a ilustra nevoile locale.

Un exemplu îl constituie tema *Schimbarea în lumea modernă* (anul IV și V), iar la grupa de vârstă 14-15 ani: *Revoluția Rusă; Extinderea naționalismului; Schimbarea rolului femeii în societate*.

MANUALE

După cum am menționat deja, editorilor și autorilor de manuale din Europa de Vest le revine misiunea să transforme aceste repere în unități de studiu.

De aceea am decis să lansez o a doua întrebare: *Sunt aceste obiective folosite în țările din Europa de Vest o modalitate pentru integrarea istoriei central și est europene în manuale?*

Astfel am decis să analizez câteva manuale din țările Vest Europene. Nu pot spune că acesta este un proiect de cercetare științifică, însă putem ajunge la concluzia că numai un mic număr de subiecte vizează cu adevărat această zonă. Aceste teme întăresc concluziile mele anterioare. În general putem găsi teme privind:

1. *Revoluțiile din Rusia*
2. *Rusia sub dictatura Stalin*
3. *Războiul Civil în Rusia*
4. *Primul și Al Doilea Război Mondial* (România este uneori menționată)
5. *Războiul Rece/ Europa Divizată* - cu accent pe tensiunea în raporturile internaționale dintre SUA și URSS și schimbările politice în Ungaria (1956), Polonia, Praga (1968) (România este uneori menționată)
6. *Schimbările în Europa Centrală și de Est (1985-1995)* (Manualele de istorie după 1994) (Pe alocuri se fac referiri și la România)
7. *Polonia (1939-1945)*

Multe lucrări fac referire la Conferința de pace de la Versailles în momentul în care se prezintă urmările primului război mondial, în loc să se refere în mod mai corect la Conferința de la Paris.

Sfârșitul Imperiului Habsburgic este, de asemenea, asociat sfârșitului primului război mondial și momentului legat de Conferința de la München (1938).

Deoarece *naționalismul* reprezintă în genere o noțiune negativă în manualele din vestul Europei, trezirea conștiinței naționale a popoarelor din Europa Centrală, Sud-Estică și Estică este menționată numai în legătură cu războiul civil din Rusia și, deseori, ca o trăsătură a *armatei albe* în timpul primului război mondial. Naționalismul de la finele secolului XX revine în istorie prin, *partizani* sau *colaboratori* în timpul celui de-al doilea război mondial. El este dezbătut mult mai amplu în țările foste colonii.

Dar schimbările din anii 1989-1991 au avut un impact clar. Noile cărți de istorie de după 1994 acordă mai multă atenție rolului forțelor naționale din Europa Centrală, Estică și Sud-Estică.

Însă, în afara subiectelor deja menționate, mai putem remarca doar puține lucruri. Faimosul manual de istorie a Europei (*Euromanualul*) nu conține nici măcar o referire la istoria României.

ACTIVITATEA ÎN CLASĂ

Apoi îmi pun o a treia întrebare: *Acoperă oare programa și manualele tot ceea ce se discută în clasă?*

Acest lucru depinde bineînțeles de măsura în care profesorii se simt liberi să orienteze discuția și pe alte direcții decât activitățile obișnuite la clasă.

După cum am mai spus, în ultimii douăzeci de ani istoria în școli este din ce în ce mai mult considerată un instrument de studiu al prezentului, al societății contemporane. În țări în care se manifestă o inițiativă eficientă în ceea ce privește gradul de abordare a programei școlare, cum ar fi țările scandinave, Belgia și Olanda, există în perioada dintre 1989 – 1994/1995 în mod cert un interes special acordat Europei Centrale, Sud-Estice și Estice. Ceea ce se întâmpla acolo reprezenta însă o mare noutate: lumea se afla într-un proces de schimbare, astfel încât elevii au dorit să cunoască mai multe despre acest lucru și să cunoască cadrul general și schimbările ce au avut loc.

Însă în anul 1997, știrile sosite din Europa Centrală și Estică nu mai stânesc, curiozitatea. Acum aceasta vine din Africa sau Asia. Astfel încât interesul elevilor la cursul de istorie se îndreaptă către aceste zone (și atunci când țările din Centrul, Sud-Estul și Estul Europei atrag atenția, aceasta privește, în special, Mafia, naționalismul extremist, pericolul revenirii comunismului).

Predarea istoriei acoperă și alte regiuni din Europa doar în momentul în care ele afectează experiența istorică națională. Pare evident faptul că numai acele subiecte care marchează trecutul național într-un mod sau altul sunt ilustrate în studiul istoriei. Studiarea istoriei unui mare imperiu din Est, precum URSS, Războiul Rece și schimbările petrecute după 1985 se încadrează în acest model.

Ultima mea întrebare în cadrul acestei prezentări este: *Ar trebui și putem noi oare schimba această situație?*

Eu consider că ar trebui să facem acest lucru, deoarece Europa reprezintă mai mult decât spațiul național al câtorva țări foarte mari. Dar cu o istorie așa de abundentă este pur și simplu imposibil să acoperim totul.

I. În primul rând să analizăm standardele educaționale și programele. Observăm că în multe țări este dedicat mult timp Antichității și Evului Mediu. Când considerăm istoria ca un instrument al tinerilor pentru acumularea de cunoștințe despre trecut, pentru înțelegerea prezentului și probabil chiar pentru stabilirea unor puncte de reper către viitor, poate că ar trebui să reconsiderăm raportul reprezentării perioadelor istorice și să accentuăm mai mult asupra istoriei secolelor XIX și XX.

II. Pentru a asigura o veritabilă dimensiune europeană, sursele provenite din diferite părți ar trebui incluse în materialele didactice. Avem nevoie de materiale didactice variate. În timpul conferinței de la Berlin s-a făcut propunerea de a se elabora un plan de predare model printr-o autentică perspectivă europeană privitoare la Conferința de la Potsdam și consecințele sale. Fără a avea intenția de a adopta un astfel de plan pentru o aplicare generală în Europa, ci ca un exercițiu fascinant care îmbogățește în același timp imaginea despre cum realizăm o dimensiune europeană în studiul istoriei secolului XX. Proiectul Consiliului Europei *Studiarea și predarea istoriei Europei a secolului XX în școlile gimnaziale* reprezintă o inițiativă importantă în consolidarea dimensiunii europene a predării istoriei secolului XX.

III. Aș dori să-mi manifest acordul față de Pardel, care a scris, în 1997, în "Friedrich Jahreshift" că *"studiarea istoriei este un mod de a gândi și nu o acumulare de cunoștințe."* Aș dori de asemenea să prezint câteva teme din programa de istorie din Europa de Vest. Ele includ probleme care îi ajută pe tineri să înțeleagă prezentul și probabil să-și stabilească câteva repere pentru viitor. Haideți să examinăm pe scurt câteva exemple, care pot fi tratate fie independent, fie ca parte a temelor deja existente:

1. Cât de mult s-a schimbat rolul femeii de-a lungul secolului XX? Care era poziția femeii în anul 1900? Existau diferențe între țările din Europa? Care era rolul schimbărilor politice, economice și sociale ce vizau rolul femeilor? Au avut războaiele mondiale vreun efect asupra acestei poziții? Cum au acționat dictaturile asupra statutului femeii? Au avut oare femeile un rol important în aceste schimbări? Erau societățile comuniste mai emancipate decât cele capitaliste?

2. Cum era viața de fiecare zi în perioada regimurilor comuniste? A fost comunismul în Europa influențat de cele două războaie mondiale? De ce atât de multe țări europene au devenit comuniste după al doilea război mondial? Cum au reacționat oamenii? Erau în majoritatea lor în favoarea comunismului? S-au opus oamenii comunismului? A fost sistemul comunist un model pentru bunăstarea statului?

3. Care a fost impactul tendințelor expansioniste ale marilor imperii (Rusia, Imperiul Austro-Ungar, Marea Britanie, Prusia/Germania, Franța, Olanda, Imperiul Otoman) asupra teritoriilor cucerite? Care au fost efectele politicii centralizate pentru unitatea culturii, a limbii și a religiei? Cum a reacționat populația? O altă abordare ar fi avut un alt rezultat? Creează oare politica centralizată întotdeauna sentimente naționale la oameni? Sunt oamenii care trăiesc în imperii întotdeauna victime? Care era statutul grupurilor minoritare?

4. Care a fost influența nașterii naționale a popoarelor asupra istoriei secolelor XIX și XX? Ce este naționalismul? Când și de ce au devenit oamenii conștienți de rădăcinile lor naționale? Este naționalismul întotdeauna pozitiv sau este întotdeauna negativ? Care este rolul istoriei, miturilor și legendelor în nașterea națională? Care este legătura dintre religie și identitatea națională? Politica centralizată sau descentralizată întărește naționalismul? Este naționalismul inclusiv sau exclusiv?

5. Cât de influente au fost mișcările și războaiele de independență? Când și de ce a avut loc începutul nașterii naționale a popoarelor din Europa? Când și de ce a fost formulată dorința de a deveni independente? Care erau strategiile lor pentru obținerea independenței? A reprezentat primul război mondial un impuls pentru aceste mișcări? În ce măsură comunismul a întărit naționalismul? În ce măsură al doilea război mondial a întărit sentimentele naționale? Care sunt formele noului naționalism? Fără Mihail Gorbaciov nu ar fi existat oare noi țări independente? Ar trebui ca fiecare grup etnic să aibă propria sa țară?

Am dorit doar să vă prezint câteva exemple importante cu privire la istoria Europei Centrale, Sud-Estice și Estice într-un context european, chiar mondial. Mai există însă multe subiecte și chestiuni de abordat în studierea istoriei în Europa.

Predarea în spirit modern a istoriei secolului XX impune o bună pregătire a profesorilor, atât în cadrul Programului pentru pregătirea profesorilor al Consiliului Europei, Uniunii Europene, al Programului Socrates/Comenius, dar și al seminariilor EUROCLIO, care oferă posibilități de pregătire a profesorilor la nivel european.

Doresc să-mi exprim dorința ca politicienii din Europa de Vest să recunoască posibilitățile deosebite ale studierii și predării istoriei pentru tineri și să pună capăt acțiunii lor de diminuare a timpului alocat istoriei în programele școlare. Dacă ei tot continuă să reducă acest timp, predarea istoriei secolului XX și integrarea altor regiuni europene în studiul istoriei se va realiza la un nivel chiar mai scăzut decât până acum.

Recomandările mele sunt:

1. Ar trebui să reconsiderăm raportul privind prezentarea epocilor istorice și să punem mai mult accentul pe studiul în școală a istoriei secolelor XIX și XX.

2. Ar trebui incluse în predarea istoriei noi surse în vederea asigurării unei veritabile dimensiuni europene privind predarea istoriei secolului XX. Există o mare cerere de diversificare a materialului didactic.

3. Studiarea istoriei trebuie să utilizeze mai multe teme diacronice pentru a asigura o dimensiune europeană autentică predării istoriei.

4. În predarea istoriei secolului XX să se facă uz de teme diacronice care să ofere posibilitatea de a reliefa influențele reciproce pozitive.

5. Profesorii trebuie să aibă ocazia de a urma cursuri speciale la nivel național și internațional despre predarea istoriei secolului XX.

6. Oamenii politici din Europa să recunoască posibilitățile imense pentru tineri în ceea ce privește studierea istoriei secolului XX și să aloce timp suficient pentru predarea istoriei în școală.

B I B L I O G R A F I E

- "Buletinul EUROCLIO", nr. 8, vara 1997, *Pregătirea pentru secolul XXI: Principii pentru alcătuirea programelor analitice de istorie.*
- "Buletinul EUROCLIO", nr. 9, iarna 1997-1998, *Pregătirea Profesorilor de Istorie în Europa.*
- *Verband der Geschichtslehrer Deutschlands e.V., Lehrplan – Ausschuss, Geschichtsunterricht in der Bundesrepublik Deutschland, Lehrplanuebersicht.* Germania, 1995.
- *Biroul Scoțian al Departamentului de Învățământ, Programa și Evaluarea în Scoția, Repere naționale.* 1993.
- *Bacalaureatul Internațional, Științele Umaniste, Programă,* 1995.
- *Ministerul Regal al Educației și Cercetării, Programa analitică pentru gimnaziu în Danemarca, Istoria și Științele Civice,* 1993.
- *Programa pentru educația primară, secundară și a adulților în Norvegia,* 1996.
- *Geschiedenis. Eindtermen, Flandra, Belgia.*
- *Științe sociale, Geografia și Istoria, Spania,* 1998.
- *Ministerul Educației, Învățământul primar în Olanda, Obiective,* Olanda, 1994.
- *Stuurgroep Tweede Fase, Advies Eindexamenprogramma's HAVO/vwo, Geschiedenis en Staatsinrichting,* Olanda, 1995.
- *Conținutul european al programei de istorie,* Dr. Bob Stradling, Consiliul Europei, CC-ED/HIST (95)1.
- *Înțelegerea reciprocă și predarea Istoriei Europei: Probleme și abordări,* Dr. Bob Stradling, Consiliul Europei, CC-ED/HIST (95)16.
- *Predarea istoriei Europei secolului XX: abordări, resurse și probleme,* Wendy Doran, Consiliul Europei DECS/SE/BS/Donau (96).
- *Modalități de prezentare a istoriei Europei în secolul XX în manualele pentru gimnaziu,* Dr. Falk Pingel, Consiliul Europei. versiunea preliminară, CC-ED/HIST (97) 41.
- *Ce înseamnă un bun manual? Raportul între pregătirea și publicarea noilor manuale de istorie,* EUROCLIO, Consiliul Europei, CC-ED/HIST (96) 10.
- *Pregătirea profesorilor de istorie,* Joke van der Leeuw-Roord, Consiliul Europei, CC-ED/HIST (97) 19.
- *Lumea secolului XX. Planificarea studiului: unitatea 4 a Programei Naționale de Istorie,* Ed. Christine Chauncell și Asociația Istorică, Londra, Comitetul pentru Învățământul Gimnazial, 1997.
- *Tinerii și Istoria, Sondaj Comparativ și atitudinile politice și cu privire la istorie ale tinerilor,* Hamburg, Germania, 1997.

Traducere de:
MIHAI MANEA

SECOLUL XX ÎN SINTEZE RECENTE

BOGDAN TEODORESCU

În perspectiva renovării programelor și manualelor școlare, redacția noastră a considerat necesar să deschidă o dezbatere pe tema istoriei secolului care tocmai se încheie. Este îndeobște cunoscut că nici o altă perioadă nu a stârnit atâtea controverse și polemici fapt firesc pentru că viața tuturor celor care trăiesc și gândesc astăzi s-a consumat în acest timp, a cărui deslușire și interpretare istorică rămâne încă să se "clasicizeze". Mersul omenirii în ultima sută de ani se arată astfel extrem de contradictoriu, progrese științifice și tehnologice inimaginabile în trecut, care însă nu au reușit să rezolve marile probleme ale lumii subdezvoltate: sărăcia, epidemiile catastrofale, foametea endemică; o democrație instituționalizată asociată cu prosperitatea dar și totalitarismul fascist și comunist cu milioanele de victime nevinovate; stabilitatea politică și pacea socială, de prea multe ori asociată cu violența distructivă a războiului și cu represiunea internă. Lumea a fost sfâșiată de două conflagrații mondiale dar câți ani adevărați de pace, între marile declarații de război, a cunoscut cu adevărat omenirea?

Odată cu prăbușirea comunismului sovietic și cu triumful democrației, locuitorii estului european se confruntă cu o gravă criză economică, politică și morală. Statul de drept nu funcționează încă, valorile democrației repetat declarate sunt contrazise frecvent de comportamente și mentalități specifice comunismului, prosperitatea întârzie. În pragul mileniului care se apropie, omul pare la fel de neajutorat în fața viitorului acum absolut imprezvizibil, ca oricând în trecut.

Care sunt mesajele principale ale secolului care se încheie? Ce rămâne și ce ar trebui valorificat în programele și manualele școlare ale anilor ce vin? Ce este perisabil și ce se dovedește peren în lecția ultimilor 100 de ani?

Vom încerca să dăm răspuns acestor întrebări răsfoind câteva din cărțile de istorie consacrate acestui subiect de la marile sinteze străine traduse în românește la lucrări originale produse de autori autohtoni cu specială cuprindere a istoriei noastre și a celei universale.

Pentru demersul propus cititorilor noștri ne oprim acum la două lucrări recente (apărute în primele lor ediții în 1993 și 1994): monumentală lucrare de sinteză semnată de istoricii francezi Pierre Milza și Serge Berstein *Istoria secolului XX*, (Editura All, 1998) și atât de incitantă carte a britanicului Eric Hobsbawn, *Secolul extremelor* (Editura Lider, 1998).

Prima lucrare însumează în 3 volume și în peste 1000 de pagini toate temele principale ale ultimului secol, de la economie la politică, de la marile tensiuni revoluționare la războaiele de supremație, de la crizele economice și politice ale ultimelor decenii la crizele ideologice și spirituale.

Spațiul geografic pe care se mișcă autorii este la fel de larg: din Apusul Europei în Uniunea Sovietică, din America în Africa, Asia și Oceania (mai puțin

în România, căreia i se acordă un capitol compact doar pentru evenimentele din decembrie 1989 și consecințele lor imediate, nu lipsit de aproximație sau de mici erori, pe care le las în seama cititorului avizat). Acolo unde discursul textului nu pare suficient de argumentat, scheme, grafice, hărți amănunțite risipesc toate ambiguitățile.

Marile repere cronologice ale sintezei sunt două 1945- evident sfârșitul celui de al doilea război mondial și implicit al lumii europene și 1973, când primul șoc petrolier precedat de o creștere a sistemului monetar anunță sfârșitul celor 30 de ani glorioși, de creștere economică neîntreruptă și de prosperitate în lumea capitalistă. Următoarele două decenii (cartea a apărut în 1993) stau sub semnul crizelor de tot felul și a căutării unei noi lumi, posibil de descoperit în mileniul următor.

Vom spune de la început că sinteza despre care vorbim reprezintă o excelentă descriere a evenimentelor secolului XX, nu lipsită de relief și nu neapărat atentă, exclusiv cu autorii principali (e meritoriu faptul că spre exemplu ori de câte ori subiectul o cere România este prezentă. Astfel capitolul despre crizele balcanice semnalează participarea României la cel de al doilea război, iar Corneliu Zelea Codreanu este numit în seria liderilor partidelor extremiste). Franța se bucură de multă atenție, dar aceasta nu-i face pe autori să neglijeze restul lumii.

Fiecare volum este compartimentat în părți de regulă deschise de analize economice (spre exemplu vol. I cuprinde 5 părți dintre care 3 se supun acestei reguli). În cuprinsul fiecăreia dintre ele se dezvoltă subiecte de ordin politic, repartizate pe state și teritorii (ex. Germania de la Weimar din 1919 în 1929, vol. I pag. 175-184 sau Modelul sovietic: URSS-ul lui Stalin din 1928-1941; pag. 326-339). Analiza relațiilor internaționale și evoluția culturală și religioasă încheie tema. Aceiași structură se menține și în volumele II și III în pofida unei problematice care ar fi cerut poate o altă abordare.

O prezentare chiar sumară a materiei primelor două volume fiind practic imposibilă; în spațiul oferit ne vom limita la o scurtă trecere în revistă a subiectelor volumului al III-lea, cu care autori se opresc la prețioasa publicării cărții. Se remarcă astfel (în capitolul "O economie convalescentă" [pag. 25-43]) că reluarea creșterii economice (după 1983) puternic marcată de relansarea americană se caracterizează prin modernizarea structurilor de producție și de comunicație odată cu generalizarea revoluției informatice. Înnoirile realizate după 1989 sunt însă dublate de o inflație durabilă, de grave dezechilibre financiare, de persistența șomajului și de criza profundă a sindicalismului. Prognoza este puțin optimistă; progresele capitalismului sunt incontestabile dar derapajele sale crează destule riscuri pentru funcționarea democrațiilor liberale.

Într-un capitol semnificativ intitulat "Eșecul comunismului" (pag 154-177) se face bilanțul ultimilor douăzeci de ani ai sistemului sovietic. Hotărât să redea societății dinamismul pe care aceasta îl pierduse în lungii ani ai stagnării brejneviste (și ai parantezelor Andropov și Cernenko) Gorbaciov lansează o acțiune politică nouă ale cărei direcții sunt fixate prin două cuvinte care vor face repede înconjurul lumii: glasnost și perestroika.

Primul încearcă să conștientizeze U.R.S.S. că nu-și poate păstra rangul de mare putere decât printr-un efort economic considerabil; cel de-al doilea încearcă

să reconcilieze socialismul cu democrația. Dacă partidul comunist dorește să-și păstreze rolul conducător, el trebuie să-și câștige autoritatea morală pierdută și să lucreze în folosul tuturor. Linia politică a lui Gorbaciov a deschis însă o veritabilă cutie a Pandorei. Deși șeful partidului și statului sovietic nu a dorit decât consolidarea comunismului, efectele acțiunii sale au pus în discuție bazele sistemului și au dezvoltat contradicții nebănuite, care pe termen scurt vor conduce la catastrofa finală. Resurgența sentimentelor naționale l-a determinat pe Gorbaciov să vorbească de un nou proiect de Uniune, întemeiat pe adeziunea voluntară a celorlalte națiuni. Este începutul destrămării Uniunii Sovietice și sfârșitului comunismului. Concomitent cu acest amplu program de reformă, cu toate limitele sale, relațiile U.R.S.S. cu sateliții săi europeni au fost puse în discuție. Desprinse de puterea care le dase naștere în urmă cu 40 de ani, regimurile comuniste din centrul și estul Europei s-au prăbușit pe rând.

Problemele postcomunismului (așa cum apăreau ele în 1993) își păstrează valabilitatea și în prezent C.S.I. s-a dovedit un ansamblu amorf în fond neviabil. Instaurarea economiei de piață a creat disfuncții grave, șomaj și scăderea generală a nivelului de trai. S-a adăugat și falsificarea jocului democratic prin aceea că în absența altor cadre decât cele ale fostei Nomenclaturi comuniste aceștia au avut acces în primul rând la putere. Situația generală de criză a produs radicalism în bună măsură confiscat de partidele de dreapta. Explozia naționalismului a destrămat statele federale (Iugoslavia, Cehoslovacia) și a aprins scânteia războiului în Bosnia, Croația și recent în Kosovo.

Într-un capitol final, care se dorește un bilanț al secolului și un inventar de probleme pe care incontestabil mileniul următor le va prelua de la cel care, abia se încheie. (Criza ideologiilor și a noii religiozități), autorii trec în revistă naufragiul marxismului, contestarea modelului productivist (dinspre partidele ecologiste și mișcările de apărare a mediului) apărarea drepturilor omului, întoarcerea la valorile tradiționale (între care nu în ultimul rând națiunea) și renașterea Islamului.

Fără revelații senzaționale, sinteza Milza-Bernstein poartă toate semnele de calitate ale istoriografiei franceze explorare atentă și sigură, coerența discursului, sistematizare ireproșabilă a materiei investigate, la care se adaugă o excepțională recuzită, o gamă foarte largă de mijloace care servesc subiectul și îl dezvoltă considerabil în profunzime.

Cea de a doua carte pe care o recomand spre lectură și reflecție *Secolul extremelor* datorată unui mare istoric englez, acum octogenar este așa cum s-a spus la apariție "una dintre cele mai de seamă realizări ale istoriografiei din ultimele decenii". Nu putem deci decât lăuda inițiativa Editurii Lider de a fi pus la dispoziția noastră la numai patru ani de la data primei ediții. În ansamblu lucrarea se constituie într-o interpretare nouă, pe alocuri tulburătoare a ceea ce autorul numește "durata scurtă a secolului XX, perioadă începută cu primul război mondial (1914) și încheiată cu prăbușirea URSS (1991). Timp al istoriei care își are propria sa coerență, căci autorul e convins că acum s-a modelat lumea de mâine, dar e în același timp sfârșitul unei epoci și preludiul apropiat al alteia, care își va găsi substanța probabil în mileniul următor. În esență cei aproape 80 de ani investigați sunt considerați de Hobsbawn "ca un triptic sau ca un sandviș istoric". O epocă a catastrofei (1914-1945), urmată de "douăzeci și cinci - treizeci de ani de

extraordinară creștere și transformări economice care au schimbat societatea omenească mult mai profund decât orice alt timp din trecut. (Epoca de aur, 1945-1971/1973). A urmat o nouă epocă de descompunere și criză, catastrofală pentru spații largi precum Africa, fosta U.R.S.S. și țările altă dată socialiste din estul Europei.

Punctul de pornire al Duratei scurte îl reprezintă primii ani ai secolului XX, dominați de o Europă, pretutindeni triumfătoare, modelul civilizației universale, capitalistă în economie, liberală în structura ei legală și burgheză în cea mai caracteristică imagine. Ce a urmat a fost un timp al catastrofelor. Imperialismul modern, care părea atât de sigur de el la sfârșitul domniei reginei Victoria sfâșiat în convulsiile a două războaie mondiale, urmate de rebeliune și revoluție globală, care au adus la putere un nou sistem politic ce susținea că este singura alternativă viabilă a societății burgheze capitaliste. În câțiva ani cele mai puternice democrații liberale au fost măturate de fascism și mișcările autoritare, care îi erau satelite. Două concluzii, oarecum surprinzătoare ne oferă analiza lui Hobsbawn: 1) alianța temporară între statele liberale și U.R.S.S. împotriva lui Hitler a salvat democrația întrucât meritul principal în victoria din 1945 a revenit Armatei Roșii; 2) rezultatele cele mai durabile în timp ale Revoluției din octombrie, al cărui obiectiv final era răsturnarea capitalismului, au fost tocmai salvarea acestuia prin frica de comunism și proiectele de reformă ale sistemului, nu puține inspirate de planificarea economică socialistă. Concluzia autorului este că în ultimă instanță puterea provocării comuniste s-a datorat slăbiciunii adversarului său. Evident, n-am fi avut nici Revoluția din octombrie și nici U.R.S.S. fără prăbușirea societății burgheze în cursul epocii catastrofei.

Rămâne o întrebare căreia cartea nu-i dă un răspuns tranșant: cum a fost posibilă epoca de aur "cei 30 de ani glorioși ai lumii occidentale"? Hobsbawn apreciază că "atunci s-a produs un impact extraordinar și pe o scenă neobișnuit de largă a transformărilor economice sociale și culturale, cel mai mare, mai rapid și mai fundamental din istorie". Și aici autorul produce o interpretare nouă potrivit căreia regimurile impuse de Revoluția din Octombrie, cu deosebire în estul Europei au accelerat puternic dezvoltarea unor țări agrare înapoiate, în fond înscriindu-le și pe acestea în marele salt înainte al acelor ani.

Epoca de aur încheiată la începuturile anilor 70 a declanșat o lungă perioadă de crize, pe care timpurile trecute păreau a le fi desființat. Șomaj în masă, căderi severe, accentuarea decalajelor între luxul sfidător și muritorii de foame - iată tabloul Occidentului atât de prosper altădată. O tragedie în care vor intra curând și fostele țări socialiste, împinse spre colaps.

Prăbușirea regimurilor comuniste nu a însemnat doar vârful unei crize economice. Anii 90 au adus instabilitate, război civil, destrămarea statului-națiune, distrugerea sistemelor politice internaționale, care își dovediseră viabilitatea în toți cei 40 de ani postbelici. Criza economică și politică a destrămat și structurile istorice ale relațiilor umane, moștenite de la societățile preindustriale și industriale.

Încheindu-și demonstrația Hobsbawn stabilește trei diferențe majore între începutul și sfârșitul "Duratei scurte" În primul rând lumea nu mai este eurocentrică, apoi globul pământesc a devenit o singură unitate operațională dezvoltând fireasca tensiune între accelerarea globalizării și incapacitatea instituțiilor p'lice și a

comportamentului colectiv al ființelor umane de a se adapta lui; și în fine dezintegrarea vechilor modele ale relațiilor sociale și implicit ruperea legăturilor dintre trecut și prezent, dintre generații. La sfârșitul secolului se poate vedea cum arată o lume, în care vechile hărți și scheme, care îndemnau ființele umane - individual și colectiv - prin viață nu mai reprezintă peisajul prin care ne mișcăm, nici marea pe care navigăm, căci acum nu știm unde ne va duce călătoria noastră, nici măcar unde trebuie să ne ducă.

Carte de tulburătoare reflecții despre trecutul apropiat și despre prezent "Secolul contrastelor" se constituie într-o lectură obligatorie pentru toți profesioniștii istoriei.

La sfârșit nu putem spune decât asemeni autorului ei "să sperăm că va fi o lume mai bună, mai dreaptă, mai viabilă. Bătrânul secol nu se termină bine".

ISTORIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI

CONTRIBUȚII PRIVIND ÎNVĂȚĂMÂNTUL RURAL ARGEȘEAN ÎNTRE ANII 1859-1918

N. ADĂNILOAIE

Titu Maiorescu scria în 1875 că învățământul rural "este fundamentul instrucțiunii publice în stat", iar un renumit dascăl argeșean — C. Dobrescu — apina, la rândul-i, că școlile sătęști trebuie privite "cu dragoste și respect" deoarece sunt "de un real folos" atît copiilor cît și părinților lor¹.

Primele școli publice sătęști au luat ființă în județul Argeș între anii 1838 - 1848. În ajunul revoluției pașoptiste funcționau în acest județ — după calculele istoricului G.D. Iscriu — 185 școli rurale cu 3.730 elevi². Orînduirea reacționară instaurată după înăbușirea revoluției pașoptiste a ordonat închiderea tuturor școlilor rurale, considerându-le periculoase.

Peste aproape un deceniu, în toamna anului 1857, se vor redeschide o parte din aceste școli și procesul va continua în anii următori. Din păcate, ca și înainte de 1848, accentul nu se punea pe calitatea învățămîntului, pe pregătirea dascălilor care să predea elevilor cunoștințele necesare. Anunțul Eforiei școalelor — ca, de altfel, și Instrucțiunile acesteia — preciza că, spre a se putea reînființa școlile rurale, "deocamdată nu se va cere" la numirea de "învățători decît a ști să citească și să scrie, catehismul și cele patru lucrări din aritmetică"³. Învățătorii urmau să fie retribuiți cu 300 lei pe an, să fie scutiți de orice dare către stat și, totodată, să primească, fiecare, cîte "două chile de bucate" din magaziiile de rezervă (adică 800 ocale). Ei erau recrutați dintre foști învățători sau preoți, dar mai ales dintre tinerii care aveau 2-3 clase primare și erau recomandați de autoritățile locale. Acești "candidați de învățători" trebuiau să urmeze cursurile de pregătire în timpul verii la școala primară din capitala districtului, iar apoi, întorcându-se în satul lor, să poată deschide școala la 1 noiembrie. În vara următoare trebuiau să vină din nou la cursuri pentru a-și însuși materia clasei a II-a primară; apoi în celălalt an materia clasei a III-a, dănd bineînțeles și examenele de rigoare și primind la final, "cartea de autorizațiune definitivă" ca învățător.

Urmînd instrucțiunile Eforiei, în toamna anului 1857 s-au înființat ori reînființat în județul Argeș un număr de 47 școli rurale. Dintre acestea, cele mai populate cu elevi erau: școala de la Jiblea cu 53 elevi, cea di Cuca cu 50 și cea din Săpata de Jos cu 44 elevi. În anul 1858 s-au mai deschis încă 56 de școli; printre ele numărîndu-se cea din Moșoaia cu 58 elevi, cea din Uda de Jos cu 44 și cea din Bălcești cu 42. În momentul Unirii din ianuarie 1859 funcționau, așadar, 103 școli rurale în județul Argeș cu tot atîtia învățători. Majoritatea școlilor aveau între 20-35 de elevi. În anii următori numărul școlilor argeșene a crescut, ajungînd, în februarie 1863, la 187. Era la acea dată județul cu cele mai multe școli rurale. Urma județul Mehedinți cu 161 școli sătęști și Prahova cu 159.⁴

Între anii 1863 și 1877 numărul școlilor rurale argeșene a fluctuat continuu în funcție de găsirea învățătorilor, de pregătirea lor, de asigurarea unor localuri corespunzătoare și de economiile bugetare.

După 1877 învățământul rural argeșean — ca și al întregii țări — a avut o evoluție, oarecum, normală. De acum a sporit, an de an, numărul învățătorilor normalişti, s-a îmbunătățit salarizarea acestora, s-au elaborat noi programe și manuale, a crescut numărul școlilor argeșene de la 97 în 1878 (cu 3409 elevi) la 189 în 1918 (cu 19.813 elevi). În aceeași perioadă numărul învățătorilor a sporit de la 97 în 1878, la 303 în 1918. De altfel, guvernul liberal, începând din 1877 a alocat — aproape în fiecare an — circa 10% din buget pentru dezvoltarea instrucțiunii publice. Toate acestea au contribuit la construirea de noi localuri școlare (cu mai multe săli de clasă), la ridicarea calității învățământului, la sporirea numărului elevilor și la îmbunătățirea frecvenței. Dacă la 1864 la o școală argeșeană erau, în medie, 29 elevi, la 1878 erau 35 elevi, la 1900 erau 60 elevi, iar la 1918 erau 104 elevi la o școală și 65 la un învățător.

Revenind la fluctuația școlilor rurale din prima perioadă trebuie să precizăm că ea se explică mai ales prin lipsa de dascăli calificați — cauzată de inexistența școlilor normale — și prin condițiile materiale grele care au frânat dezvoltarea învățământului sătesc. Este de menționat că în anii 1859 - 1861 o serie de învățători din satele Alimănești, Băiculești, Isbășești, Pădurețu, Păduroi, Runcu, Suici, Valea Danului, ș.a., au demisionat fie pentru că nu li s-au dat cele 2 chile de bucate, fie pentru că n-au fost scutiți de dări cum li se promisese, sau pentru că nu li s-a majorat leafa ori a întârziat prea mult achitarea acesteia.⁵ În martie 1861 chiar V. Ursescu, institutorul superior al școlii primare din Pitești — care avea în supraveghere învățământul sătesc argeșean — scrie alarmat Eforiei că “bieții învățători comunali nici până astăzi de 6 luni trecute” nu și-au primit salariile din care cauză au mari dificultăți în “împlinirea atribuțiunilor lor” și în “sustinerea existenței cotidiene”⁶. Situații asemănătoare s-au repetat și în anii următori. De pildă, în 1865 tot V. Ursescu, având acum funcția de revizor școlar al județelor Argeș și Vâlcea, a telegrafiat Ministerului următoarele: “Învățătorii au ajuns la extremitate, mulțimea de plângeri și reclamații se primesc în toate zilele, cerând cu stăruință salariile lor. Unii n-au primit pe trei trimestre”, alții pe întreg anul. Revizorul roagă să se ia “de urgență” măsuri căci “învățătorii încep să demisioneze din lipsă de leafă.”⁷

Pe de altă parte, erau numeroși învățători slab pregătiți; unii din cauza salariilor prea mici căutau să-și asigure existența și din alte ocupații, neglijând cu totul școala; alții, stăpâniți de vicii, aveau comportări nedemne față de săteni. Țăranii din câteva sate s-au plâns autorităților că învățătorii sunt incapabili, că neglijează instruirea copiilor lor, că se ocupă de interese personale sau că unii au “patima beției” și nu sunt speranțe de îndreptare.⁸ Pentru toate aceste motive țăranii cereau înlocuirea învățătorilor în cauză cu alții mai buni. În urma anchetelor mai mulți învățători au fost destituiți, iar școlile au rămas vacante până la găsirea altor dascăli.

Pentru a se ocupa catedrele vacante rămase de la cei demisionați sau destituiți se organizau examene sumare, candidații fiind examinați doar la citire, scriere, aritmetică elementară, catehism și rugăciuni. Din toamna anului 1861 candidații au fost examinați și din gramatică și geografie, adică din materiile clasei a III-a primară. Întrucât erau numeroși învățători care aveau “cărți de autorizare definitivă”

dar nu aveau cunoștințe pentru clasa a II-a, V. ursescu a întrebat Euforia cum o să poată preda aceștia elevilor materia clasei a III-a? I. Maiorescu, directorul Eforiei, a răspuns că și acești învățători trebuie chemați, în vară, la cursul de pregătire din capitala districtului, alături de ceilalți.⁹ Conformându-se ordinului, institutorul superior a făcut, timp de aproape trei luni, cursuri de pregătire cu toți învățătorii argeșeni, iar la examenul final, din octombrie 1861, a constatat că s-au făcut oarecare progrese, dar că nici unul dintre ei nu și-a însușit complet materia clasei a III-a. "Prin urmare — raportează el — va trebui ca și în vara viitoare să se adune la școala capitalei și să stăruiască, cu silință, a-și termina studiile". De altfel — adaugă V. Ursescu — neînsușirea materiei a fost cauzată și de absențele îndelungate, uneori de 3-4 săptămâni de la cursuri ale multor învățători, care și-au văzut în acest timp și de interesele personale (strângerea recoltei de pe câmp, ș.a.) Eforia, nemulțumită mai ales de aceste absențe, a scris institutorului că a văzut "cu părere de rău rezultatul aproape nul ce au obținut acei învățători la examen", din care se poate deduce că și progresul ce-l vor avea la școlile satești va fi asemănător. Din cauza absențelor numeroase — conchidea Euforia — ar trebui "a se destitui în bloc" toți învățătorii. Motivând că Argeșul e singurul județ "care a dat un asemenea rezultat", Euforia cere să se ia măsuri energice "spre evitarea" răului "ce amenință să paralizeze instrucțiunea comună!"¹⁰ V. Ursescu, respingând criticile Eforiei, arată că — după informațiile sale — situația este asemănătoare și în celelalte județe și aceasta pentru faptul că nu s-au putut termina cu învățătorii lecțiile clasei a III-a, timpul fiind prea scurt. El e de părere că instrucțiunea e la început, abia se înfiripă; de aceea, trebuie încurajări și nu destituirea în bloc:¹¹

Odată cu venirea lui Al. Odobescu în fruntea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice — mai 1863 — s-a căutat să se facă ordine în disciplina și calitatea învățământului satesc, trecându-se la desființarea a numeroase școli ai căror învățători erau incapabili. În acest sens, Odobescu declara: "Experiența de mai mulți ani a dovedit că învățătura, oricât de primară ar fi, predată de oameni care nu știu nici ceti, nici scrie, nu poate aduce nici un rezultat."¹²

Drept urmare a acestor critici ministeriale, și ca o consecință firească a examenelor mai obiective la care au fost supuși învățătorii în anii 1863 - 1865 — când foarte mulți dintre ei au fost destituiți — numărul școlilor rurale a scăzut la jumătate în Argeș, ca de altfel și în județele Vâlcea, Prahova, Vlașca și Mehedinți, iar în județul R. Sărat a scăzut la un sfert din câte erau.¹³ Cei mai mulți învățători au fost destituiți în toamna anului 1865 când au fost obligați să dea examen din obiectele de studiu prevăzute a se preda în școlile primare conform art. 32 al legii instrucțiunii și au dat răspunsuri nesatisfăcătoare, mai ales la noile materii, adică "noțiuni de igenă, de istoria țării" și de drept administrativ. Documentele de arhivă atestă că în județul Argeș, la acel examen, au căzut chiar mai mult de jumătate din învățători, dar, tot în acea toamnă, s-au scos la concurs "școlile vacante" și s-au prezentat un număr relativ mare de aspiranți, din care 20 au reușit la examen și au fost repartizați la posturile libere cerute de ei. Cu toate acestea, din lipsă de dascăli pregătiți, majoritatea școlilor vacante n-au putut fi ocupate — deși au fost scoase la concurs — nici în anii următori și parte din ele au fost scoase de la buget. În februarie 1867, de exemplu, revizorul raporta Ministerului Instrucțiunii că în Argeș sunt 34 școli vacante, iar în Vâlcea 54 din cauză că "nu s-au găsit încă învățători buni în condițiunile legii"¹⁴ Ori în condițiile legii de atunci, adică învățători calificați, s-au găsit foarte puțini și în anii următori, deși încă din 1867 au început

să se înființeze școli normale și în Muntenia, iar semniariștii, care puteau să opteze și pentru cariera didactică, preferau pe cea de preot, fiind mai avantajoasă. Statisticile din 1875 — întocmite la ordinele ministrului Titu Maiorescu — atestă că județul Argeș avea cei mai puțini învățători calificați; doar 5 normaliști și 5 seminariști. 92% dintre învățătorii argeșeni aveau numai cursul primar; urma județul Teleorman cu un procent de 85%, Oltul cu 82%, Romanatul cu 80% și Muscelul cu 79%. La polul opus erau județele din Moldova: Roman, Cahul, Suceava și Iași unde procentul învățătorilor necalificați era sub 5%.¹⁵

Precum se știe, legea instrucțiunii a intrat în vigoare în septembrie 1865. Ministerul a cerut însă revizorilor să vegheze ca toate școlile rurale să se deschidă și în 1864 de la 1 septembrie, pentru a se obișnui peste tot elevii cu disciplina școlară și frecvența obligatorie, deși absențele nu puteau fi încă penalizate. Puține școli s-au putut însă deschide la 1 septembrie, prin sate, din cauza neefectuării la timp a reparațiilor la localuri, cât și absentării elevilor. Cele mai multe școli s-au deschis în octombrie, altele în noiembrie sau chiar mai târziu. Mărturie în acest sens este și raportul revizorului de Argeș, care, la 1 decembrie 1864, arată că în plasa Gălăeșeti a găsit “toate școlile închise, din cauză că porumburile erau toate pe câmp neculese, întârziate din cauza timpului celui ploios și locuitorii cu mic cu mare erau pe câmp ocupați cu culesul porumbului. Și în plasa Cotmeana unele școli erau închise, cu toate că a rugat pe subprefecți să ordone grabnica deschidere a școlilor”¹⁶

Deși legea instrucțiunii din 1864 prevedea obligativitatea învățământului primar pentru copiii de ambele sexe, școli de fete erau numai în Covurlui și în alte câteva județe. De altfel, un număr restrâns de fete frecventau aceste școli ori pe cele mixte. Aici este de menționat că în 1875 cele mai multe fete — 507 — frecventau școlile rurale mixte din Argeș și 370 pe cele din Muscel unde erau tot numai școli mixte. În Covurlui funcționau 17 școli rurale de fete, frecventate doar de 437 eleve.

Tot în legătură cu frecvența elevilor este de subliniat că aceasta devenea mai bună când revizorii reușeau să convingă autoritățile locale de binefacerile școlii. Iată un exemplu concludent în acest sens. În aprilie 1882 învățătorul din comuna Urși a trimis o jalbă lui I. L. Caragiale, revizorul de Argeș și Vâlcea, în care arată că primarul nu-i dă nici un concurs în “aducerea copiilor la școală”, că abia au “venit 5-6 elevi”, acum și aceștia lipsesc, iar el se prezintă la datorie “în deșert, ca un condamnat la temniță”. În continuare învățătorul se plânge că este “descurajat cu totul” și nu i-ar putea da curaj decât o vizită a revizorului la școală, pe care o așteaptă “căci altfel instrucțiunea este pierdută”¹⁷. Caragiale a inspectat imediat atât școala din comuna Urși cât și alte școli argeșene convingând autoritățile de importanța și foloasele ce le poate aduce locuitorilor știința de carte. O serie de rapoarte ale învățătorilor argeșeni — din comunele Alimănești, Bălcești, Costești, Corbeni, Câtească, Dedulești, Negrești, Poiana Lacului, Rătești, Tutana etc. — trimise lui Caragiale la sfârșitul anului școlar atestă că, după inspecția acestuia la școli, frecvența elevilor s-a îmbunătățit simțitor și examenul final s-a desfășurat în condițiuni optime, în prezența autorităților locale și a părinților elevilor și tot “au rămas foarte mulțumiți de progresul constatat” Chiar și la școala din comuna Urși — după cum scrie învățătorul — în ultima lună au frecventa 15 elevi din care 11 au promovat clasa.¹⁸

Din rapoartele trimise în 1882 de învățători lui Caragiale rezultă însă și condițiile grele în care dascălii își desfășurau activitatea. astfel, se arată că la o serie de școli argeșene, localurile “lasă mult de dorit”; unele sunt “neîncăpătoare și igrasioase”, altele “ruinate” și “necesită reparații urgente”, iar majoritatea școlilor au mobilierul incomplet: le lipsesc bănci, mese, scaune, table de calculat; de asemenea, duc mare lipsă de material didactic și în special de hărți geografice.¹⁹ Peste 5 ani situația era și mai critică. În ianuarie 1887, de pildă, Al. Venescu, revizor de Argeș, arată, într-un amplu raport, că școlile rurale din județ “merg greu” deoarece administrația locală nu-și dă concursul la propășirea învățământului și, “ca dovadă, reaua stare în care se găsesc localele și mobilierul necesar școlii... am găsit — precizează el — școli rurale cu o singură bancă la 30 copii, ceilalți pe jos, pe pământul gol, fără geamuri la ferestre, intrând vântul, ploaia și zăpada pe oriunde. Situația s-ar putea remedia dacă se vor da lemnele de construcție din pădurile statului;” atunci “într-un singur an s-ar putea construi jumătate din școalele trebuincioase”. Celălalt material și mâna de lucru ar asigura-o “chiar locuitorii pe care i-am văzut cu multă dorință a avea școală. Paguba ar fi foarte mică pentru stat, foloasele însă ar fi însutite”. În încheiere, el arată că subprefecții și primarii n-au “nici o solitudine către școală și le privesc ca o grea sarcină”²⁰ Peste câteva luni revizorul va raporta din nou că în Argeș sunt “peste 30 comune destul de populate care n-au școală”, că numărul elevilor frecvenți ar fi de 5-6 ori mai mare dacă localurile ar fi mai spațioase, dacă s-ar aplica legea instrucțiunii și s-ar da și “ajutoare de cărți” copiilor sărmani.²¹ Aici este de adăugat că deși localuri de școală s-au construit mereu — mai ales în timpul ministeriatelor lui Spiru Haret — unele dintre ele s-au deteriorat peste ani, altele au rămas neîncăpătoare față de afluența tot mai mare a elevilor așa că această problemă n-a putut fi rezolvată. În februarie 1902, de exemplu, revizorul de Argeș raporta că la inspecțiile făcute a găsit “peste 90 de localuri de școală cu totul improprii și dăunătoare sănătății fragedelor ființe”²²

Merită a fi relevate și o serie de aspecte pozitive din învățământul argeșean. În primul rând este de notat stăruința țăranilor din Brăteni, Alimănești de Sus, Merișani, Groși, Mărghia, Berislăvești și alte sate de a li se reînființa școlile ce fuseseră desființate mai ales în 1865 și 1872, spre a nu suferi ei și copii lor “rămânând orbi de învățatură”, cum se exprimă cei din Brăteni, sau arătând că “numai școala îi poate apăra de orice rele” — cum precizează cei din Mărghia.²³ De asemenea, merită a fi subliniat faptul că, pentru a sprijini dezvoltarea învățământului rural, mulți dascăli au procurat din banii lor mobilierul școlii, au făcut reparațiile necesare localurilor, au contribuit la fondul de premiere pentru încurajarea elevilor silitori, au achitat combustibilul și iluminatul școlilor de adulți, sau au organizat serbări școlare din fondul cărora au cumpărat cărți și îmbrăcăminte pentru elevii săraci.²⁴ Totodată, trebuie reliefată și atitudinea unor preoți și proprietari care, în anii 1876 și 1877, când s-a pus problema ca școlile care n-au local corespunzător să fie desființate, și-au oferit casele lor spațioase spre a servi ca local de școală. Este și cazul proprietarului N. Antonescu din Uda.²⁵ De altfel unii preoți s-au oferit ei să predea la clasă când nu se găsesc învățători.

Cel mai strălucit învățător argeșean în secolul trecut a fost, de bună seamă, C. Dobrescu din Mușetești. Întrucât activitatea lui socio-politică este cunoscută²⁶, vom face doar câteva precizări — întemeiate pe documente inedite — referitoare

la munca depusă de el, ca învățător la Mușetești. Mai întâi trebuie spus că el a fost numit învățător provizoriu la 1 martie 1876²⁷ și nu în 1875, cum s-a afirmat. La 17 februarie 1877 locuitorii din Mușetești au scris ministrului instrucțiunii că starea învățământului la școala lor "a fost într-o completă amortire" până la "venirea lui C. Dobrescu, pe care ei l-au întreținut la seminar. "Stăruința și zelul d-lui învățător în scurt timp a făcut ca copiii noștri să devie niște adevărați școlari. Am asistat cu toții — arată sătenii — la examenele generale ale anului trecut și am rămas deplin satisfăcuți de progresul copiilor noștri". În continuare ei mulțumesc ministrului că a creat în comuna lor o școală "de model" și-l roagă să trimită un delegat să inspecteze școala spre a vedea dacă progresul ei corespunde scopului urmărit. Primarul din Mușetești, adeverind semnăturile locuitorilor, subliniază și el că de când în această școală model "avem de învățător pe dl. C. Dobrescu... am fost și suntem mișcați de bucurie și fericiți să vedem și noi" progresul învățământului cu 4 clase primare "după stăruința și luminile date de acest învățător, a cărui capacitate conduită și diligență deosebită" se cosntată în comună și în munca cu elevii. Primarul adaugă că în școală sunt 76 de elevi, printre ei numărându-se și unii din comunele vecine ai căror părinți "dornici de a-și vedea copiii lor luminați... s-au grăbit a-i trimite la școala noastră de model".²⁸

La 27 mai 1877 învățătorul C. Dobrescu raportează ministrului că, după progresul la învățătură obținut de elevi, i s-a permis la începutul anului școlar să deschidă și clasa a IV-a primară la care a predat și noțiuni de agricultură, igienă și muzică vocală. Arată apoi că a rugat de mai multe ori pe revizor să inspecteze școala și n-a venit. De aceea roagă pe ministru să trimită un delegat să asiste la examenul general ce vor depune elevii la finele anului școlar, ca astfel să li se poată elibera "atestare autentice" absolvenților cursului primar, spre a se putea înscrie la școli secundare. Peste o săptămână, părinții elevilor clasei a IV-a au intervenit și ei la Minister să trimită un delegat la examenul de absolvire. Dar și lor și învățătorului Dobrescu li s-a răspuns că nu este revizor la județul Argeș.²⁹

În anii următori, înmulțindu-se numărul claselor de la 4 la 6, implicit al elevilor, la școala din Mușetești — al cărei local a fost mărit cu 2 camere prin stăruința lui C. Dobrescu — a mai fost numit temporar un învățător, apoi și o învățătoare care a funcționat până în toamna anului 1887 când — pe motiv de imoralitate — a fost transferată la altă școală. La 29 octombrie 1887, C. Dobrescu se plânge ministrului că prin permutarea celui de-al doilea învățător a rămas singur să predea la 6 clase. Menționând că în decurs de 10 ani 420 de elvi și eleve au absolvit cursul de 4 și de 6 clase, că populația școlii din Mușetești egalează pe cea din 5 școli rurale la un loc, că localul e spațios și igienic, roagă să se mențină și pe viitor cel de-al doilea post de învățător pentru această școală, fiind absolut necesar. Spiru Haret, care era atunci secretar general al Ministerului a trimis petiția lui C. Dobrescu la Consiliul permanent al instrucțiunii să refere. Consiliul "considerând că populația școlară din Mușetești e foarte mare" și "un singur învățător... nu poate a se ocupa serios cu 6 clase", opinează "a se numi un al doilea învățător la această școală". Ministrul, D.A. Sturdza, ignorând această opinie, decide: "Nefiind fond, la dosar, mai ales că acest învățător prea mult cutreeră lumea cu fel de fel de gărgăuni în cap. Să mai șadă la școală și să se ocupe de ea."³⁰ Se vede că este o șicanare pe motive politice mai ales că revizorul precizase că "dl. Dobrescu își face datoria de învățător și își cunoaște misiunea", iar primarul din Mușetești va

arăta că C. Dobrescu e cel mai zelos și "mai serios" dintre toți învățătorii și "niciodată n-a lipsit de la curs fără concediu, fără a fi supliniți"³¹ La 22 martie 1888 Spiru Haret scrie revizorului de Argeș că Ministerul a fost informat că învățătorul C. Dobrescu "își părăsea școala zile și săptămâni întregi umblând după afacerile sale", că zilele acestea "a fost văzut chiar în București fără să aibă concediu", fapt pentru care a fost penalizat cu reținerea salariului pe o lună. În final, Haret invită pe revizor să aibă o "deosebită priveghere asupra acestui învățător neastâmpărat" și să raporteze "orice abatere"³² Nu va mai fi însă nevoie de nici o "priveghere" deoarece a doua zi guvernul va cădea și noul ministru al instrucțiunii, T. Maiorescu, și noul secretar general, D. Laurian, vor cere anularea pedepsei aplicate învățătorului C. Dobrescu³³.

La 10 septembrie 1888 C. Dobrescu, după 12 ani de strălucită dascălie, fiind propus a treia oară de alegătorii colegiului al III-lea de Argeș candidat pentru Adunarea deputaților, și-a dat demisia din învățământ și în locu-i a fost transferat la Mușetești cumnatul său, Al. Vălescu³⁴, un alt destoinic învățător și luptător pentru drepturile țărănimii ca și predecesorul lui.

În final, vom prezenta și câteva aspecte referitoare la activitatea extrașcolară a învățătorilor argeșeni. Mai întâi trebuie să menționăm că printr-o circulară trimisă în 1861 de Eforia școalelor către învățătorii aceștia au fost antrenați să impulsioneze prin sate dezvoltarea sericiculturii. Toți învățătorii argeșeni au întocmit liste cu numărul duzilor, etatea lor, numele femeilor ce se ocupă cu creșterea gândacilor de mătase și cantitatea gogoșilor ce o scot fiecare. Centralizate pe județ, aceste liste — de V. Ursescu — s-a constatat că în Argeș erau la acea dată 10301 duzi și se scotea 1200 oca gogoși.³⁵ Se arată că numai plaiul de la munte n-are duzi. Alte documente atestă că, tot prin influența învățătorilor, în 1863 locuitorii din 66 de comune argeșene se ocupau cu sericicultura.³⁶

În decembrie 1877, un număr de 13 învățători exprimându-și bucuria pentru bravura oștenilor români la Plevna și având în vedere "marile greutatea în care se găesc finanțele țării" oferă tot salariul lor pe timp de o lună "pentru trebuințele armatei".³⁷

Tot activitate extrașcolară a fost și contribuția unor învățători și preoți argeșeni la ancheta dialectală întreprinsă de Bogdan Petriceicu Hașdeu, în anii 1884-1885, în vederea elaborării vastului dicționar *Magnum Etymologicum Romaniae*. Învățătorii din Greblești și Slobozia (care erau și preoți) au răspuns la numeroase întrebări din chestionarul lui Hașdeu, mai ales în legătură cu tradițiile, obiceiurile și cu pronunțarea anumitor cuvinte prin comunele lor. De pildă, învățătorul din Slobozia la întrebarea 24 din chestionar răspunde că numai țișanii pronunță hie în loc de fie și horbesc în loc de vorbesc; la întrebarea 187 ce este ciurica? învățătorul dă un răspuns interesant, unic în felul său, anume: "Ciurica este o zi în care femeile zic că este ziua lor a bate pe bărbați"³⁸ Învățătorii din alte județe spuneau că e o sărbătoare păgânească sau că în această zi femeile nu scot nici gunoiul din casă.

Activitatea extrașcolară propriu-zisă a început în județul Argeș ceva mai devreme, prin înființarea Ateneului central rural în 1879 de către C. Dobrescu, prin înființarea societății culturale "Școala nouă" în 1885 și punerea bazelor altor

asociații culturale și economice de către același învățător împreună cu Al. Vălescu, N. Andreescu, I. Stăncioiu și Luca Paul din Domnești. La sfârșitul secolului trecut Spiru Haret a oficializat și generalizat activitatea extrașcolară a învățătorilor, care a căpătat un caracter de masă. Învățătorii argeșeni, alături de colegii lor din celelalte județe, încurajați de Haret și colaboratorii lui, au desfășurat o activitate extrașcolară și patriotică intensă înființând: bănci populare, asociații economice și cooperatiste, obștii satești de arendare și cumpărare de pământuri, grădini de legume model, cercuri și șezători culturale, biblioteci populare, echipe de teatru și coruri țărănești și bisericești, asociații profesionale, cursuri de adulți, cantine școlare, reviste, ș.a. — toate acestea menite să ducă la ridicarea materială și culturală a satului românesc, la bunăstarea și conștientizarea țăranilor. La începutul secolului existau în Argeș 15 cantine școlare, 19 cercuri culturale, 43 școli de adulți, 6 școli în care se organizau șezători satești cu femeile, 10 coruri vocale, 20 societăți economice, 45 biblioteci populare.³⁹ Statistica menționează de asemenea că la 1913 județul Argeș avea 141 bănci populare cu 19687 membri și un capital vărsat de 4313174 lei, 14 magazine cooperative de consum, 18 obștii de arendare cu 1801 membri și o suprafață arendată de 6755 ha.⁴⁰ E interesant de observat că Haret arătând că “populațiunea școlară și frecventarea s-a mărit simțitor de la înființarea cantinelor, exemplifică aceasta și prin situația de la școala argeșeană din Hărești Vlăscuța, unde numărul elevilor a crescut de la 180 la 280.”⁴¹

Încă un fapt demn de semnalat privind activitatea extrașcolară este și acțiunea învățătorului argeșean D.S. Diaconescu din Teiu din Deal, care la 14 decembrie 1913 scrie ministrului că “adevărata influență a școlii asupra sătenilor nu se poate câștiga decât prin șezători alcătuite după un plan bine stabilit”, în care să se infiltreze în sufletul lor idei care-i interesează direct. Aceste șezători să se desfășoare lunar, sub forma unor serbări școlare, cu program variat și atrăgător, “inclusiv piese de teatru și anecdote care să însoțească sfaturile folositoare ale dascălilor. El propune totodată ministrului 15 piese de teatru, 25 dialoguri, 54 poezii și 36 de cântece ce puteau fi incluse în programele serbărilor școlare. Ministerul a apreciat propunerea învățătorului din Teiu, găsind-o folositoare pentru luminarea țăranilor și recomandând-o și altora.”⁴²

Ar mai fi de adăugat la activitatea extrașcolară a dascălilor și faptul că peste jumătate din învățătorii argeșeni, urmând școlile militare pregătitoare de câte 2 luni, în vara anilor 1914-1916 au devenit ofițeri de rezervă. Un număr de 128 de învățători, majoritatea sublocotenenți de rezervă, au fost mobilizați în august 1916 să conducă trupele la biruință în războiul întregirii neamului. Ei s-au purtat vitejește pe front, fiind cei mai mulți avansați în grad și apreciați de comandanți. De pildă, despre învățătorul I. Gh. Ionescu din Stroiești, avansat locotenent, comandantul Regimentului 27 infanterie precizează: “a luat parte la luptele de la Tg. Ocna, unde s-a condus bine, a arătat energie și pricepere; blând și liniștit, bun sfătuitor pentru trupă, disciplinat; s-a achitat bine de însărcinările ce le-a avut.”⁴³ Ca el s-au purtat și ceilalți învățători, predând pe câmpul de luptă cea mai frumoasă lecție de patriotism pentru foști elevi și posteritate. Un număr de 34 de învățători argeșeni au dat și jertfa lor de sânge — 17 morți și 17 răniți — pe câmpul de onoare pentru întregirea neamului.

NOTE

- 1 Arh. St. Buc., fond Min. Cult. și Instrucț. Publice (în continuare fond M.C.I.P.), dosar 2831/1875, f. 4
- 2 G.D. Iscriu, *Contribuții privind învățământul la sate în Țara Românească până la jumătatea sec. XIX-lea*, Ed. did. și ped., 1975, p. 99
- 3 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 432/1862, f. 37
- 4 Ibidem, dosar 889/1862, f. 13-37, 83-107.
- 5 Ibidem, dosar 280/1860, f. 75-80, 97, 108, 142, 284, 319-321.
- 6 Ibidem, f. 252.
- 7 Ibidem, dosar 1322/1865, f. 75-76.
- 8 Ibidem, dosar 280/1860, f. 44-51, 443-444.
- 9 Ibidem f. 257-258.
- 10 Ibidem, f. 429-435.
- 11 Ibidem, f. 483.
- 12 V. A. Urechia, *Școlile satești din România*, București, 1868, p. 26
- 13 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 511/1865, f. 206; dosar 516/1865, f. 172-183.
- 14 Ibidem, dosar 295/1867, f. 43.
- 15 Ibidem, dosar 3756/1877, f. 1-49.
- 16 Ibidem, dosar 422/1864, f. 494.
- 17 Arh. St. Buc., fond Revizoratul școlar, dosar 2/1882, nepaginat
- 18 Ibidem, dosar 1 și 2/1882.
- 19 Ibidem
- 20 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 4008/1887, f. 79 și 112.
- 21 Ibidem, dosar 4009/1887, f. 220.
- 22 Ibidem, dosar 98 II/1902, f. 164.
- 23 Ibidem, dosar 274/1875, f. 1, 19-23; dosar 3434/1877, f. 19; dosar 3896/1877, f. 100, 155-159; dosar 4383/1888, f. 69-70.
- 24 Ibidem, dosar 98 II/1902, f. 104 și 246; dosar 1069/1916, f. 52-54 și 87-103; Arh. St. R. Vâlcea, fond Revizoratul școlar, dosar 1 și 2/1882.
- 25 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 3054/1876, f. 10.
- 26 Vezi în acest sens Onița Gligor, *Activitatea didactică a lui C. Dobrescu Argeș*, Edit. did. și ped., București, 1971; vezi și Ion M. Dinu, *Figuri de dascăli argeșeni*, Golești, 1991.
- 27 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 3054/1876, f. 26-27.
- 28 Ibidem, dosar 3434/1877, f. 7 și 11.
- 29 Ibidem, f. 16-22.
- 30 Ibidem, dosar 3896/1887, f. 252.
- 31 Ibidem, d. 12, 17; dosar 4105/1887, f. 201.
- 32 Ibidem, dosar 4383/1888, f. 63.
- 33 Ibidem, dosar 4105/1887, f. 203.
- 34 Ibidem, dosar 4383/1887, f. 188; dosar 4579/1888, f. 79.
- 35 Ibidem, dosar 280/1860, f. 254.
- 36 Ibidem, fondul R.E.A.Z., dosar 302/1863, f. 111.
- 37 *Documente război independență*, vol. VIII, p. 116.
- 38 Biblioteca Academiei, mss. rom. 3418/f. 3-9.
- 39 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 86/1900, f. 446; dosar 98 II/1902, f. 246.
- 40 *Anuarul statistic al României 1915 - 1916*, București, 1919, p. 80-96.
- 41 Spiru Haret, *Raport...* anexe, p. 50-57.
- 42 Arh. St. Buc., fond M.C.I.P., dosar 1184/1913, f. 1-2.
- 43 Ibidem, dosar 168/1918, f. 339-340.

ACTIVITATEA CONSILIULUI DIRIGENT ROMÂN AL TRANSILVANIEI ÎN DOMENIUL ÎNVĂȚĂMÂNTULUI SECUNDAR*

GH. SMARANDACHE

În timpul autorității Consiliului Dirigent Român al Transilvaniei (decembrie 1918 - aprilie 1920), conducerea efectivă a treburilor școlare era încredințată unui Resort al Cultelor și Instrucțiunii, în fruntea căruia s-a aflat Vasile Goldiș, iar din aprilie 1919 Valeriu Braniște. Secretar General al organismului menționat și director al învățământului superior era Onisifor Ghibu. Director pentru învățământul secundar era Gavril Precup, profesor din Blaj, iar șef de secție Ioan Bunea, profesor din Brașov.¹

Resortul instrucțiunii și-a propus următoarele scopuri: asigurarea funcționării școlilor de pe teritoriul eliberat; imprimarea unor directive potrivite actului unirii de la Alba Iulia; preluarea și asigurarea inventarului școlilor; pregătirea noului an școlar 1919/1920, care trebuia să fie "întâiul an de adevărată școală românească", în întreg cuprinsul Ardealului.²

De la începutul activității, Resortul Instrucțiunii a fost preocupat să țină seama de hotărârile Conferinței profesorilor români ținută la Alba Iulia în 2 decembrie 1918. Această Conferință a luat ca principale hotărâri:

a. introducerea limbii române în gimnazii și școlile civile³, iar limba maghiară să devină facultativă în clasele superioare ale școlilor secundare, limba germană să fie înlocuită cu limba franceză, cu menținerea ei în clasele mari ale gimnaziului.

b. Geografia Ungariei să fie înlocuită cu cunoștințe geografice despre ținuturile eliberate, iar Geografia noii Ungarii să fie tratată în cadrul geografiei universale.

c. În locul istoriei Ungariei să se predea istoria românilor. Se propunea ca din istoria maghiară să se mențină numai acele părți care sunt în legătură cu istoria universală și istoria românilor.

d. Cunoștințele despre "Constituția Patriei" se limitau temporar la Dreptul privat și criminal și se propunea introducerea cunoștințelor despre Constituția României.⁴

Hotărârile Conferinței au fost trimise Consiliului Dirigent și școlilor, cu rugămintea să se înainteze părerile lor Consiliului Dirigent.

* Comunicare prezentată la SIMPOZIONUL NAȚIONAL cu tema: "Învățământul românesc la 80 de ani de la MAREA UNIRE - 1 Decembrie 1918", organizat de Ministerul Educației Naționale, Societatea Națională pentru Învățătura Poporului Român, Institutul de Științe ale Educației și Inspectoratul școlar al Municipiului București.

La 19 decembrie 1918 (prin Ord. nr. 17), Resortul Instrucțiunii aducea la cunoștința școlilor secundare că, în conformitate cu hotărârile Adunării Naționale din Alba Iulia și potrivit Decretului Regal nr. 3632 semnat de Regele Ferdinand I, prin care "Ardealul, Banatul și părțile românești din Ungaria au fost unite în mod definitiv cu Regatul României", a luat conducerea învățământului și dispune ca în toate școlile secundare istoria și geografia Ungariei să fie înlocuite cu Istoria Românilor și geografia "teritoriilor locuite de români". Tot prin acest ordin se dispunea introducerea limbii române în 20 ore/săptămânal ca materie obligatorie pentru elevii români, care erau "dispensați" de învățarea limbii maghiare.

Drept completare a acestor dispoziții, prin Ord. nr. 216/22 ian. 1919 se numește câte un profesor de limba română la fiecare școală secundară de Stat, iar prin Ord., nr. 304/28 febr. 1919 se promovează din oficiu toți elevii români care obținuseră nota "nesuficient" la limba maghiară, la sfârșitul anului școlar 1917/1918. În acest context menționăm că prin Ord. nr. 931 din 19 febr. 1919 se aducea la cunoștința corpului didactic secundar că profesorii "pot depune jurământ de fidelitate către Majestatea Sa Regele Ferdinand I al României și către Consiliul Dirigent Român".

În zilele de 19-21 ianuarie 1919, la Sibiu, profesorii secundari din Transilvania s-au întrunit într-un Congres, în care au discutat despre organizarea școlilor secundare, începând cu anul școlar 1919/1920. Acest Congres a fixat principiile reorganizării învățământului și administrației școlare și s-au stabilit normele referitoare la învățământul confesional și monoritar. S-a acceptat principiul ca Statul român să asigure tuturor minorităților de pe teritoriul Transilvaniei deplină libertate de a-și întrebuița în învățământ limba lor proprie, de a-și susține și conduce școlile de care au trebuință. Aceste drepturi erau condiționate de loialitatea care o datorau minorității față de noua autoritate statală.

Cea mai grea problemă ce i s-a pus Resortului Instrucțiunii a fost încadrarea școlilor secundare cu corpul didactic necesar pentru 28 licee de băieți, 8 licee de fete și 60 școli civile (băieți-26, fete-39, mixte-4), la care se adăugau 7 licee confesionale române. Pentru acest număr de școli erau 161 profesori români la institutele secundare românești confesionale și 64 profesori români la cele de Stat. Mai puteau fi reactivați profesori pensionari și se putea conta pe profesorii maghiari sau germani care au depus jurământul de credință Statului Român, cu condiția de a-și însuși limba română.

Același congres al profesorilor, ținut la Sibiu în ianuarie 1919, a hotărât organizarea cursurilor pregătitoare pentru profesori, la universitatea din Cluj, în vara anilor 1919 și 1920. Profesorul Gavril Precup, director general al învățământului general din Resortul Instrucțiunii și Cultelor, formula propunerea organizării a două cursuri: un curs practic și un curs teoretic, la care să fie admiși: a. studenți universitari care au făcut 4 semestre la o facultate de filosofie, cu obligația de a-și completa exemenle ulterior; b. absolvenți ai facultăților de teologie-ortodoxă și greco-catolică; preoți tineri cu "aptitudini literare", precum și alte persoane cu "pregătire literară și cultură specială". Cursurile de practică urmau să funcționeze încă din semestrul I al anului 1919.

Cursurile teoretice din vara aceleiași an se prevedea să aibă loc la universitățile din București, Iași și Cernăuți. Candidații la aceste cursuri erau anunțați că le vor urma în 2 sau 3 ani consecutivi, după care vor trece un examen de capacitate.

Prin decretul nr. 3431 și 4004/1919, au fost organizate cursuri de pregătire pe 3 secții:

a. Pentru licee s-au primit studenți absolvenți a cel puțin 4 semestre la o facultate de litere sau științe; absolvenți de liceu care au funcționat cel puțin 5 ani la vreă școală de orice categorie; absolvenți de teologie care au terminat cel puțin un an de practică de învățător sau au mai urmat cel puțin două semestre la o facultate; preoți care au funcționat cel puțin 10 ani ca învățători sau directori de școală.

b. Pentru școli normale: pe lângă cei prevăzuți pentru licee, învățători „distinși cu serviciul” de cel puțin 20 ani la o școală primară, sau cel puțin 5 ani la o școală de aplicație; învățători care absolviseră cursul superior al liceului; studenți în litere sau științe cu cel puțin două semestre audiate; absolvenți de teologie.

Pentru școlile civile s-au primit, pe lângă cei menționați la școlile secundare, învățători și învățătoare cu cel puțin 5 ani de serviciu; preoți care „au dovedit un interes pentru învățământ”; absolvenți de liceu. O condiție generală pentru toți candidații școlilor secundare și civile — să nu fi depășit vârsta de 40 de ani.

La cursurile din vara anului 1919, ținute pe lângă Universitatea din Cluj, au participat 528 de „candidați”: 198 pentru licee, 224 pentru școli civile, 39 pentru școli normale, 6 pentru școli confesionale. Gratuitatea cursurilor a fost totală. Pentru aceste cursuri au fost angajați și 30 de profesori din elita corpului didactic secundar din Vechiul Regat și Ardeal.

Cursurile au fost de două feluri: a. Cursuri comune și obligatorii pentru toți candidații: limba și literatura română, istoria românilor și geografia României Mari, pedagogia și metodică generală. b. Cursuri pe specialități, grupate cum erau prevăzute materiile în programele școlilor secundare. Pentru practica pedagogică s-a înființat o școală de aplicație cu elevi de liceu de clasa a VII-a și a VIII-a. Examenul a fost dat în prima jumătate alunii septembrie 1919, absolvenții devenind astfel „profesori practicanți”.

În 4 iulie 1919, Consiliul Dirigent face primele numiri de profesori, în număr de 39, pentru diferitele școli secundare, iar prin Ord. nr. 5742/1919 Resortul Instrucțiunii anunță catedrele vacante de la școlile secundare de Stat. Secretarul general al Resortului, Onisifor Ghibu și Directorul învățământului secundar, Gavril Precup, fac un călduros apel către dascălimea secundară a Regatului România ca să ia catedre în teritoriile unite cu Țara. Apelul, sprijinit și de Ministerul Instrucțiunii, a avut ecoul așteptat. Numeroși profesori trec Carpații pentru a sluji în școlile românești din Ardeal. Resortul Instrucțiunii a numit și profesori neromâni, dintre cei care au făcut jurământul către Statul Român., în special în școlile cu limba de predare maghiară sau germană. Au mai fost numiți ca profesori „auxiliari” persoane fără pregătire specială pentru profesorat dar cu suficiente cunoștințe în materiile respective.⁵

Una din cele mai grele probleme a fost fără îndoială alcătuirea programei analitice pentru liceele și școlile civile. Conform dorinței unanime, Religia a fost menținută în toate clasele școlii secundare. Limba română s-a introdus în întregime după programa din Vechiul regat, cu deosebirea că în clasa a VII-a se făcea literatura veche iar în clasa a VIII-a literatura modernă. Limba latină avea aproape aceeași programă ca în vechiul Regat. Limba elină se făcea potrivit secției clasice al liceului din Vechiul Regat, dar cu câte două ore în clase V-VIII. Se introducea limba franceză cu o oră în plus la cursul superior și cu mențiunea ca să se predea ca unor elevi începători la toate clasele, ținându-se seama de programa cursului inferior. Limba germană era prevăzută din clasa a III-a și se putea fi înlocuită cu limba engleză. Ca materii noi se introduc: Instrucțiunea civică, Dreptul și Economia politică, Muzica vocală și desenul artistic.

Prezentăm planul de învățământ, cumulat pentru școlile secundare, valabil în anul școlar 1919/1920, fără precizarea numărului de ore: limba română; limba latină; limba greacă; limba franceză/engleză; limba franceză/germană; istorie; geografie; matematică; fizică; chimie; șt. naturale; contabilitate; tehnologie; merceologie; drept cambial; economie națională; șt. pedagogice; desen liber și geometrie descriptivă

Cu privire la manuale se stabilește principiul că în școlile secundare se pot folosi numai manualele aprobate de Consiliul Dirigent sau Ministerul Instrucțiunii de la București. Prin îndrumările date în programele analitice se recomandă folosirea manualului învățământului secundar din Regat. În 13 septembrie 1919, Consiliul Dirigent a deschis un credit de 2 milioane, din care Resortul Instrucțiunii să aducă manuale și cărți pentru înzestrarea bibliotecilor. Academia Română a dăruit Analele și lucrările editate. S-au adăugat multe alte donații de cărți pentru bibliotecile școlare.

Din punct de vedere al administrației școlare, Ardealul era împărțit în 4 regiuni școlare, cu sediile la Sibiu, Timișoara, Cluj și Oradea mare. În ședința din 4 iulie 1919, Consiliul Dirigent numește pe directorii acestor regiuni. Tot atunci se numesc directorii a 27 licee care purtau numele patronului ales. Se înființau și licee noi, unele dintre ele prin transformarea unor școli civile. Astfel, de la 1 septembrie 1919 și-au deschis cursurile următoarele licee românești de Stat: Pentru băieți: Arad, Baia Mare, Caransebeș, Dej, Făgăraș, Lugoj, Sibiu, Timișoara, Turda, cu toate clasele; Oravița cu 7 clase în limba română, Alba Iulia, Brașov, Cluj, Deva, Orăștie, Oradea Mare, Sighet, Târgu Mureșului, Șimleul Silvaniei, Satu mare, cu primele 5 clase în limba română; Gherla cu primele 4 clase; Petroșani cu clasa I. pentru fete: Arad, Cluj, Sibiu, Brașov, Oradea Mare, Sighet, Timișoara - cu primele 5 clase în limba română și Tg. Mureș cu 2 clase. Dintre liceele de băieți sunt nou înființate cele din Alba Iulia, Orăștie, Sighet, Șimleu, Timișoara, Tg. Mureș, Cluj. Înainte de Unire erau puține licee de fete. Consiliul Dirigent a hotărât ca vechea școală a Asociației din Sibiu să fie transformată în liceu de fete. La fel și școala civilă din Brașov a devenit liceu de fete, iar în Tg. Mureș s-a înființat un nou liceu pentru fete, cu clasele I și a II-a.

În ceea ce privește învățământul secundar pentru minoritari, s-au păstrat liceele de Stat cu limba de predare maghiară sau germană și au luat ființă pe lângă secțiile de până atunci și alte secții cu limba de predare minoritară. Astfel au fost: a. Liceele din Salonta Mare și Gheorghieni, în întregime cu limba de predare maghiară; b. Liceul germano-maghiar din Timișoara, cu o secție germană și una maghiară; c. Liceele din Arad, Brașov și Deva, cu secții maghiare.

La 1 octombrie 1919 s-au deschis 60 școli civile de Stat, unele dintre ele noi (ex. la Săliște, Sebeș-Alba). Aceste școli funcționau în localurile preluate, în spații ale școlilor primare neocupate în întregime de aceste școli, în edificii oferite de comune sau biserică. Dintre școlile confesionale, liceele din Blaj, Beiuș, Arad și Năsăud au funcționat ca și mai înainte, iar gimnaziul din Brad s-a completat cu 8 clase.

Resortul Instrucțiunii al Consiliului Dirigent a făcut mari eforturi pentru a înființa și 15 internate pentru liceele de băieți, 7 pentru liceele de fete și altele pentru școlile civile. Totodată, s-a instituit la fiecare școală secundară câte o Eforie școlară cu scopul: a. să îngrijească de buna întreținere a localului; b. să strângă fonduri pentru trebuințele materiale ale școlii; c. să creeze condiții favorabile de trai (internat, cantină), de studiu și "viață morală" pentru elevii școlii, supravegherea și "buna îndrumare" a vieții extrașcolare. Membrii acestei Eforii erau aleși dintre fruntași ai orașului (localității) cu "înțelegere mai largă pentru cultura românească și binele public".

În luna septembrie 1919 a fost publicat Regulamentul școlilor secundare, alcătuit și în scopul unei cât mai apropiate unificări a învățământului.

După vacanța Crăciunului din 1919 s-a ținut la Cluj o Conferință a directorilor regionali și directorilor de școli, conduse de Valeriu Braniște, șef al Resortului Instrucțiunii din aprilie 1919, și de Onisifor Ghibu, secretar general. S-a discutat situația școlilor, lipsurile ce mai erau, mijloacele de îndreptare și perfecționare a învățământului secundar din Dacia Superioară.

În primăvara anului 1920 s-au luat măsurile necesare pentru organizarea examenelor de maturitate (bacalaureat), publicându-se regulamentul acestor examene și numindu-se președinții dintre profesorii Universității din Cluj și dintre profesorii secundari cu mai multă experiență. Primul an școlar 1919-1920, după mare act al unirii din 1 Decembrie 1918, s-a încheiat astfel "în condiții apropiate de normal".

În aprilie 1920 se desființează Consiliul Dirigent, după o existență de aproape un an și jumătate, timp în care a săvârșit o muncă rodnică, vrednică de toată lauda. Resortul Instrucțiunii și Cultelor se transformă în Secretariat general, cu atribuții mai restrânse, funcționând în cadrul Ministerului Instrucțiunii din București. În acest chip se face un nou pas spre unificare, școala și administrația acesteia fiind aduse în legătură strânsă cu organul central, chemat să dea directive unitare învățământului din România întregită. În fruntea Secretariatului general a fost numit prof. dr. Octavian Prie. Spre sfârșitul anului 1921 opera de unificare a învățământului era aproape terminată.⁶

NOTE

1 *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul, 1918-1928, II*, Cultura națională, București, 1929. Consacrat vieții culturale, acest volum al unei opere monumentale, publicată la împlinirea unui deceniu după Unire, cuprinde 33 de studii și articole despre biserică și culte, universitate și academii, învățământul primar, secundar, normal, agricol, profesional, particular și minoritar, limbă și literatură, muzee, monumente, arte, presă, turism, ș.a. Volumul II al acestei celebre lucrări continuă volumul I, de la pagina 759 până la 1337, iar ilustrațiile de la nr. 304 la nr. 648. După text se află harta generală în culori - Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul în 1929.

2 *Op. cit.*, pag. 985.

3 Scolile civile erau considerate școli complementare ale învățământului primar, de nivel apropiat gimnaziului, menite să dea o cultură mai largă și o pregătire practică, profesională viitorilor muncitori, meseriași, comercianți, mici funcționari. Ele vor purta un timp și denumirea de școli medii, iar apoi gimnazii.

4 I. Bratu, *Învățământul secundar din Ardeal*, în "Transilvania...", pag. 1003 și urm.

5 V. Păcală, *Învățământul normal în Transilvania*, în vol. "Transilvania...", pag. 1053.

6 Pentru asigurarea colaborării cu Ministerul Instrucțiunii din București, în vederea unificării cerute de Congresul profesorilor din ianuarie 1919 și dorită de întreaga lume școlară, prof. Gh. Popa Lisseanu a fost delegat în calitate de consilier tehnic pentru învățământul din Ardeal.

CONSIDERAȚII PRIVIND ÎNVĂȚĂMÂNTUL DIN ORAȘUL SLATINA ÎN PERIOADA INTERBELICĂ

DANIELA ILIE

Slatina, oraș născut la răscruce de drumuri, este așezat pe malul stâng al Oltului și întreaga lui dezvoltare este strâns legată de bătrânul râu. Intrat în istorie ca un punct de vamă, loc de întâlnire a drumurilor comerciale transilvane cu cele muntene, orașul nu a avut o dezvoltare prea rapidă, dar a participat la multe momente importante ale istoriei românești.

La începutul secolului al XX-lea trăiau în Slatina 8.028 locuitori care se ocupau cu comerțul, sau lucrau la fabricile din oraș (de cherestea, de lumânări, mori, brutării, simigierii). Vor fi suportați doi ani de ocupație, între 1916 - 1918, timp care a însemnat: rechiziții, muncă forțată, arestări, închisori, distrugeri materiale în valoare de 14.483.897 lei (la valoarea de dinainte de război)¹

După 1918 economia orașului și-a menținut caracterul comercial-agricol, dar a sporit numărul întreprinderilor industriale, iar populația a crescut la 13.918 persoane. Evoluția economico-socială este strâns legată de cea spirituală, deși pe plan cultural orașul era lipsit de o viață artistică proprie.

Domeniul cultural care s-a dezvoltat cel mai mult a fost învățământul și el s-a aflat sub semnul unei bogate legislații adoptate la nivel național.

Rețeaua școlară slătineană cuprindea în anul 1918: 5 școli primare (2 de băieți, 2 de fete, 1 mixtă), 1 școală de agricultură (fondată la 1883), Liceul "Radu Greceanu" (1884), 1 școală profesională de fete (1897), 1 școală de meserii (1901).

După Marea Unire, va avea loc o explozie a rețelei școlare din Slatina, dat fiind că ea servea și pentru cea mai mare parte a copiilor din mediul rural, care nu aveau posibilitatea de a urma decât învățământul primar în localitățile lor. Se înființează, în special, școli care pregăteau profesional pe tineri și îi determinau să desfășoare ulterior o activitate productivă. S-au fondat: o școală normală de băieți, ce purta numele boierului oltean "Preda Buzescu" (1919), înființată odată cu alte 28 de școli normale în întreaga țară, deoarece numai în județul Olt erau necesari 600 de învățători pentru cei 35.000 copii de școală; o școală normală de fete (1923); școala secundară de fete (1921); școala de comerț (1922) care va purta numele marelui diplomat Nicolae Titulescu; școala de ucenici industriali (1921); școala de menaj (1925). A funcționat între 1923-1927 și o școală particulară pentru cântăreții bisericești, ea fiind o "frăție" a Episcopiei Argeșului.

Tot acum se fac încercări de organizare a învățământului preșcolar, deși prima "grădiniță de copii" funcționa din 1912, sub patronajul "Societății ortodoxe a femeilor române" - filiala Slatina. Se organizează grădinițe pe lângă școlile primare de fete, ele fiind constituite conform regulamentului din 1909. Acestea beneficiau de personal calificat și cuprindeau între 60 și 80 de copii.²

Principala problemă a vastei rețele școlare slătineane o constituia lipsa localurilor de școală. Cele existente fuseseră distruse în timpul ocupației, precum s-a întâmplat la Școala primară de băieți nr 2³, la Școala de agricultură, la Școala

profesională de fete⁴ și la Școala de meserii⁵. Pe lângă repararea celor existente, era necesar să fie construite altele noi. Pentru aceasta s-au înființat în toate școlile din oraș Comitete școlare, care funcționează începând cu 1919. Veniturile școlilor puteau proveni din: taxe plătite de elevi (taxe de frecvență, taxe pentru extra-bugetari, taxe pentru elevii particulari), cotizații lunare ale membrilor adunării generale, cotizații benevole de la autorități și instituții, beneficii proprii.

Deoarece nu beneficiau de un local propriu, foarte multe școli au funcționat cu chirie în localuri particulare (ex: Școala primară de fete nr. 1, Școala primară de fete nr. 2, Școala mixtă- Gară, Școala profesională de fete) sau în localurile celorlalte școli (ale Liceului "Radu Greceanu" și Școlii primare de băieți nr. 1 "Ionașcu").

Construirea sau cumpărarea unor localuri de școală au necesitat, eforturi financiare din partea Ministerului Instrucției și a autorităților locale. A fost rezolvată problema spațiului pentru: școala mixtă de la Clocociov, Școala Normală de băieți (la strângerea fondurilor contribuind și o emisiune fiscală ce a adus până în 1924 - 30.000 lei⁶). Au fost achiziționate clădiri pentru Școala secundară de fete, Școala de comerț (ca urmare a susținerii financiare din partea unor bănci locale: "Uniunea negustorească", "Camera de Comerț și Industrie Pitești"). Eforturi financiare au fost făcute și pentru extinderea Liceului "Radu Greceanu" care s-a îmbogățit cu încă două corpuri de clădiri (datorită sprijinului acordat de M.I.P. și din contribuția țăranilor împroprietăriți după primul război, fiecare plătind 20 de lei de pogon). Ministrul, dr. C. Angelescu, vizitând orașul în 1924, scria în Cartea de onoare a liceului "Astăzi, vizitând liceul, am rămas pe deplin mulțumit de transformările făcute; aduc cele mai calde mulțumiri atât directorului cât și comitetului școlar pentru munca ce au depus"⁷. În 1933 s-a ridicat și amfiteatrul liceului, iar în 1937 se punea piatra fundamentală a unui nou internat cu 120 de locuri.

Ca urmare a funcționării necorespunzătoare, unele școli au fost desființate: Școala normală de fete în 1930, datorită condițiilor sanitare și de igienă, elevele fiind repartizate la alte școli de profil din Craiova, Turnu-Severin, Caracal, Râmnicu-Vâlcea.⁸

Dotarea școlilor slătinele cu mobilierul și materialul didactic necesar nu a fost din cea mai bună, așa cum reiese din numeroasele adrese către M.I.P. și Casa Școalelor, prin care se solicita înzestrarea corespunzătoare⁹. În cele mai multe cazuri cadrele didactice erau nevoite să recondiționeze materialul existent, chiar de dinaintea primul război mondial, s-au să-și confecționeze altul prin mijloace proprii. Cea mai bună dotare o avea Liceul "Radu Greceanu" care își amenajează, în această perioadă, un muzeu de științe fizice. La Școala de agricultură, ca urmare a dezvoltării și sporirii beneficiilor, a fost îmbunătățită dotarea cu utilaje agricole,¹⁰ (ele fiind folosite și de sătenii din împrejurimi). Aceeași dotare practică o întâlnim și la Școala de meserii și Școala de ucenici industriali.

O contribuție importantă la formarea elevilor, pe lângă încadrare și dotarea cu material didactic, au avut-o și bibliotecile școlare. Singura instituție de învățământ care a dispus de o bibliotecă mai mare dinainte de 1918 a fost Liceul "Radu Greceanu", dar, care, fiind distrusă în timpul războiului, a fost refăcută. Era folosită de elevi dar și de alte persoane din afara liceului (deoarece la acea dată orașul nu avea o bibliotecă proprie, ea va fi înființată abia în 1931)¹¹

Încercările de constituire a unei biblioteci în fiecare școală au fost încununate de succes la Școala primară de fete nr. 1¹², Școala de băieți nr. 2, Școala de ucenici industriali¹³, Școala de menaj¹⁴.

Rolul cel mai important în procesul educativ l-a avut încadrarea unităților școlare cu personal didactic calificat. Și în acest domeniu Liceul "Radu Greceanu" s-a bucurat de activitatea unor importante personalități didactice. Din perioada 1918 - 1939 amintim pe: Traian Biju, Daniel Mirodot, Ion Ionașcu, Toma Vasilescu, Ilie Spineni, Ion Irimescu, Dumitru Popovici. La Școala primară de băieți nr. 1 "Ionașcu", a funcționat o perioadă îndelungată George Poboran, care este și autorul primei monografii importante a orașului: "Istoricul orașului Slatina", pe lângă alte lucrări de specialitate. Dintre directorii de unități școlare care s-au remarcat printr-o activitate rodnică și îndelungată, au fost: George Poboran (1895 - 1926)* la Școala primară de băieți "Ionașcu"; Traian Biju (1919 - 1920; 1922 - 1929 și 1931; 1933 - 1938); Toma Vasilescu (1930 - 1931; 1932 - 1933), Ion Ticăloiu (1920 - 1922) toți trei la Liceul "Radu Greceanu"; Daniel Mirodot (1919 - 1920; 1922 - 1923; 1925 - 1926; 1928 - 1929) la școala normală de băieți, Bieltz Leopold (1924 - 1933) la Școala de agricultură.

Munca depusă de acești slujitori ai școlii s-a materializat în rezultate bune la învățătură și aprecieri pozitive făcute de reprezentanții M.I.P.. Cele mai bune rezultate aparțin însă elevilor Liceului "Radu Greceanu": astfel, la examenul de bacalaureat din sesiunea iunie 1930 procentul promovabilității absolvenților era de 84,6%, iar în sesiunea septembrie 1930 era de 95%. În relatările directorului Traian Biju, expuse în anuarul liceului, se spune: "d-nul profesor universitar Dima de la Cluj a citat în lucrarea sa critică asupra acestui examen, liceul nostru în rândul al V-lea din primele șapte licee din toată țara, licee de frunte"¹⁵. Este interesantă o situație statistică întocmită de directorul aceluiași liceu, Toma Vasilescu, referitoare la promovabilitatea elevilor după proveniență: pentru anul 1932-1933, din 216 elevi din mediul rural au promovat 121 (56%) și din 154 elevi din mediul urban au promovat 77 (50%).

Elevii liceului au participat la numeroase concursuri școlare. Despre una din primele lor prezențe la un astfel de concurs aflăm din anuarul liceului pe 1935-1936, fiind vorba de un concurs de geografie prezidat de prof. univ. Simion Mehedinți, sub egida Societății Regale de geografie, cu prezența a 84 de elevi. Reprezentanții liceului din Slatina s-au situat pe locul III.¹⁶

În 1920, la liceu, în timpul directoratului prof. Ion Ticăloiu s-au introdus orele dirigiențiale ce se desfășurau dimineața, înainte de începerea cursurilor, și în care erau tratate chestiuni de disciplină și educație.

În ceea ce privește frecvența, pentru unele școli aceasta era o problemă, fiind nevoie de măsuri punitive pentru elevii cu număr mare de absențe.

Populația școlară era în funcție de profilul școlii, cel mai mare număr înregistrându-se la Liceul "Radu Greceanu" (între 450-850 elevi). La unele școli numărul elevilor era redus și datorită taxelor de întreținere, considerate prea mari (cazul școlii de agricultură).

Elevii merituoși de la fiecare școală erau răsplătiți cu burse școlare acordate de M.I.P. sau alte premii oferite de școală (scutirea de taxe sau cărți școlare).

* Anii directoratului

Referitor la modul de acordare a acestor burse, directorii Liceului "Radu Greceanu" (Gh. Vișoiu și Toma Vasilescu) au sesizat ministrului că: "bursele se acordă elevilor fii de funcționari și ar fi mai bine dacă din cele 15 burse s-ar da cel puțin 5 și elevilor fii de țărani săraci"¹⁷ Numărul burselor era în funcție de numărul elevilor care frecventau școala dar și de profilul școlii; de exemplu, în anul școlar 1924-1925, la Școala normală de băieți, erau 117 bursieri din 250 elevi înscriși (aceasta ca urmare a marii nevoi de învățători, în special în provinciile care se uniseră cu țara în 1918).

În afară de bursele acordate de M.I.P. erau și cele acordate de județ, la care se adăugă subvenții din fonduri ale filantropilor orașului și ajutoare care se dau elevilor săraci cu ocazia sărbătorilor religioase.¹⁸

Din studierea registrelor de inspecții reiese că în școlile din Slatina erau apreciate: calitatea procesului de învățământ, cunoștințele elevilor, modul în care erau gestionate localurile de școală și eforturile pe care slujitorii școlii le depuneau în vederea progresului. Astfel, ministrul C. Angelescu, în martie 1936, într-o telegramă trimisă directorului Liceului "Greceanu", Traian Biju, scria: "prin activitatea rodnică ce ați desfășurat atât în școală cât și în afară de școală ați înscris cea mai frumoasă pagină din istoria renașterii culturale a României".¹⁹

Aprecieri favorabile au fost făcute și pentru Școala primară de băieți nr. 1, Școala primară de fete nr. 1, Școala de menaj²⁰. Au fost cazuri în care se criticau condițiile de desfășurare a orelor de curs: la Școala de fete nr. 2²¹, sau slaba pregătire a elevilor la Școala de cântăreți bisericești²³ (care, din acest motiv, a fost și desființată în 1927).

Fondurile școlare au constituit, în perioada interbelică, o permanentă problemă, cadrele școlii căutând să găsească diverse surse pentru a-și asigura propriile venituri. Cele mai folosite căi erau serbările școlare, matineele dansante, șezătorile școlare, dar și printr-o producție proprie (pentru școlile de meserii, de ucenici industriali, de agricultură sau de menaj). Lucrările efectuate în atelierele școlare erau de bună calitate și la prețuri mai scăzute decât cele ale atelierelor particulare din oraș. În toate aceste cazuri, elevii erau încurajați să efectueze lucrări de calitate deoarece un procentaj scăzut din preț le revenea.

În cadrul activităților extrașcolare, s-au constituit societăți culturale, s-au organizat excursii și tabere de vacanță. Elevii Liceului "Radu Greceanu" au editat după 1918 revistele "Luminița" și "Încercări".

Societățile culturale ale elevilor au fost la Liceul "Radu Greceanu", numită "Titu Maiorescu", cu elevi din cursul superior și la Liceul comercial, numită "Nicolae Bălcescu"²⁴

Tot în afara orelor de curs elevii liceului au continuat tradiția unui cor, nelipsit de la programele artistice ale orașului și care, în perioada de dinaintea războiului, a fost coordonat de V. Buică și Gh. Cucu, iar în perioada cercetată de prof. Th. Georgescu. În 1926, același liceu înființează și o fanfară care a funcționat, cu întreruperi, până în 1935. Ea este importantă deoarece a fost prima formație de acest gen din istoria învățământului din județul Olt.

Ca formă de organizare profesională a cadrelor didactice din Slatina, a fost Asociația Județeană a învățătorilor (constituită în 1912)²⁵ și care, din 1931 publică revista "Școala noastră". Există și Asociația profesorilor secundari din Slatina, fiind o reală colaborare între cele două organizații. Astfel, la 18 februarie 1936, cele două asociații trimiteau o moțiune primului ministru, ministrului de interne,

președinților Camerei și Senatului, din care am extras:”... Asociația profesorilor secundari din Slatina, împreună cu reprezentanții învățătorilor din județul Olt, ia act cu profundă îndurerare și revoltă de permanentul tratament vitreg la care este supusă școala românească și consideră acest tratament ca o amenințare îndreptată împotriva culturii românești... În acest context suntem de acord cu hotărârea Consiliului general, vom duce lupta pentru revendicările noastre necontestate de nimeni, cu tot spiritul de jertfă, până la deplina biruință. Oricare ne-ar fi riscurile, vom avea de câștigat măcar salavarea noastră morală”²⁶

Și, pentru că trebuie “păstrat întru spirit ceea ce a fost bun în trecut” (C. Noica), am considerat necesar să prezint câteva din problemele învățământului slătinean din perioada 1918-1939, pornind și de la faptul că ne putem inspira din ceea ce s-a petrecut atunci pe tărâmul educației.

NOTE

- 1 Slatina, *Pagini de monografie*, Slatina, 1972, p. 52.
- 2 Arhivele Naționale, Filiala Olt, fond 51, dosar 46, nepaginat.
- 3 Ibidem, fond 50, dosar 29, nepaginat.
- 4 Anuarul Județului Olt, 1924, pag. 90.
- 5 Arhivele Naționale, Fil. Olt, fond 43, dosar 201, f. 61.
- 6 Anuarul Județului Olt, 1924, pag. 85.
- 7 Anuarul Liceului “Radu Greceanu” 1924-1925, Slatina, 1925, pag. 110
- 8 Arh. Ist. Centr. fond M.C.I.P., dosar 300-1931; 311-1931; f. 17
- 9 Arhivele Naționale, Fil. Olt, fond 50, dosar 30, nepag.
- 10 *Monografia Județului Olt*, vol. I, Slatina, 1944, pag. 84.
11. Arhivele Naționale, Fil. Olt, fond 47, dosar 37, fila 176.
- 12 Ibidem, fond 51, dosar 47, nepag.
- 13 Ibidem, fond 47, dosar 37, fila 168.
- 14 Ibidem, fond 41, dosar 141, nepag.
- 15 *Anuarul Liceului “Radu Greceanu”*, 1936 - 1937, Slatina, 1937, pag. 114
- 16 Ibidem, 1935 - 1936, pag. 31
- 17 Arhivele Naționale, fond M.C.I.P. dosar 428/1929, f. 128-129
- 18 Arh. Naț. Fil. Olt, fond 51, dosar 46, fila 44.
- 19 Gh. Ungureanu, *Liceul “Radu Greceanu” 110 ani de la înființare*, Slatina, 1994, pag. 54.
- 20 Arh. Naționale, Fil. Olt, fond 41, dosar 141, nepag.
- 21 Ibidem, fond 52, dosar 40, nepag.
- 22 Arhivele Naționale, fond M.C.I.P. dosar 213/1923, fila 116; 427/1930, filele 1-17; 269-1930, fila 259.
- 23 Arhivele Naționale, Fil. Olt, fond 21, dosar 15, nepag.
- 24 *Buletinul Societății Culturale Nicolae Bălcescu*, 1945-1946, pag. 19-33.
- 25 N. Andrei, Gh. Pârnușă, *Istoria învățământului din Oltenia*, Ed. “Scrisul Românesc”, Craiova, 1981, pag. 532.
- 26 “Școala Noastră”, nr. 2, 1936, p. 30

DR. CONSTANTIN ANGELESCU ȘI ÎNVĂȚĂMÂNTUL ROMÂNESC

(Împliniri și deziderate)

PAUL GRIGORIU

"Școala trebuie să provoace pretutindeni o primenire a sufletelor; să trezească conștiința națională la cultura și viața românească și să închege unitatea sufletească a tuturor românilor."

(Dr. C. Angelescu, 1924)

Pentru mulți, Constantin Angelescu este azi doar un nume care nu le spune aproape nimic. La rândul lor, unele lucrări de referință îl prezintă sumar iar altele nici nu-l menționează.¹ Merită să fie răsfoite volumele de amintiri și memorii unde viața și faptele lui Constantin Angelescu sunt privite în "lumini și umbre"². Este și acesta un motiv care m-a determinat să cercetez activitatea unui intelectual care în perioada interbelică a organizat învățământul corespunzător noilor cerințe.

S-a născut la 12 iunie 1869 într-o familie de negustori din Craiova. Aici a învățat la școala primară "Obedeanu" și la Liceul "Carol I". Cursurile universitare le-a absolvit la Paris, specializându-se prin doctorat în chirurgie (1897). Întors în țară, vreme îndelungată îl găsim chirurg la Spitalul Filantropia, profesor universitar și directorul Clinicii de Chirurgie a Facultății de Medicină din București. Aici a pregătit teoretic și practic generații de chirurgi. Căsătorit cu Virginia Constantinescu-Monteoru, a moștenit proprietăți funciare, stațiunea Sărata-Monteoru, terenuri petrolifere și bunuri imobiliare în zona Buzăului.

Începutul acestui veac a marcat intrarea medicului Constantin Angelescu în viața politică (1901). Deputat și senator, cu excepția anilor 1926/1927, în toate legislaturile a fost unul dintre parlamentarii Partidului Național Liberal și firească, senator de drept. În guvernarea liberală din perioada neutralității a pregătit cu pricepere serviciul sanitar al armatei. Acreditat ministru plenipotențiar la Washington (1917-1918), frecventa cu insistență cercurile politice americane, se întâlnea cu românii din S. U. A., conferența și publica articole în favoarea intereselor noastre naționale. De fapt, în toate însărcinările primite, aducea cu sine o temeinică cunoaștere a problemelor, o conștiință a datoriei și vointa de a duce până la capăt opera începută. Astfel, revenind în Europa a continuat febrila activitate în calitate de vicepreședinte al Consiliului Național pentru unitatea românilor cu sediul la Paris. După război, participă la lucrările Conferinței de pace de la Paris ca membru al delegației române. O scurtă vreme (29 decembrie 1933 – 3 ianuarie 1934) a fost Președinte al Consiliului de Miniștri. Spre sfârșitul deceniului patru, când politica din România era dirijată de autoritatea monarhică instaurată de regele Carol al II-lea, a fost numit succesiv ministru consilier de stat și consilier regal. Activitatea

politică o încheie la Consiliul de Coroană (august 1940) când a votat împotriva acceptării arbitrajului de la Viena.³

Numele lui Constantin Angelescu rămâne însă tipărit cu litere majuscule în istoria învățământului odată cu opera de reformare a școlii românești dintre cele două războaie mondiale. N-a fost numai un organizator al învățământului de toate gradele, el s-a remarcat ca intelectual de concepție privind pedagogia și politica școlară. Mărturie "depun" studiile și articolele publicate, proiectele legislative susținute prin expuneri de motive. Privit în lumina ideilor care l-au condus, înțelegem că aplicarea concretă a legislației s-a putut înfăptui și datorită celor peste zece ani cât a condus departamentul învățământ – culte – arte (1918-1919, 1922-1928 și 1933-1937)⁴. În perioada la care ne referim, învățământul nostru a beneficiat și de sprijinul teoretic primit de la cercetători din domeniul pedagogiei cum erau: G. G. Antonescu, I. C. Petrescu, I. I. Gabrea și Șt. Bărsănescu⁵. De reținut este și faptul că dr. Constantin Angelescu a "pornit la drum" cunoscând cultura și învățământul până la războiul mondial și înțelegea nevoile societății după desăvârșirea unității naționale. Pe baza acestor date și-a conceput întreaga operă de perfecționare a întregului învățământ.⁶

Considerațiile critice ale ministrului Angelescu se concentrău asupra aspectelor următoare: *unificarea sistemului de învățământ în toate teritoriile naționale, creșterea numerică a localurilor de învățământ și cultură, sporirea numărului de cadre didactice calificate cât și a elevilor din toate treptele de învățământ, dotarea unităților școlare cu manuale și materiale auxiliare, diversificarea învățământului de toate gradele, scăderea procentului de analfabeți, înmulțirea burselor, premiilor și excursiilor acordate școlarilor, îmbunătățirea acțiunilor culturale în lumea satelor și un buget corespunzător înnoirilor*. Cum era și firesc, reformele propuse în formă de proiecte erau discutate în forul suprem legislativ și, nu de puține ori, opiniile exprimate erau "pro și contra".⁷ Dezbaterile parlamentare în problemele școlii au dus la perfecționarea proiectelor; la aprobarea legilor să recunoaștem și sprijinul adepților doctrinei liberale, cum era parlamentarul Petre Gîrboviceanu, director aproape o jumătate de secol la școala Normală de băieți din Capitală, senator de drept.⁸

Semnificativele progrese înregistrate în evoluția școlii românești, între cele două conflagrații mondiale, se datoresc legilor referitoare la: *Casa școalelor și a Culturii Poporului (1919), învățământul primar și normal – primar (1924), învățământul particular (1925), învățământul secundar (1928), Liceele industriale și cele comerciale (1936)*.⁹ Chiar în perioada când liberalii nu erau la guvernare, senatorul Constantin Angelescu a intervenit substanțial în elaborarea legilor privind autonomia și organizarea învățământului (1931-1932).¹⁰

Dar instituțiile de învățământ prin obiective, organizare, conținut și tehnici de instruire, obligau forurile de resort să elaboreze instrucțiuni concrete pentru toate componentele modernizate. A fost mai curând un efort de căutare a unor soluții pentru o mai strânsă apropiere a școlii de trebuințele de atunci ale societății românești. Asemenea deziderat a fost înfăptuit de ministrul Angelescu prin numeroase dispoziții, circulare, regulamente, planuri de învățământ și programe analitice care vizau disciplina, recrutarea și perfecționarea personalului didactic, admiterea la diferite tipuri de școli, reintroducerea bacalaureatului, durata cursurilor primare și secundare, anual preparator pentru admitere în facultăți, selectarea manualelor și materialelor didactice, biblioteci, cămine și cantine, burse, premii

și comitete școlare. Toate acestea reliefează calitatea de organizator – înnoitor, începutul unor activități care și azi își mențin unele valențe.

Carentele ivite pe parcursul aplicării legislației amintite, au dat naștere la severe și repetate critici; unele au dus în 1934-1937 la modificări neesențiale aduse legilor din 1924 și 1928. Astfel s-a revenit la liceul de opt ani, organizat pe două secții, științifică și literară, s-a renunțat la anul preparator iar școlile normale formau cadre didactice cu pregătire diferențiată pentru grădiniță și cursul primar. Învățământul primar obligatoriu, prelungit de la patru la șapte ani a fost necesar, însă, lipsa parțială a loturilor agricole și atelierelor școlare, a dus la cursuri mai mult teoretice decât practice la clasele V-VII (clase "supraprimare").

Dar o privire analitică nu poate să excludă și alte neîmpliniri inerente oamenilor și timpurilor. Planurile de învățământ și programele analitice încărcate, exigențele la examene (în special pentru admiterea în învățământul superior) duceau implicit la surmenaj intelectual. Cu toate strădanile Comitetelor școlare susținute de Comitetele de construcții, în unele localități din lipsa localurilor cursurile se desfășurau în două serii iar efectivele pe clase oscilau între 40-50 elevi. Insatisfacții au fost înregistrate și prin menținerea unui efectiv însemnat de analfabeți; el creștea anual prin tinerii rămași în afara școlii. Cîstit cu el însuși, dr. C. Angelescu recunoștea cu sinceritate și insuficiența bibliotecilor (școlare și sătești), a cantinelor și căminelor din centrele urbane. Liceele teoretice (numeroase) asigurau cultura generală dar nu pregăteau elevii pentru viață. În aprecierea școlii românești din perioada interbelică se cuvine să menționăm și grădinițele care în anul școlar 1938-1939 aveau înscriși doar 6% din copiii de vîrstă preșcolară. În condițiile unui învățământ rămas încă predominant teoretic, la terminarea studiilor liceale sau universitare, o parte din absolvenți nu aveau asigurate locuri de muncă.

În urma sugestiilor s-au adus îmbunătățiri iar legile învățământului secundar industrial și comercial au fost urmarea firească a faptului că economia simțea nevoia de lucrători calificați, maiștri, ajutoari de ingineri, viitori patroni ș.a.m.d. Numărul acestor licee cu profil practic (inclusiv cel agricol) era depășit de liceele teoretice care aveau o tradiție din secolul trecut.¹¹

C. Angelescu, profesor universitar definitiv, ministru de resort și parlamentar, a sprijinit permanent dezvoltarea și diversificarea învățământului superior; la Cluj s-a înființat Universitatea românească și Conservatorul de muzică și artă dramatică (1919); în București Școala de poduri și șosele a fost transformată în Școala politehnică (1921) adăugându-se noi facultăți; tot în 1921 s-a creat la Timișoara Școala politehnică; în anii următori (1922-1923) în Capitala a luat ființă Academia națională de educație fizică și sport iar pe lângă Universitate s-a creat Facultatea de farmacie. Dar formarea specialiștilor cu pregătire universitară nu a putut să acopere cererile; în România Mare erau doar patru universități. Începuturile erau însă promițătoare.¹²

Avem azi la îndemână instrumente de informare și documentare din care rezultă cum a contribuit sensibil ministrul Constantin Angelescu la ridicarea vieții sociale prin dezvoltarea și modernizarea învățământului. Așadar, în timpul celor aproape 13 ani de ministeriat, numărul școlilor primare a sporit de la 7915 la 17385 iar cel al învățătorilor de la 12118 la 47914. De reținut și faptul că școlile normale (toate instituții de stat) de la 25 au ajuns în 1938-1939 la 71 iar cele 408 licee aveau aproximativ 50000 elevi. Cu toate eforturile depuse școlile profesionale

nu depășeau cifra de 224 frecventate de 39250 elevi. N-a reușit să satisfacă cerințele societății nici învățământul superior cu cele 16 instituții și cei 26489 studenți. Din statistica prezentată rezultă că școala românească în perioada interbelică s-a extins și organizat căutând stabilirea unui echilibru între cerințele societății și posibilitățile economice și financiare.

Discipol și succesor al lui Spiru Haret, ministrul Angelescu l-a urmat și în construcții, în noul climat după Marea Unire. S-au ridicat mii de noi localuri școlare, alte mii de școli au fost reparate și lărgite cu spațioase clase, laboratoare, ateliere, săli de spectacole și locuințe pentru cadrele didactice. Dacă în Capitală sunt azi monumentale clădiri ale liceelor Matei Basarab, Mihai Viteazul, Gh. Șincai, Sf. Sava și altele, în țară mii de școli se construiau cu perseverență. Sub impulsul ministrului s-au înălțat ori s-au refăcut localuri mărețe la Cetatea Albă (76 școli), Cahul și Ismail (peste 82), Bihor (peste 200), Arad (46). La fel în numeroase alte localități urbane și rurale, asemenea construcții ridicate cu sprijinul Comitetelor școlare și a celor de construcții, mai mult prin donații și sponsorizări, au depășit cifra globală de 10000. Pasiunea pusă de dr. Angelescu în slujba acestei campanii, i-au fixat locul de ctitor în istoria școlii românești; în glumă contemporanii îl numeau "doctorul Cărămidă".

La scurgerea celor cinci decenii de la trecerea în neființă a ministrului Angelescu, se cuvine să amintesc grija pe care a manifestat-o față de slujitorii învățământului considerați "inferiori" altor categorii de salariați ai statului. Legislația interbelică a rectificat și majorat salariile, s-au ridicat gradațiile de la 15% la 20%, fiind introdusă și gradația de merit. Examenale de capacitate, numirile, transferările, definitivările, detașările și ajutoarele în cazuri deosebite, toate au condus la stabilitatea (inamovibilitatea) cadrelor didactice. Reamintind cele de mai sus este nimerit să menționez și obligațiile stabilite prin statutul profesional, una dintre ele fiind activitatea extrascolară. Expresia adecvată sentimentelor sale față de colegii din învățământ este redată și prin aprecierea următoare: "*Numai cei care nu au fost în contact și cu acești dascăli, care fac un adevărat apostolat, pot vorbi așa cum se vorbește uneori. Supuși tuturor vicisitudinilor vremurilor, acești dascăli muncesc cu toată râvna și cu tot devotamentul, neavând în vedere decât marile interese ale școlii și ale culturii românești*".¹³ Pe cât era de însuflețit când constata merite, pe atât de nemulțumit se manifesta față de cei care nu-și făceau datoria.

Mereu prezent în viața științifică cu studii, articole, referate și prezentări de specialitate publicate în țări și peste hotare, decorat cu ordine și medalii; era membru al unor societăți de profil din România și străinătate. Pentru întreaga activitate, Academia Română l-a ales membru de onoare (1934). Cu acest prilej, L. Mrazec, președintele celei mai înalte instituții de cultură din țară îl aprecia astfel: "*Om de știință care și-a consacrat activitatea sa atât specialității sale cât și organizării raționale a învățământului de toate gradele, corespunzător nevoilor și aspirațiilor neamului. D-sa a dat întotdeauna dovada unei înțelegeri profunde și drepte pentru tot ce privește progresul cultural al țării dând în calitate sa de Ministru al Instrucțiunii, cu toată convingerea, sprijinul său larg Academiei Române*".¹⁴

Amintim aici și omul de cultură, Dr. Constantin Angelescu, ale cărui eseuri sunt circumscrise acestei arii de preocupări. A scris documentat, convingător și atractiv despre cultura și învățământul național. S-a aplecat cu emoție asupra

vietii și operei marelui înaintaș Spiru C. Haret, pe care îl considera, pe bună dreptate, mentorul său.¹⁵ Alte medalioane și cuvântări sintetizează excelent trăsăturile specifice ale unor mari personalități politice și culturale dintre care amintesc selectiv: Regina Maria, I. G. Duca, Ionel Brătianu, Dimitrie Onciul.¹⁶ Firea sa de om activ susținută de o voință caracteristică, nu puteau să-l rețină departe de scena inaugurărilor unor instituții, monumente istorice, deschiderea anului școlar, ziua cărții și alte asemenea manifestări. Participând la festivități el rostea cuvântări însuflețite de un cald patriotism, negând astfel indeferentismul specific funcționarului de birou.¹⁷

În cursul vieții a condus prestigioase instituții de știință, cultură și învățământ cum erau: Academia de Științe din România, Academia de Medicină din România, Societatea pentru Învățătura Poporului Român, Ateneul Român, Universitatea de la Valenii de Munte și Liga Culturală. Material și spiritual a susținut înființarea unor reviste și societăți precum și construirea de biserici, școli, cămine și monumente comemorative. Drept recunoștință unele îi purtau numele, iar altele îl alegeau președinte sau membru de onoare.¹⁸ S-a pierdut marea colecție personală de antichități, arme, tablouri, numismatică, mărci poștale, ceasornice, medalii, veselă din vestite sufragerii și cărți rare. A fost unul dintre marii noștri colecționari.¹⁹ Doctorul Constantin Angelescu a fost izgonit cu întreaga familie din locuința sa în anul 1948; s-a stins din viață pe un pat de spital, fiind înmormântat în cavoul unor prieteni, la cimitirul "Șerban Vodă" (Bellu) din București. Pentru tot ce a înfăptuit se cuvine să-l perpetuăm în memoria celor de azi și din viitor. O școală, un amfiteatru, o bibliotecă, o stradă se cuvine să-i poarte cu cinste numele său.²⁰ Recent, entuziastul cârturar buzoian Nicolae Peneș a dat publicității lucrarea despre care mărturisește că: "... se vrea un modest și îndreptățit omagiu" dedicat celui care a fost Dr. C. Angelescu.²¹ De fapt, autorul a pus în circulație un imens material edit și inedit care poate sta la baza unei viitoare monografii pe care o merită cu prisosință Dr. Constantin Angelescu, fost ministru al învățământului în România interbelică.

NOTE

¹ Lucian Predescu, *Enciclopedia Cugetarea*, [1939-1940]; Rusu N. Dorina, *Membrii Academiei Române*, 1866-1996, 1996; *Dicționar enciclopedic român*, I, A-C, 1962; *Dicționar enciclopedic*, I, A-C, 1993; *Enciclopedia României*, I, 1938; I. Aurel Candrea, Gh. Adamescu, *Dicționar enciclopedic ilustrat...*, 1931; Minerva. *Enciclopedie română*, 1929; *Istoria științelor în România. Medicina*, 1980; *Bibliografia istorică a României*, III, 1974; *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, I (A-C), 1984; *1918 la români. Desăvârșirea unității...*, II, 1983; Dan Setlăceac, *Medicina românească. Medicina europeană 1918-1940*, 1998.

² Vezi în acest sens lucrările memorialistice semnate de: N. Iorga, C. C. Giurescu, C. Kirilescu, V. Slăvescu, I. G. Duca, I. Zamfirescu, I. Iordan, Ș. Cioculescu, C. Șăineanu, S. Cantacuzino, M. Manoilescu, C. Argentoianu, Al. Marghiloman, S. Pușcariu.

³ Ioan Hudită, *Jurnalul politic. 1 ianuarie - 24 august 1944*, 1997; Ion Mamina, *Consilii de coroană*, 1998.

⁴ Mamina Ion, Bulei Ion, *Guverne și guvernanti. 1866-1916*, 1994; Mamina Ion, Scurtu Ion, *Guverne și guvernanti. 1916-1938*, 1996; Ioan Lăcustă, *Zece alegeri interbelice. 1919-1937*, 1998.

⁵ Ion Gh. Stanciu, *Școala și doctrinele pedagogice în secolul XX*, 1995; Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare 1916-1931*, 1998.

⁶ *Discursul d-lui C. Angelescu... contra desființării școalelor normale...*, 1905; ibidem, *Contribuții la istoria învățământului*, 1932; ibidem, *Legea pentru învățământul primar al statului... și învățământul normal primar...*, 1925; ibidem, *Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului secundar industrial...*, 1936; ibidem, *Regele Carol I și cultura românească din timpul său*, 1941.

⁷ *Dezbaterile senatului; Dezbaterile Adunării deputaților*, 1923-1937.

⁸ Gârboviceanu Petre, *Problema învățământului primar*, 1921; ibidem, *Discurs ținut în Camera Deputaților...*, 1924; ibidem, *Bacalaureatul cel nou*, 1925.

⁹ *Legi ale învățământului din România, 1864-1978*, I-II, 1991. Coordonator dr. Gheorghe Bunesuc.

¹⁰ Dr. C. Angelescu, *Discursul... ținut în Senat...*, 1931; ibidem, *Discursul... la legea învățământului superior...*, 1932.

¹¹ I. Lupaș, *Probleme școlare*, 1936; Constantin Kirișescu, *Școala română într-o răscruce de istorie*, 1943; N. Iorga, *Noua direcție în învățământul românesc...*, 1931.

¹² Marin Popescu-Spineni, *Instituții de înaltă cultură*, 1932; Ioan Scurtu, *Istoria României în anii 1918-1940...*, 1995.

¹³ Dr. C. Angelescu, *Evoluția învățământului primar și secundar în ultimii 20 de ani*, f. a, p. 71.

¹⁴ L. Mrazec, *Anale*, LIV, 1933-1934, 1934, p. 101-102.

¹⁵ Prof dr. C. Angelescu, D. Pompeiu, *Comemorarea lui Spiru Haret...*, 1943.

¹⁶ Biblioteca Academiei Române, Secția mss., *Arhiva Dr. Constantin Angelescu; Hilda-Minodora Burcin, Revista generală a învățământului – 1905-1916, 1923-1944. Indice bibliografic, I-II*, 1994. Cuvânt înainte prof. univ. Ion Gh. Stanciu.

¹⁷ Nicolae Andrei, Gh. Pârnuță, *Istoria învățământului tlin Oltenia, III*, 1994: Hilda-Minodora Burcin, op. cit.

¹⁸ Pentru exemplificare menționez selectiv: Ateneul Dr. C. Angelescu de pe lângă școala 32 (București), Căminul Municipal Dr. C. Angelescu (Galați), Liceul Dr. C. Angelescu (Craiova), Internatul dr. C. Angelescu (Bârlad – pe lângă Liceul de fete) și Căminul Cultural Dr. C. Angelescu (com. Manzir, jud. Tighina).

¹⁹ Bibliofil pasionat, posedă o bibliotecă cu peste 40000 volume (albume, atlase, dicționare, enciclopedii ș.a.m.d.), unele fiind ediții de lux erau tipărite într-un număr restrâns de exemplare.

²⁰ Paul Grigoriu, *Dr. Constantin Angelescu fost ministru al învățământului...*, în "Tribuna învățământului", 8 septembrie 1998.

²¹ Nicolae Peneș, *Dr. C. Angelescu. Povestea unei vieți*, 1998.

MISCELANEEA

AEDES AUGUSTALIUM (Încercare de reconstituire)

MANEA VASILE

Odată cu cucerirea Daciei și colonizarea ei, cultura romană se răspândește intens în noua provincie, manifestându-se în formele superioare și specifice structurii societății sclavagiste romane din secolele II-III elementele și formele de cultură romană, caracteristice părților occidentale ale imperiului sunt predominante în cadrul vieții spirituale a provinciei.

Astfel, Ulpia Traiana Sarmisegetusa, adăpostește un "ordo Augustalium" încă de la fondarea coloniei de către Traian, fiind până la Hadrian singurul centru unde se practică cultul împăratului din întreaga provincie.¹

Importanța politico-religioasă a celei mai vechi așezări urbane din Dacia, prima și singura cu rang colonial, sporește în chip deosebit prin cultul imperial, asigurându-i încă de la începuturi o situație predominantă în cadrul Daciei romane.

Sediul acestui cult religios avea să se stabilească mai târziu în incinta monumantalului *aedes Augustalium*.

Identificat încă de la începutul cercetărilor (1924)², dezvelirea lui avea să dureze mai mulți ani. Proporțiile și planul acestui palat au făcut din el o construcție unică în felul ei în tot imperiul³.

Nu demult au mai fost descoperite două, unul la Herculaneum, lângă Pompei, celălalt la Misenum pe teritoriul Italiei.⁴

Clădirea, proiectată asemenea unui comandament de castru, este situată în centrul capitalei având orientarea aproximativă cu latura lungă pe direcția sud-nord. Construcția, datând de la mijlocul secolului al II-lea, este un ansamblu arhitectonic ce închide o suprafață de 5525 m² de formă rectangulară (85x65 m), alcătuit din două părți grupate în jurul a două curtile. Materialul întrebuințat a fost piatra de stâncă, cărămida și blocurile de tuf calcaros și de marmură, aceasta provenind de la Bucova, nu departe de Sarmisegetusa⁵. Acoperișul era din țiglă, iar pereții edificiului au fost construiți simultan în *opus incertum* în exterior și amestec de pietre mai mici și var *opus cementicium* în interior, având un aspect identic⁶.

Curtina mare este un spațiu patrulater (42x50 m) mărginit în partea de est și vest de câte o basilică, iar dinspre N de o serie de încăperi mai mici (parțial descoperite) și de porțile de intrare. În mijlocul curții pardosită cu lespezi groase de piatră se afla altarul (Ara Augusti), unde în fața membrilor asociației Augustalilor (ordo Augustalium) și a oficialităților din provincie, mare preot al acestui altar (sacerdos Arae Augustae) aducea sacrificii solemne pentru sănătatea împăratului domnitor și mântuirea împărăției. Tot aici se întrunea Congresul provincial reprezentativ al Daciei (Conciliul Daciarum trium) constituit din delegații orașelor

și districtelor rurale (territoria) de pe cuprinsul provinciei și prezidat probabil de marele preot al cultului.

Pe sub pavajul Curtinei, la 1, 50 m adâncime, funcționa un canal de scurgere a apei, orientat pe direcția N-S.

Cea de-a doua Curtina (18x65 m) pavată original cu mozaic mare de cărămidă, era împodobită cu statui și monumente onorare sau votive.

La extremitățile ei se aflau două încăperi dintre care una subterană, cu bolta construită cu ziduri puternice, servea de tezaur (aerarium) pentru adăpostirea obiectelor de cult și de preț și a fondurilor bănești ale asociației de Augustales, iar cealaltă servea probabil ca magazie.

Partea principală o formează cea cuprinsă între curtea interioară și for, având fațada spre curte. Judecând după vestigiile existente, această fațadă trebuie să fie de o frumusețe demnă de capitala Daciei.⁷

Împunătoare, întinzându-se pe o lungime de aproximativ 45 m, se compunea aproape în toată lungimea sa dintr-o serie impozantă de arcade având cinci deschideri mari arcuite, corespunzând celor cinci mari încăperi din spatele lor, susținute de pilăștrii canelati, groși și înalți cu capituluri ionice, care se spijineau la rândul lor, pe socluri puternice formate din blocuri de piatră. Partea centrală era ocupată de cele două cisterne (castellum aquae) prevăzute cu puternice bolți de piatră și cărămidă.

În ansamblul său, palatul augustalilor de la Sarmisegetusa este o construcție tipic romană concepută și realizată după aceleași principii arhitectonice care au stat și la baza construirii orașului și a forului. Privind cu atenție planul edificiului vom putea observa asemănarea izbitoare dintre acesta și pretoriile castrelor romane de tip *principia*⁸, foarte răspândit în Dacia, întâlnită la castrulele din Cășei⁹, Buciumi¹⁰, Drobeta¹¹, Jidava¹², Răcari¹³, și altele. Trebuie însă ținut seama de faptul că acest pretoriu se dezvoltă inspirându-se după forurile orașelor. Aedes-ul păstrează planul tripartit și are un caracter unic de punct de vedere funcțional.

Latura nordică a clădirii nu a fost încă dezvelită, presupunându-se existența unui perete dublu cu mai multe porți de acces.¹⁴

Dat fiind caracterul monumental precum și ornamentica bogată a palatului, tindem să presupunem existența în această parte a unei intrări triumfale (cu patru arce), cum întâlnim la intrarea în pretoriu Castrului legiunii a III-a Augusta din Lambesis¹⁵ (Africa), la Veterea Castra¹⁶ (Xanten, pe Rin), Saalburg¹⁷, etc.

În interiorul curtinei mari (A) este de presupus existența unui portic care mărginea laturile nordică, estică și vestică. Nu s-au găsit urme care să vină în sprijinul acestei ipoteze bazată numai pe analogia cu cea a pretoriilor, dar dată fiind situația de mai târziu a Ulpiei, când este folosită drept carieră de piatră, aceste dovezi puteau dispărea, coloanele fiind materia primă preferată în obținerea varului.

Pe latura estică și vestică acest portic se sprijinea de cele două basilici (triclinia?) pe care le considerăm interioare destinate întâlnirii Consiliului celor trei Dacii, ordinului și adoratorilor cultului împăratului. Ca funcționalitate acestea ar avea rolul unor basilici, nu însă și din punct de vedere arhitectural.

Construcția anterioară aedes-ului și integrată construcției formând piesele 2, 3 și 4 ale aripii vestice, s-ar putea la origine să fi fost un *sacellum* sau templu închinat lui Hercule, ipoteza fiind susținută și de marele număr de fragmente

reprezentând scene cu faptele lui Hercule descoperite cu ocazia săpăturii¹⁸. S-ar putea ca acesta să fi servit cultului imperial, înainte de construirea palatului augustalilor, fiind bine cunoscut faptul că Hercule a stat la baza divinizării multor împărați romani.

Altarul situat în mijlocul Curtinei, având dimensiunile 8x8 m se pare că era acoperit asemănător celui din incinta Bulenterionului din Milet¹⁹ acoperișul fiind susținut de coloane corintice întrucât lângă soclul acestuia s-au găsit două fragmente ale unui capitel corintian²⁰. Canalul care trece pe sub acest soclu, servea fără îndoială practicilor legate de cultul împăratului. De asemenea altarul era înconjurat de jur împrejur de trepte, care permiteau oficialților slujbei religioase să urce pe el²¹.

Se pare că cele două cortine au fost separate de un zid și nu de o construcție în arcade, deoarece bazele geminate ce susțineau semicoloanele adosate pilăstrilor se găsesc numai pe partea nordică.

Având în vedere gustul romanilor pentru simetrie în arhitectură²², acești pilăstri ce susțineau arcadele, trebuiau să aibă adosată câte o semicoloană și în partea sudică, cu atât mai mult, cu cât aceasta era orientată spre incinta mică, împodobită cu statui și monumente votive și spre fațada somptuos decorată a edificiului. Prin urmare, presupunem în locul acestei construcții în arcade, existența unui zid prevăzut cu arcuri false ce se sprijineau pe pilăstri, ceea ce poate fi valabil și pentru contrafortii exteriori, sporind astfel eleganța edificiului. Arcurile erau formate din blocuri de piatră tăiată în formă de ic, frumos decorate cu frunze de acant în partea superioară, astragali la mijloc și denticuli în partea inferioară, ce formau adevărate benzi ornamentale prin unire. Deasupra se găsea coronamentul format din blocuri de piatră ornate cu un brâu de astragali.

Bazele semicoloanelor de marmură ce străjuiau de ambele părți intrările spre cortina mică de la extremitățile zidului despărțitor erau de tip atic, compuse dintr-o plintă pătrată și două toruri separate de o scotie.

Planul cortinei mici ne oferă imaginea unei bazilici orientale având intrările laterale (laturile mici). Cele două construcții simetrice (aerarium și magazia) aveau pereții căptușiți cu dale de piatră sprijinite pe un fel de *Krepis*. Acest "rivestimento" seamănă după cum a arătat și C. Daicoviciu²³ cu cel al templului Fortunei Virilis din Roma și conferă o mai mare eleganță cortinei.

Încăperea tezaurului o întâlnim des la pretoriile castrelor din Dacia, cum sunt Buciumi și Drobeta, cu deosebirea că în aceste cazuri acesta este plasat pe latura opusă.

Fațada bogat ornamentată, contribuia în mod substanțial la sporirea eleganței edificiului, prezentând cinci arcuri foarte frumos ornamentate de trei benzi cu modele diferite. Banda superioară reprezenta o torsadă, la mijloc întâlnim o meandă vegetală, iar sub aceasta un șir de astragali. Un fragment de arhitravă care ni s-a păstrat ne oferă imaginea unui frumos decor format dintr-un șir de astragali și semipalmate.

Tot din antablament făcea parte și un fragment a cărui ornament era format din profile în tor și scotie și care se pare a fi un fragment din cornișă. Arcurile erau susținute de pilăstri canelați, decor cu ajutorul căruia se dădea contrast umbrei și luminii.

La capetele superioare aceștia se terminau în capiteli ionic.

Abacul acestora avea volute mari, legate între ele de un rând de astragali ce fac delimitarea dintre capitel și fusul pilăstrului.

Deasupra astragalilor se găsea un rând de ove, separate între ele de câte un vârf de săgeată și caliciul obișnuit de acantă, preominând volutele. Baza pilaștrilor o formau socluri puternice, partea superioară a acestora era formată din blocuri de piatră decorate cu caneluri formând o friză.

Observând aceste elemente de decor, ne putem ușor închipui bogăția ornamentală a edificiului, dar nu trebuie să neglijăm nici patina provincială a acestora. În privința stilurilor se constată un eclectism posterior lui Hadrian, introdus de acesta la vila lui din Tibur. Nu avem încă dovezi ale cuceririi Sarmisegetusei de către marcomani sau aliații lor, dar este sigură asedierea ei în 170 e.n.²⁴. Cert este că după războaiele marcomanice și sub Severi se fac restaurări palatului augustalilor.

Acum Quintus Cornelius Cornelianus livrează *tegulae*-le necesare refacerii acoperișului²⁵. Tot acum probabil pătrunde masiv în arhitectura edificiului și stilul ionic, influența arhitecturii dezvoltată în provinciile orientale fiind foarte puternică sub Severi. Se pare că la construire (prima jumătate a sec. II e.n.), aedes Augustalium a răpit curia forului, aceasta fiind transferată într-o încăpere laterală nedevelită încă.²⁶

Tot cu această ocazie este absidată și încăperea cu hypocaust căpătând în felul acesta forma unei bazilici grecești, termen care i-ar fi propriu atât din punct de vedere arhitectural cât și funcțional. Faptul că pentru unele încăperi ale edificiului, nu putem preciza cu exactitate funcționalitatea, se datorește slăbelor indicii descoperite, dar ne-o putem închipui cu ușurință la o clădire aparținând unei asociații cu un număr mare de membri și o activitate variată. Augustalisii și-au făcut un adevărat for, unde se întruneau nu numai în scopul cinstirii împăratului, ci să discute și o serie de probleme personale, legate de ordin, să se distreze și să benchetuiască, să-și însușească unele elemente de cultură.

Forța banului i-a ajutat să lupte împotriva sfidării ce l-o arătau decurionii, să împlinească adesea pretențiile sărăcimii orașelor pentru *panem et circenses* și să execute construcțiile publice ce li se impunea de către municipalitate²⁷.

Desigur după părăsirea oficială a Daciei, clădirea a mai stat multă vreme în picioare, aducându-i-se diferite transformări de către populația ce a rămas și care a lipsit-o treptat de obiectele sale de podoabă. Adevărata tragedie a edificiului începe în Evul Mediu și epoca modernă când marmura acestuia este extrasă pentru a fi transformată în var.

În urma cercetărilor arheologice din anii 1980-1986 efectuate la castrul legiunii V Macedonica de la Potaissa²⁸, este scoasă la lumină clădirea comandamentului. Rămâne impresionantă asemănarea între acest *principia* și palatul Augustalilor de la Sarmisegetusa. N-ar fi exclus ca la origine, acesta din urmă să fi fost comandamentul castrului de la Sarmisegetusa²⁹, utilizat, probabil de legiunea IV Flavia Felix (?).

Măreția construcțiilor romane (castre, temple³⁰, terme, etc) avea să fie impresionantă, încă la peste o mie de ani de la părăsirea Daciei, atât prin mărimea, cât și prin surpafața pe care-o ocupau. Căstrele de legiune de la Apulum și Potaissa³¹ vor fi asimilate unor mari orașe de către călătorii medievali. De aceea nu este de mirare că, la triburile popoarelor migratoare, ce veneau din stepele Asiei, ducând o viață nomadă, în momentul întâlnirii cu vastele câmpuri de ruine romane ale

Daciei, aveau să dezvolte ideea "pământului părăsit" ignorând puținii băștinași ce mai trăiau printre ele, sau populația romanizată retrasă în locuri mai ferite de incursiunile lor prădalnice.

NOTE

- 1 D. Tudor, *Ordo Augustalium in Dacia Romană*, în "Studii și articole de istorie", III, 1961, p. 7-24.
- 2 C. Daicoviciu, *Fouilles et recherches à Sarmisegetusa*, în "Dacia", I, 1924, p. 243, și urm.
- 3 Ibidem, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Buc., 1945, p. 141; idem RE, suplement XIV, 1974
- 4 P. Mackendrick, *Pietrele dacilor vorbesc*, Buc., 1978, p. 81
- 5 C. Daicoviciu, *Les fouilles archeologique de Sarmisegetusa*, în Dacia, III-IV; 1927-1932, Buc. 1933, p. 522 și urm.
- 6 Ibidem, p. 522
- 7 Ibidem, p. 531
- 8 N. Branga, *Formae Coloniae Sarmisegetusae* (Considerații topografice și arhitectonice) în "Tribuna Sibiului", an. XXVIII, nr. 5892, din 27 iunie 1976
- 9 M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, Buc., 1969, p. 227; D. Tudor, *Oltenia romană*, Buc. 1958, p. 228
- 10 N. Gudea, *Die Innere organization des Lagers*, în *Das Romerlagere von Buciumi*, Cluj, 1972, p. 21 și urm.
- 11 D. Tudor, *op. cit.*, p. 228 și urm.
- 12 Ibidem, p. 214 și urm.
- 13 Ibidem, p. 244 și urm.
- 14 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 522
- 15 Cagnat-Chapot, *Manuel d'archeologie romaine*, Paris 1916, p. 262 și urm.
- 16 R. Grenier, *Manuel d'archeologie prehistorique et gallo-romaine*, Paris, p. 258 și urm.
- 17 Ibidem, p. 263 și urm.
18. C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 527.
- 19 I. Lucăcel, în *Ionia, orașe antice în Asia Mică*, Buc. 1973, p. 46, fig. 25 și 28
- 20 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 524
- 21 D. Tudor, *Arheologia romană*, Buc., 1976, p. 47
- 22 Vitruviu, *Despre arhitectură*, Buc., 1964, III, 2
- 23 C. Daicoviciu, *op. cit.*, p. 524
- 24 H. Daicoviciu, I. Piso, *Sarmisegetusa și războaiele marcomanice* în Acta M.N. XII, p. 139 și urm.
- 25 N. Branga, Contrib. Sibiu, 27 mai 1976
- 26 Idem, "Transilvania", 11, 1973, p. 39, nr. 4
- 27 D. Tudor, *Ordo Augustalium in Dacia Romană*, SAI, III, 1961, p. 21
28. M. Bărbulescu, *Din istoria militară a Daciei Romane. Legiunea V Macedonica*. Cluj-Napoca, 1987
- 29 M. Rusu, "Anuarul Institutului de istorie și arheologie", XXII, 1979, p. 50
- 30 V. Manea, *Arhitectura sacră în Dacia Romană*, (lucrare de diplomă) - Sibiu 1976, ibidem SAI, LX-LXI (serie nouă) Buc. 1993, p. 163
- 31 *Călători străini despre Țările Române*, II, Buc. 1970, p. 436-444

CONTRACTE VASALICE ÎNTRE COROANA MAGHIARĂ ȘI ORDINELE MILITARE CĂLUGĂREȘTI (secolul al XIII-lea)

CONSTANTIN ȘERBAN

În perioada evului mediu timpuriu în Europa apuseană odată cu cristalizarea relațiilor feudale¹ s-au stabilit și elementele esențiale care defineau raporturile vasalice dintre seniori și vasalii lor, prin intermediul *beneficiului*, acea proprietate funciară condiționată de îndeplinirea unei slujbe, de obicei militară, având un caracter viager acordat de senior vasalului său. Transmiterea beneficiului s-a înfăptuit încă din secolul al VIII-lea sub forma unei înțelegeri orale între cele două părți implicate, care cuprindea drepturile și îndatoririle atât ale seniorului, cât și ale vasalului său considerată drept un *contract vasalic*.

În contractul vasalic obligațiile seniorului erau enumerate astfel: acordarea unei posesiuni funciare (beneficiu) având hotare precise, cu descrierea veniturilor ce rezultau din folosința acestuia, care reveneau vasalului parțial sau total, cu precizarea naturii forței de muncă menită să pună în valoare resursele naturale ale beneficiului. Totodată, se mai indica durata valabilității contractului vasalic. În privința obligațiilor vasalului față de seniorul său ele erau: respectarea jurământului de credință prestat seniorului, acordarea de ajutor militar la nevoie cu precizarea efectivelor participante stabilite în prealabil, acordarea de ajutor material din veniturile dobândite de pe beneficiu, prezentarea la scaunul de judecată al seniorului în cazul că vasalul nu respectă prevederile contractului vasalic. De reținut că un contract vasalic putea fi denunțat în două cazuri, și anume: când una din părți înceta din viață și când una din părți nu respecta întocmai prevederile acestuia.

Din secolul al XII-lea contractul vasalic a luat o formă scrisă cunoscută sub numele de *mărturie* dar și de *diplomă* întărită cu pecetea seniorului². Încheierea acestui contract vasalic era întărită și printr-un jurământ de credință cu caracter laic, precum și cu unul având un caracter religios depus pe cartea sfântă a creștinilor — pe Biblie — sau pe un relicvar și însoțit de un ceremonial sub numele de *omagiu*.

Deși instituțiile feudale românești au propriile lor particularități în concordanță cu condițiile istroice locale din spațiul carpato-dunăreano-pontic³, totuși din secolul al XIII-lea s-au păstrat unele contracte vasalice de tip occidental european în care sunt implicate regiuni din acest areal geografic, precum și instituții din perioada cristalizării primelor forme de stat românesc medieval. Totodată, ele reflectă unele aspecte ale politicii externe promovată de regatul Ungariei în acea vreme.

Unul din aceste contracte vasalice este numit în literatura de specialitate DIPLOMA CAVALERILOR TEUTONI acordată acestui ordin militar călugăresc de către Andrei al II-lea, regele Ungariei (1205-1235), în anii 1211 și 1212, al

căru text original nu s-a păstrat, dar care este amintit în acte târzii din anii 1222 și 1231. Înainte de a trece la analiza conținutului acestui contract vasalic credem că este necesar să amintim împrejurările în care cele două părți contractante s-au întâlnit pe scena istoriei. În acest sens, ne vom referi la participarea în 1217 a monarhului maghiar la a cincea cruciadă inițiată de papa Honoriu al II-lea la care au luat parte mari seniori din Franța și Germania. Scopul cruciaților era atunci ocuparea Siriei mai întâi și apoi a Palestinei și Egiptului. Dar cruciații s-au îmbarcat pe corăbii în portul Spalato pe coasta Dalmației de la Marea Adriatică, au traversat Marea Mediterană de la vest la est atingând coastele insulei Cipru, de acolo au debarcat în nordul Egiptului la Damietta și apoi tot pe mare au ajuns la fortăreața Saint Jean D' Acr. În Țara sfântă neînțelegerile iscate între conducătorii armatei cruciaților au contribuit la eșecul acesteia în anul 1218, când participanții s-au înapoiat în Europa fără să fi realizat scopul propus inițial.

Este posibil ca monarhul maghiar să-i fi contactat pe Cavalerii Teutoni înainte de participarea sa la cruciada a cincea, când s-au stabilit condițiile încheierii contractului vasalic cu aceștia și abia din 1218 când Cavalerii Teutoni l-au însoțit pe monarhul maghiar la întoarcerea din Țara sfântă în Ungaria, aceștia să se fi instalat pe teritoriul Ungariei.⁴

Prin această diplomă monarhul maghiar acordă magistrului Hermann de Salza⁵, conducătorul acestui ordin militar călugăresc, un teritoriu în sudul Transilvaniei, numit Țara Bârsei, din imediata vecinătate a Cumaniei, aflată în acea vreme în partea exterioară a arcului Carpaților răsăriteni, în zona Vrancei, pentru a o stăpâni în mod liber. Totodată, în diplomă erau prevăzute drepturile și îndatoririle Cavalerilor Teutoni în calitate de vasali față de monarhul Ungariei⁶.

DREPTURI

1. să aibă în folosință Țara Bârsei cu precizarea hotarelor acestui teritoriu.

2. Să ia 1/2 din cantitatea de aur sau argint pe care ar extrage-o din Țara Bârsei.

3. Să organizeze târguri ca loc de schimb și să încaseze taxele vamale.

4. Să construiască cetăți și orașe din piatră.

5. Să fie iertați de plata de dinari și de ponduri.

6. Să fie scutiți de orice dare la vistișeria regală.

7. Să stăpânească cetatea Cruceburg ridicată de ei.

8. Să țină pe apa Oltului șase corăbii și alte șase pe apa Mureșului pentru transportul de sare și alte lucruri.

9. Să exploateze ocnele de sare din zonă.

10. Să se bucure de protecția regală.

ÎNDATORIRI

1. Să dea 1/2 din cantitatea de aur sau argint la vistișeria regală pe care ar extrage-o din Țara Bârsei.

2. Să apere Țara Bârsei de atacurile cumanilor.

3. Nici un voievod să nu fie găzduit de Cavalerii Teutoni în Țara Bârsei.

4. Să nu depășească hotarele teritoriului Țării Bârsei ce li s-a acordat cu semne de hotar.

5. Să se prezinte la judecata monarhului Ungariei.

6. Să nu bată monetă proprie fără aprobarea monarhului Ungariei.

Acest contract vasalic avea o durată nelimitată; în diplomă se spune "pe vecie". Totuși în anul 1223 el a fost denunțat de către regele Ungariei în calitate de senior⁷, care un an mai târziu i-l a izgonit din Țara Bârsei cu forța armată, în acest scop folosind trupe de cavalerie și de infanterie. Cu acest prilej, vasalii regelui — Cavalerii Teutoni — au fost evacuați cu forța din Cruceburg și din alte cinci cetăți construite de ei pe timpul cât se bucuraseră de protecția seniorului. În cursul ciocnirilor militare dintre armata maghiară și aceia a Cavalerilor Teutoni aceștia din urmă au suferit pierderi umane, unii dintre ei fiind uciși, alții răniți. În fine, o bună parte dintre vasali au fost arestați și înțemnițați. Totodată Cavalerii Teutoni au suferit și mari pagube materiale estimate în actele oficiale la o mie de mărci, o sumă de bani foarte mare în acea vreme.

Motivale denunțării contractului vasalic de către monarhul maghiar au fost: 1. Cavalerii Teutoni depășiseră cu mult teritoriul ce le fusese acordat în folosință veșnică, ei cotorpind chiar unele domenii regale.. 2. Cavalerii Teutoni au efectuat colonizări pe teritoriul atribuit cu populație adusă din regatul Ungariei, cu sași și nu de aiurea cum se angajaseră față de seniorul lor, regele Ungariei. 3. Cavalerii Teutoni se sustrăseseră de sub autoritatea episcopului catolic din Transilvania și dobândiseră protecția papalității fără consimțământul monarhului maghiar care le era senior.

Cu toate protestele Înalțului pontif de la Roma din acea vreme, de-a-lungul câtorva ani, exprimate prin scrisori adresate de papă monarhului maghiar, Cavalerii Teutoni au fost obligați să părăsească definitiv Țara Bârsei⁸ stabilindu-se în Imperiul german la frontiera răsăriteană a acestuia în vecinătatea triburilor polabilor care populau acea regiune.

Un alt contract vasalic de tip european occidental în care au fost implicate regiuni românești din spațiul carpato-dunăreano-pontic, unde s-au constituit primele cnezate și voievodate românești mai precis în zona cuprinsă între Carpații sudici și Dunăre, poartă titlul în literatura de specialitate de DIPLOMA CAVALERILOR IOANIȚI, acordată în 1247 acestora de către Bela al IV-lea, regele Ungariei fiul lui Andrei al II-lea.

Se cunosc prea bine împrejurările istorice care l-au determinat pe monarhul maghiar să angajeze în slujba sa acest ordin militar călugăresc experimentat, ca și Cavalerii Teutoni în luptele purtate de cruciați contra turcilor selgiucizi, în secolele XI-XIII, pentru izgonirea acestora din Țara sfântă. Era vorba de apărarea hotarelor sudice ale Transilvaniei și totodată, ale Ungariei în spațiul Carpaților sudici până la Dunăre contra tătarilor care, în prima jumătate a secolului al XIII-lea pustiiseră în calea lor părțile răsăritene și centrale ale Europei: Ungaria, Polonia și Moravia iar după retragerea lor în nordul mării Negre își creaseră în acele locuri un stat propriu numit Hoarda de Aur.⁹

DIPLOMA CAVALERILOR IOANIȚI a intrat în istoriografia românească abia la sfârșitul secolului trecut, din 1887, odată cu apariția primului volum de documente externe privind istoria românilor din colecția Eudoxiu Hurmuzachi¹⁰. Cei care l-au studiat ulterior, de atunci până în zilele noastre, l-au analizat scoțând în evidență în special acele elemente diplomatice care reflectau situația teritoriilor locuite de români în prima jumătate a secolului al XIII-lea, între Carpați și Dunăre, după încetarea migrației tătarilor, din punct de vedere politic, economic, social, militar și religios¹¹. Astfel erau cunoscute instituțiile de bază ale societății românești din acea vreme, cu formele de stat specifice (cnezatele, voievodatele, țările) conduse

de cnezi și voievozi, ca de ex. Ioan, Farcaș, Seneslau, Litovoi. Totodată, erau surprinse formele care le luaseră atunci stratificarea socială, posesorii funciari numiți *maiores terrae* țăranii numiți *rusticii*, forța militară a acestor state numită *cum apparatu bellico*, apoi aparatul fiscal organizat pentru strângerea dărilor de la contribuabili; de asemenea, se făceau aprecieri asupra organizării religioase¹².

O analiză mai amănunțită a conținutului acestei diplome, din punctul de vedere al considerării ei drept un contract vasilic de tip european, ne duce la concluzia că ea cuprinde numeroase referiri întâlnite în documentele medievale din diferite țări europene referitoare la relațiile dintre seniori și vasalii lor. Drept urmare, în cele ce urmează, vom reda pe două coloane drepturile și îndatoririle cu caracter juridic, economic, și militar ca și îndatoririle celor două părți contractante cuprinse în DIPLOMA CAVALERILOR IOANIȚI

DREPTURI

1. Luarea în posesie a unui teritoriu care cuprindea cnezatele lui Ioan și Farcaș dintre Carpați și Dunăre pe dreapta Oltului.

2. Stăpânirea asupra bisericilor, morilor, clădirilor, semănăturilor fânetelor și pășunilor din acel teritoriu.

3. Dobândirea unei 1/3 din prada de război luată după campania contra bulgarilor, bizantinilor și cumanilor.

4. Stăpânirea asupra Cumaniei fără voevodatul lui Seneslau.

5. Acordarea de pământ de cultură, putând fi arat cu 400 pluguri, în Țara Bârsei.

6. Acordarea de pământ pentru cultură la Dunăre lângă Semlin.

7. Încasarea unei 1/2 din veniturile, foloasele și slujbele din Țara Severinului.

8. Încasarea unei 1/2 din veniturile obținute de la vite, oi și pescării din teritoriul avut în folosință.

9. Încasarea unei 1/2 din veniturile Țării lui Litovoi fără cele din Țara Hațegului.

10. Încasarea unei 1/2 din cantiatea de sare dobândită de pe teritoriul avut în folosință.

11. Plata de la vistieria regală a serviciilor cu caracter militar efectuate pentru regele Ungariei.

12. Primirea de ajutor militar din partea localnicilor în lupta contra dușmanilor regatului Ungariei.

ÎNDATORIRI

1. Mobilizarea unui contingent militar de mărimea unei 1/5 din totalul armatei maghiare în vederea participării la o campanie comună.

2. Participarea cu un contingent militar de mărimea unei 1/3 din totalul armatei maghiare în lupta contra bulgarilor, bizantinilor și cumanilor.

3. Participarea cu un contingent de 100 cavaleri bine înarmați contra bulgarilor¹³ și schismaticilor.

4. Participarea cu un contingent de 50 cavaleri bine înarmați la paza cetăților din Ungaria¹⁴

5. Participarea cu un contingent de 60 cavaleri bine înarmați în lupta contra tătarilor

6. Asigurarea pazei cetăților și întăriturilor din teritoriul obținut în folosință.

7. Colonizarea teritoriului primit în folosință cu oameni de orice stare și neam fără ca ei să provină din Ungaria.

8. Plata la vistieria regală a unei 1/2 din foloasele și slujbele din Țara Severinului.

9. Plata la vistieria regală a unei 1/2 din veniturile obținute de la vite, oi și pescării din teritoriul avut în folosință.

10. Plata la vistieria regală a unei 1/2 din veniturile Țării lui Litovoi.

11. Predarea la vistieria regală a unei 1/2 din cantiatea de sare dobândită de pe teritoriul avut în folosință.

12. predarea la vistieria regală a unei 1/2 din veniturile și foloasele dobândite de la localnici.

În diplomă se mai precizează că prevederile acesteia erau valabile timp de 25 de ani. Totodată, a mai fost incusă și clauza potrivit căreia marele preceptor al casei Ospitalierilor din Ierusalim — cum era numit acest ordin militar călugăresc, al cărui nume era Ramboldo — se obliga să presteze jurământ de credință monarhului maghiar. De asemenea, același mai era obligat să remedieze în răgaz de un an eventualele încălcări ale acestui contract vasalic. În caz contrar el urma să apară în fața tribunalului regal pentru a răspunde de faptele sale prin plata unor despăgubiri față de partea vătămată.

De-a-lungul vremii, mulți istorici și-au pus întrebarea în ce măsură acest contract vasalic a fost pus în aplicare și până când a durat valabilitatea lui. În secolul trecut, istoricul A. D. Xenopol, a intuit în sinteza sa intitulată *“Istoria românilor din Dacia traiană”* că în 1247 “țărișoarele românești erau unele supuse Ungariei și altele numai *vasale* (sublinierea noastră) și tributare”¹⁵. În privința prevederilor cuprinse în această diplomă regală, istoricul Nicolae Iorga în perioada interbelică și istoricul Constantin C. Giurescu în perioada postbelică au afirmat că ea a rămas în stare de proiect, Cavalerii Ioaniți nemaiprezentându-se în părțile Transilvaniei de sud pentru a lua în folosință teritoriul dintre Carpați și Dunăre, în acea vreme aflat sub dominația regatului Ungariei. Unul din motive ar fi inexistența vreunei mărturii arheologice care s-o confirme sau a unor alte documente de cancelarie¹⁶. Recent, un alt istoric român, Șerban Papacostea susține fără a demonstra că totuși prezența Cavalerilor Ioaniți în spațiul carpato-dunărean s-ar fi încheiat în anul 1260 implicați în respingerea unei ofensive a bulgarilor și tătarilor în cea regiune.¹⁷ În schimb regele Bela al IV-lea ca și alți monarhi ai Ungariei, care s-au succedat la tronul acestei țări în evul mediu până în secolul al XVI-lea s-au considerat tot timpul suzerani ai conducătorilor politici români (cnezi, voievozi și domni) ai teritoriului cuprins între Carpați și Dunăre din secolul al XIV-lea constituit într-un stat feudal de sine stătător sub numele Țara Românească (în documentele de cancelarie scrise în limba latină numit Valachia). Această situație a încetat după bătălia de la Mohaci (1526) când regatul ungariei a încetat să mai existe ca entitate statală în această parte a continentului european.

Din cercetările lui Nicole Iorga relativ la acest ordin militar călugăresc al cavalerilor Ioaniți sau Ospitalieri rezultă că acesta și-a desfășurat activitatea militară în regatul Ierusalimului, contribuind la cucerirea cetății Saint Jean d’Acre și a rămas în Țara sfântă până în 1291, de unde apoi și-a mutat efectivele, pentru o vreme, în insula Cipru sub conducerea marelui maestru Jean de Billiers¹⁸. Acolo după ce s-au proclamat drept stăpâni ai insulei, înlăturând administrația bizantină și și-au stabilit centrul politic în cetatea Limasol. La începutul secolului al XIV-lea Cavalerii Ioaniți au părăsit insula Cipru pentru a se stabili în insula Rhodos și aici înlocuind administrația bizantină considerată incapabilă să apere această poziție strategică din sudul Mării Egee și partea orientală a Mării Mediterane. Prezența acestui ordin militar călugăresc este atestată până în secolul al XVI-lea, în dese rânduri ei respingând cu succes repetatele expediții otomane efectuate în intenția cuceririi insulei. Abia în anul 1522, ca urmare a unei acțiuni militare otomane de mare amploare condusă de sultanul Soliman Magnificul, insula Rhodos a capitulat, după un îndelungat asediu. Drept urmare, Cavalerii Ioaniți după o rezistență îndârjită

— apreciată chiar de marele sultan otoman — au dobândit dreptul să părăsească insula pentru a se stabili în insula Malta din Mediterana centrală, care a devenit noua lor patrie, pentru mai multă vreme.

În concluzie, considerăm că atât diploma Cavalerilor Teutoni, cât și aceea a Cavalerilor Ioaniți din prima jumătate a secolului al XIII-lea se încadrează în formularul contractului vasilic întâlnit în diferitele țări europene occidentale în evul mediu. Astfel, societatea românească din acest secol atestată de documente în arealul geografic situat între Carpații sudici și Dunăre s-a aflat sub incidența extinderii regimului feudal clasic din Europa apuseană în regiunile central-răsăritene ale continentului dar pentru scurtă vreme.

NOTE

1 Radu Manolescu, *Societatea feudală în Europa apuseană*, București, 1974, p. 25-67

2 *Ibidem*, p. 239

3 Florin Constantiniu, *Geneza feudalismului românesc. Încadrare tipologică* în "Revista de istorie", 7/1978, p. 1215-1225; idem, *Geneza feudalismului în Europa răsăriteană*, în "Studii și articole de istorie", 1983, p. 29-34.

4 Istvan Barta, *Histoire de la Hongrie*, Budapesta, 1974, p. 77

5 Maria Holban, *Din cronică relațiilor româno-ungare în secolele XIII-XIV*, București, 1981, p. 9-10

6 *Documenta Romaniae Historica, seria D. Relațiile între țările române*, vol. I, p. 1-4 (1)

7 *Ibidem*, p. 7-14, 18-19, vezi și Șerban Papacostea, *Înfruntări politice și spirituale în sud-estul Europei 1204-1241 (II)*, în "Anuarul Institutului de istorie A.D. Xenopol", Iași, XXVI, 1990, p. 23-28

8 *Ibidem*.

9 Mehmet Ablay, *Din istoria tătarilor*, București, 1997, p. 124-157.

Îndată după retragerea tătarilor în 1243, Bela al IV-lea, regele Ungariei, a încercat fără succes săi readucă pe cumani pentru apărarea țării sale de noile atacuri ale năvălitorilor mongoli; drept urmare i-a chemat pe Cavalerii Ioaniți în același scop. (vezi Maria Holban, *op. cit.*, p. 74).

10 *Documente Hurmuzachi*, vol. I, partea 1, p. 249-253

11 N. Iorga, *La place des romains dans l'histoire universelle. I. Antiquité et Moyen âge*, București, 1935, cap. XXI., despre Cavalerii Ioaniți și diploma lor; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*, vol. 1, București, 1974, p. 215.

12 Fl. Stănculescu, *Diploma Cavalerilor Ioaniți, din 1247*, în "Studii și articole de istorie" XXXV-XXXVI, p. 140-143; Șerban Papacostea, *Românii în secolul XIII* București, 1993, p. 138-141. O analiză mai completă facea istoricul Radu Popa în articolul intitulat: *1247 Diploma Cavalerilor Ioaniți* în "Magazin istoric" 4/1976, p. 2-6

13 Referire la situația tulbură din Bulgaria unde izbucniseră lupte pentru tron (succesorul lui Caloian I fiind minor) de care urmărea să profite Ungaria, vezi Maria Holban *op. cit.* p. 77

14 Referire la cetățile Pojon de la Dunăre și Sopron și Vaștar de la frontiera cu Austria cu care Ungaria nu era în relații bune *Ibidem*, p. 76-77

15 A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia traiană*, vol. 2, București, 1927, p. 209.

16 Nicolae Iorga, *Rhodos sous les Hospitaliers*, Paris, Bucarest, 1931, p. 17; vezi și Ch. Diehl, *En Mediterranee*, Paris, 1921, p. 251-254; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, vol I, p. 219.

17 Șerban Papacostea, *Românii în secolul al XIII-lea*, București, 1993, p. 141

18 Nicolae Iorga, *op. cit.*, p. 17 și urm.

RELAȚIILE DINTRE ORĂȘENI ȘI MÂNĂSTIREA CÂMPULUNG ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XVII-LEA

ȘTEFAN TRÂMBACIU

Orașul Câmpulung este confirmat, în multe din Hrisoavele de scutire acordate locuitorilor săi, ca cel mai vechi oraș medieval din Țara Românească.¹ Așezat în zona subcarpatică, la întretăierea unor vechi drumuri comerciale, el a cunoscut o evoluție deosebită, avându-și originea, ca majoritatea orașelor medievale românești, într-o așezare sătească, din care a evoluat în târg permanent² și apoi în oraș. El s-a format și s-a dezvoltat în cadrul unei obști sătești foarte bine organizată care, de altfel, a și influențat dezvoltarea orașului și a locuitorilor săi.³

Hrisoavele acordate mănăstirii Câmpulung menționează și ele că mănăstirea a fost zidită în anul 1292.⁴ Aceiași dată o întâlnim și în Letopisețul Țării Românești⁵, unde i se atribuie unui Negru Voievod zidirea unei biserici la Câmpulung.⁶ Mănăstirea a cunoscut, în evoluția ei, mai multe etape. Prima, cuprinsă de la zidire și până în anul 1628, când din cauza unui cutremur s-a dărâmat. Ea a fost biserică de mir, dar și reședință voievodală între anii 1330-1360, unde au fost înmormântați atât Basarab I cât și fiul său Nicolae Alexandru Basarab⁷ care de altfel a domnit integral în Câmpulung.

A doua etapă este cuprinsă între anii 1636 - când a fost rezidită de voievodul Matei Basarab - și până în anul 1827, an în care s-a prăbușit din nou. Ea a fost transformată în mănăstire în anul 1644 de către același voievod.⁸

A treia etapă este cuprinsă între 30 octombrie 1832 (când s-a sfințit) și până după al doilea război mondial.⁹ A patra etapă începe în anul 1977, și până în prezent, când funcționează tot ca mănăstire de călugări.

Orășenii câmpulungeni dețineau, în cadrul obștii de moșneni, proprietăți individuale, ereditare, stăpâniri și folosințe comune dar și stăpâniri teoretice nefixate în teren.¹⁰ Ca în toate obștile, și în cea câmpulungeană, stăpânirea ereditară era formată din stăpânirea în devălmășie compusă din păduri, pășuni, pământul necultivat, apele, munții, dar, cu timpul, în cadrul ei a apărut și o stăpânire individuală formată pe baza unui principiu de muncă și care cuprindea: casa împreună cu curtea, curăturile, țarina, viile, culturile de pomi, grădinile de zarzavat, iazurile și morile dacă nu erau proprietatea obștii, apa folosită la fierăstraie, pive și dârste. Mai exista și o formă de proprietate nedeterminată prin hotare în interiorul obștii, care se "alegea" cu prilejul ieșirii din devălmășie, în perioada de destrămare a obștii.

Dezagregarea obștii s-a accentuat prin împresurarea unor terenuri din vatra orașului, de către orășeni, pe care, apoi, și-au construit case formând gospodării bine închegate. Apoi orășenii și-au întărit stăpânirea individuală care a devenit

ereditară, și care a desăvârșit destrămarea obștii orășenilor câmpulungeni. În același timp și mănăstirea Câmpulung a contribuit la intensificarea procesului de destrămare a obștii prin însușirea, sub diverse forme, a unor astfel de proprietăți ale orășenilor câmpulungeni.

Aceste însușiri de terenuri s-au făcut în tot secolul al XVII-lea, dar în mod deosebit după anul 1644, când biserica de mir a fost transformată în mănăstire obștejite.¹¹

Relațiile dintre orășenii câmpulungeni și mănăstirea Câmpulung au fost influențate de tendința mănăstirii de a-și mări domeniul mănăstiresc, pe de o parte, iar pe de altă parte de nevoia orășenilor de a vinde din terenuri pentru a putea să trăiască.

A doua jumătate a sec. al XVII-lea s-a caracterizat prin intensificarea presiunilor, din partea mănăstirii, asupra orășenilor pentru a cumpăra proprietăți individuale în oraș și la marginea lui.

Astfel, într-un document datat la 24 februarie 1653 se menționa că feciorii lui Gherghie, județul din Câmpulung¹² și anume "...Badea i Tudoran i Gherghie dimpreună cu muma noastră... am făcut zapis, ca să fie stătător, de bună credință întru sfânta mănăstire ot Dolgopol¹³... la mâna părintelui Dionisie egumenul de am vândut... toată ocina noastră care am avut lângă zidul mănăstirii și cu locul de casă și cu grădina, de peste tot"¹⁴. Un Manta vinde și el mănăstirii Câmpulung, la 18 iulie 1654, un vad de moară lângă iazul mănăstirii. egumenului Varlaam" ca să fie mănăstirii acest vad moșie ohabică în veac"¹⁵. La 24 august 1668, mănăstirea cumpără de la Iana "o roată de moară în râul Câmpulungului, în oraș, drept bani gata unghi 100"¹⁶, iar de la Vlaicu o altă roată de moară "tot într-acest vad drept bani gata unghi 100"¹⁷.

Mănăstirea cumpără și o moară, de la Vlaicu Băciulescu și Iane Grecul-orășeni câmpulungeni - la 24 mai 1671.¹⁸ Moara era aducătoare de mari venituri, pentru că la ea măcinau și orășenii. Pentru a valorifica mai bine această moară călugării, în frunte cu egumenul Vasile, cumpără, tot la 24 mai 1671, de la Mihail, feciorul lui Stanciu Topăilă "...stânjeni unu și jumătate în largu drept bani gata ughi 2 și jumătate"¹⁹. Drumul de acces spre moară era îngust și din această cauză mănăstirea face presiuni și cumpără de la orășenii vecini cu acest drum de acces terenuri pentru lărgirea lui. Astfel, tot la 24 mai 1671, cumpără de la "Deadiul", "am vândut din moșia mea, care iaste alături"²⁰, și chiar de la Vlaicu, fostul proprietar al morii "...am dat și eu de la mine, din moșia mea, care iaste alături cu Deadiul din sus, precum s-au pus pietrele de am lărgit calea morii să poată umbla oamenii la moară cu carale"²¹.

La 26 noiembrie 1675 Manta logofătul, împreună cu frații săi, Iane și Ghiorma, vând mănăstirii "...partea noastră de moșie din Câmpulung cu jumătate de pivniță, care este denaintea porții prăvăliilor mănăstirii despre Țigănie, și den sus și den jos și împrejurul pimniții, cât se va alege partea noastră, drept bani gata ughi 40"²². Un alt act de vânzare este încheiat la 5 martie 1682 și prin care Gherasim - orășean câmpulungean - vinde mănăstirii" partea mea de locul casii... drept bani gata lei 6"²³.

La 3 ianuarie 1678, Gherghina, împreună cu "fameia mea Stanca", vinde mănăstirii "un loc den jos de oraș, peste râu, care se începe din livadea, ce au cumpărat mănăstirea de la Târsești în jos, între obrejie și între locu lui Pană Buică,

însă de lung până în Rovină și în lat stânjeni 53²⁴. Rezultă că mănăstirea a mai cumpărat în această zonă și alte terenuri de la orășenii câmpulungeni.

Urmează o perioadă foarte importantă în istoria orașului, caracterizată prin lipsuri deosebit de mari datorate unor războaie și a unor ani de secetă care au influențat relațiile dintre orășeni și mănăstire. Situația economică grea i-a determinat pe orășeni să vândă din ce în ce mai multe terenuri și proprietăți individuale. La 13 martie 1690 Anastasia "cu feciorii ei popa Arsene, Necula și Dumitru" vând mănăstirii "moșia și cu casa și cu tot pometul... care este de naintea besericii lui Stoian. Și o am vândut drept bani gata taleri 36 și vin vedre 48"²⁵. La 3 martie 1691, popa Miriță "și cu feciorii Neacșu și Iane, vând mănăstirii Câmpulung "un loc al meu de peste râu, din lunca Măguricii, în lat stânjeni 31 și în lung stânjeni 101, drept bani gata 340."²⁶. Și "am luat acești bani toți deplin în mâna mea, la vreme de nevoie și foamete"²⁷. Tot la 3 martie 1691 mănăstirea cumpără de la Neacșu diaconeasa "un loc al nostru de peste râu, den lunca Măguricii, în lat stânjeni 81 și în lung stânjeni 92, drept bani gata ughi 4 costande²⁸, iar de la Stanca "un loc de peste râu, din lunca Măguricii, în lat stânjeni 28 și în lung stânjeni 102, drept bani gata 308". Se specifică, în continuare, ca acești bani i-a luat "la vreme de nevoie și de foamete"²⁹. Această luncă s-a bucurat de o atenție deosebită din partea mănăstirii și de aceea ea a continuat să cumpere loturi din ce în ce mai multe. Tot la 3 martie 1691, Gherghina măcelarul, vinde mănăstirii un loc de zestre, din lunca Măguricii, "în lat stânjeni 30, și în lung stânjeni 92, drept bani gata 330"³⁰. La 4 martie 1691, mănăstirea cumpără de la Vităn "un loc de peste râu, în lunca Măguricii, însă stânjeni 20 în lat și în lung stânjeni 100, drept bani 222"³¹, iar popa Iane vinde lui Ioan ieromonahul, egumenul de la mănăstirea Câmpulung "un loc de peste râu, din lunca Măguricii, în lat stânjeni 33, și în lung stânjeni 105, care loc este pre obrejie, despre drum... drept bani gata 360. Și am luat acești bani toți deplin în mâna mea la vreme de nevoie și de foamete"³². Urmează mai multe acte de vânzare a unor terenuri în lunca Măguricii sau lângă mănăstire. Astfel, la 5 martie 1691, Neacșa a lui Staico Tărsă împreună cu feciorul sau Toader "din orașu din Câmpulung i-am vândut un loc al nostru de peste râu, din lunca Măguricii, însă stânjeni în lat 68, și în lung stânjeni 334, drept bani gata 750, în vreme de nevoie și foamete"³³.

Stanca, Neacșa și Anghelina vând și ele "un loc al nostru de peste râu, din lunca Măguricii, pre lângă Valea Furnicii, însă în lat gata 275, *la vreme de nevoie și foamete*"³⁴, iar Sima cu sora sa Maria au vândut și ele un loc "care au fost de la părinții noștri, care loc este alături pre lângă curtea mănăstirii cea despre clopotniță... drept lei 4"³⁵. Un Gherasim monahul împreună cu fetele Maria, Creată Stanca și Ioana "din orașul Câmpulung, "am vândut partea mea de locul casei, care să hotărăște den sus cu cumnata mea Păuna, însă în lat stânjeni 9 și în lung stânjeni 33, drept bani gata lei 6"³⁶.

Vânzările vor continua în toată luna martie 1691. Astfel, Șalomia împreună cu Nedelea Zbârcioaia "i-am vândut un loc al nostru de peste râu, pe dinsus de Măgurice, în lung stânjeni 28, și în lat stânjeni 20, drept bani gata ughi 1"³⁷. La fel Neacșa, împreună cu copii Toader, Dumitra și Neacșa au vândut și "un loc al nostru de peste râu, în lunca Măguricii, la sălcile de-a rândul, în lat stânjeni 95 și în lung stânjeni 113, drept lei 5 și jumătate"³⁸.

Sărăcia și criza alimentară prin care treceau orășenii se poate deduce și din prețurile foarte mici cu care vindeau aceste locuri. La 17 martie 1691, Dumitra,

împreună cu fetele Dragna, Gherghina și Maria, vând "un loc de peste râu, care este după Măgurice și vine pe supt ocașă, în lung stânjani 100, și în lat 13, drept bani gata 166"³⁹.

La 18 martie 1691 Mihăilă Topăilă vinde și el mănăstirii Câmpulung "două locuri de peste râu, în lunca Măguricii. Și un loc este în lung stânjani 100, și în lat stânjani 30, iar alt loc este în lung, stânjani 100 și în lat stânjani 13, drept bani gata ughi 2, costande 7, bani 3"⁴⁰, iar la 27 aprilie 1691, popa Ghiorman, împreună cu fiul său Radu, vând mănăstirii Câmpulung "un loc al nostru de peste râu din lunca Măguricii, în lat stânjani 10 pol, și în lung stânjani 92, drept bani gata 133"⁴¹. La 25 iunie 1691, se încheie un act de vânzare între orășenii Radu și Dumitru și mănăstirea Câmpulung pentru "un loc de casă lângă mănăstire, drept bani gata lei 6"⁴².

Toate aceste proprietăți cumpărate de mănăstirea Câmpulung sunt "întărite" de voievodul Constantin Brâncoveanu printr-un act emis la 14 ianuarie 1692. După anul 1692 ritmul și numărul actelor de vânzare scade, dovadă că orașul și-a revenit din punct de vedere economic și orășenii o duceau mai bine. S-au mai încheiat încă două acte de vânzare, la 17 mai 1692 prin care Scarlat vinde mănăstirii "un loc de peste râu, care este după Măgurice, drept bani gata 133"⁴³, și la 12 septembrie 1696, prin care Pătru vinde "locul care am avut dinaintea casii sfintii sale din Câmpulung, drept bani gata lei 9 pol"⁴⁴. Dar mănăstirea nu s-a rezumat numai la cumpărarea unor locuri din proprietatea orășenilor câmpulungeni. Ea a folosit și sistemul de abuzuri și cotropiri a unor terenuri. Prin poruncă domnească la 8 mai 1654, s-a constituit o comisie, formată din 6 boieri, care trebuia să ancheteze dacă dârsta construită de mănăstire pe iazul lui Manta "iaște locul mănăstirii și moșia, au nu iaște"⁴⁵. Din ancheta efectuată de comisie rezultă, la 21 iunie 1654, că aceasta, împreună cu "mulți oameni bătrâni den oraș", au adevărit că "acel iaz este al lui Mantei, feciorul lui Pană, și au avut și moară Pană, tatul Mantei pre acel iaz cumpărată de la alți oameni bătrâni orășeni mai nainte vreme"⁴⁶.

În a doua jumătate a sec. al XVII-lea domeniul mănăstiresc s-a mărit și prin sistemul daniilor făcute de către orășeni. La 10 ianuarie 1675, monahul Varlaam, la moartea sa, lasă mănăstirii Câmpulung "din moșia ce am avut aici în oraș, care este naintea porții mănăstirii, despre țigănie, a patra parte din locul pimniții partea mea"⁴⁷ iar diferența, de trei părți, care a rămas fiilor lui va fi și ia vândută la 26 noiembrie 1675 mănăstirii "drept bani gata ughi 40"⁴⁸. În anul 1682, la 1 aprilie, Mihail monahul face și el o danie mănăstirii "toată moșia noastră"⁴⁹. Și tot donație face și Vlaicu Bădițoiu, la 12 iunie 1686, când dăruiește mănăstirii "partea... de pivnița cea bătrână, însă a treia parte din jumătate de pivniță... ca să ne fie nouă pomană la sfânta mănăstire"⁵⁰.

O altă donație este făcută la 17 noiembrie 1687 de către Ioan și Dima care au dăruit mănăstirii "partea noastră de pivnița cea bătrână însă a treia parte din jumătatea de pivniță"⁵¹, iar la 13 martie 1681 Ștefan și fratele său Ion pârcașul, neavând copii, au închinat o casă rămasă de la părinți "...ca să fie pomană părinților noștri și noastră și cine se va trage dintre noi"⁵². Într-un document prin care Dima vinde lui Dumitru Rumânescu "o casă cu pivniță și cu toată moșia, cât are împrejurul casii" se menționează că această casă a fost "zălogită... la sfânta mănăstire din Câmpulung drept ughi 60"⁵³ fiind obligat, înainte de vânzare, să achite banii datorăți mănăstirii.

În concluzie, putem afirma că toate documentele cercetate și prezentate mai sus oglindesc procesul destrămării obștii orășenilor câmpulungeni, proces care

s-a accentuat în a doua jumătate a sec. al XVII-lea. Observăm, de asemenea, că un beneficiar important al destrămării obștii a fost mănăstirea Câmpulung care se mai bucura și de multe acte de scutiri acordate de voievodul Matei Basarab și reînnoite de aproape toți domnitorii Țării Românești.

NOTE

¹ Sunt șase mărturii scrise, este adevărat mai târziu, care menționează că primul privilegiu acordat orașului Câmpulung datează din anul 1215. Primul emis de Matei Basarab la 10 aprilie 1647, al doilea, păstrat în copie în Ocolnica cu vechile privilegii ale orașului Câmpulung, emis de Duca Vodă la 25 decembrie 1674, precum și pe două monumente votive din oraș ridicate în anii 1674 și 1790, și pe cele două pisanii de la biserica mănăstirii din Câmpulung. Vezi și Ștefan Trâmbaciu, *Câmpulungul medieval în 50 de documente. 1360-1800*, Ed. Semne, București, 1998, și Ștefan Trâmbaciu, Gheorghe Pârnuță Pânza (Ocolnica) cu vechile privilegii ale orașului Câmpulung Muscel. 1215-1747, Ed. Cultura, Pitești, 1997.

² Constantin C. Giurescu, *Probleme controversate* p. 81.

³ Ștefan Trâmbaciu, *Istoricul obștii câmpulungenilor musceleni în evul mediu și prima jumătate a sec. al XIX-lea*. Ed. Semne. București, 1997.

⁴ Arhivele Naționale București (citat în continuare A.N.B.) fond. Suluri 6. Anul 1292 este menționat de șase ori în *Pânza (Ocolnica)* cu vechile privilegii ale orașului Câmpulung (doc. nr. 6, 9, 12, 17, 19 și 22). Vezi și Ștefan Trâmbaciu, Gheorghe Pârnuță, op. cit. pag. 16.

⁵ Virgil Cândea, *Letopisețul Țării Românești (1292-1664)*, în versiunea arabă a lui Macarie Zain, în Studii, 23, nr. 4/1970, Ed. Academiei României p. 673-692.

⁶ *Idem*.

⁷ Pavel Chiaia, *Despre biserica domnească din Curtea de Argeș și confesiunea primilor voievozi ai Țării Românești*, în, *Păstorul Ortodox*, seria nouă, anul IV, 1998, p. 27 și 28.

⁸ A.N.B. ms. 204, p. 76-80; Documente Istorice, MCDXLIII/3, copie, I. Răuțescu, *Câmpulung-Muscel. Monografie istorică*. Câmpulung, 1943, p. 77-80.

⁹ I. Răuțescu, op. cit. p. 70.

¹⁰ Ștefan Trâmbaciu, *Istoricul obștii câmpulungenilor musceleni în evul mediu în prima jumătate a sec. al XIX-lea*. București, Ed. Semne, 1997, p. 33.

¹¹ A.N.B., ms. 204, p. 76-80, Documente Istorice, MCDXLIII/3, copie, I. Răuțescu op. cit., p. 70.

¹² Județ al orașului în anii 1639 și 1646.

¹³ Denumirea orașului Câmpulung în limba slavonă.

¹⁴ A.N.B. fond. Mrea Câmpulung, LIII/6, original, ms. 204, f. 434-435.

¹⁵ A.N.B. Mrea Câmpulung, LI/4, original, ms. 204, f. 427, Documente Istorice, MCDXLIII/210, copie

¹⁶ A.N.B., Mrea Câmpulung, LI/6, orig. ms. 204. f. 428-428v.

¹⁷ *Idem*

¹⁸ A.N.B. Documente Istorice, MCDXLIII/223, Mrea Câmpulung, LIII/9, orig.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*.

²¹ *Ibidem*.

²² A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/1 I, orig. ms. 709, f. 576.

²³ A.N.B. ms. 204, f. 438.

²⁴ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/15, original.

- ²⁵ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/17, ms. 204, f. 440, Documente Istorice MCDXLIII/230 c.
- ²⁶ A.N.B. Mrea Câmpulung, ms. 204, f. 33-34.
- ²⁷ Ibidem
- ²⁸ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/2, orig., ms. 204, f. 43v.
- ²⁹ A.N.B. Mrea Câmpulung, ms. 204, f. 44 v.
- ³⁰ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/20, original.
- ³¹ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/6, ms. 204, f. 45.
- ³² A.N.B. Mrea Câmpulung, III/3, orig. ms. 204, f. 44.
- ³³ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/8, original, ms. 204, f. 45 v.
- ³⁴ A.N.B. Mrea Câmpulung, ms. 204, f. 45-45v.
- ³⁵ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/18, original, ms. 204, f. 440.
- ³⁶ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/19, original, ms. 204, f. 440v.
- ³⁷ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/9, original, ms. 204, f. 46.
- ³⁸ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/10, original, ms. 204, f. 46v.
- ³⁹ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/11, original, ms. 204, f. 47.
- ⁴⁰ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/12, original, ms. 204, f. 47.
- ⁴¹ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/23, original, ms. 204, f. 47v.
- ⁴² A.N.B. Mrea Câmpulung, III/21, original, ms. 204, f. 41.
- ⁴³ A.N.B. Mrea Câmpulung, III/15, original, ms. 204, f. 49.
- ⁴⁴ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/10, original, ms. 204, f. 437v.
- ⁴⁵ A.N.B. Mrea Câmpulung, LX/1, original, ms. 204, f. 425v.
- ⁴⁶ A.N.B. Mrea Câmpulung, LI/2, original, ms. 204, f. 425.
- ⁴⁷ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/10, original, ms. 204, f. 437v.
- ⁴⁸ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/11, original, ms. 204, f. 437-437v.
- ⁴⁹ A.N.B. Mrea Câmpulung, ms. 204, f. 132v.
- ⁵⁰ A.N.B. Mrea Câmpulung, LII/14, original, ms. 204, f. 439.
- ⁵¹ A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/16, original.
- ⁵² A.N.B. Mrea Câmpulung, LIII/12, original.
- ⁵³ A.N.B. Mrea Câmpulung, LXIII/7, original.

ISTORIA MOLDOVEI ÎN CRONICILE ȚĂRII ROMÂNEȘTI

PETRU DEMETRU POPESCU

Cu câțva timp în urmă am abordat un subiect legat de lumea istorică și deopotrivă literară a cronicilor.¹ Principalul scop era de a demonstra sau numai a sublinia evoluția unitară a celor două mari provincii românești, Muntenia și Moldova pe linia structurilor economice și sociale, a instituțiilor și factorului de cultură și civilizație. Ne-au preocupat și aspectele demografice, mentalul și habitatul cotidian, legăturile existente între românii de pe ambele versante ale Carpaților. În același cadru de continuitate se înscrie și prezentul material.

Asemănările n-au exclus particularitățile, specificul, o anumită demarcație regională munteană față de cea moldoveană, deopotrivă românești.

DETERMINĂRI SPECIFICE ÎN CRONICILE MUNTENE

Cele două coordonate utilizate de teoria istorică, spațiul și timpul, permit o primă nuanțare a creației muntene. Referitor la spațiu, intră în discuție nu atât așezarea² Țărilor Române una față de alta ci, mai ales, conjuncturile politice și evenimentele determinate de existența Imperiilor absolutiste ce le înconjurau. Dacă Muntenia și Moldova, a căror relație cronicărească ne străduim să o stabilim, prezintă cele mai multe aspecte de unitate, se pot observa însă și anumite determinări destul de pronunțate. De pildă, deși în evul mediu Imperiul otoman caută să se infiltreze în Țările Române sub diferite forme și modalități, Muntenia este în coasta imperiului și deci mai de timpuriu direct amenințată de expansiunea otomană. În timp ce Moldova cunoaște cerbicia așezării lângă cnezatul moscovit și apoi Imperiul rus și regatul Poloniei. Transilvania se află într-o situație similară însă față de expansiunea timpurie a regatului feudal maghiar care mai târziu amenință și Muntenia ca și Moldova, după cum de expansiunea otomană sunt mai târziu amenințate Transilvania și Banatul. Astfel de considerații implică pe lângă spațiu și factorul timp. La sfârșitul evului mediu (sec. XVII-XVIII), Muntenia și Moldova cunosc "secolul fanariot", Transilvania ca și provinciile românești adiacente (Banat, Crișana, Maramureș, Bucovina) dominația imperială habsburgică și infiltrațiile maghiare. Iar la 1859 se unesc sub Al. Ioan Cuza doar Muntenia și Moldova, iar actul lui Mihai din 1600 este reeditat abia în condițiile începutului de veac XX.

Factorul timp ne conduce însă la o subliniere esențială: deși întemeierea statului Țara Românească (1330) a premers celei a Moldovei (1359 sau 1363-1365³), cronicile muntene s-au întocmit mai târziu decât cele moldovene⁴. Putem observa în cronicile muntene de la început influența celor din Moldova, iar "descălecatul" este copiat după ele. Iar legenda lui Negru Vodă seamănă întrucâtva cu cea a lui Dragoș Vodă⁵.

Merită atenție și varietatea tematică și maniera de tratare a istoriei Moldovei în cronicile muntene, față de modul cum le văd cronicarii moldoveni înșiși și ele pot fi urmărite atât la problemele generale ale spațiului românesc, cât și la particularități. Deoarece ne-am propus să urmărim istoria Moldovei în cronicile muntene, cea mai utilă ca bază de documentare este "Istoriile Țării Românești" a lui Radu Popescu, despre care N. Cartoianu nota: "Compilația lui Radu Popescu, cunoscută sub numele de "Istoriile domnilor Țării Românești", începând tot de la descălecare, are un orizont de privire mai larg decât al lui Stoica Ludescu. Factura cronicii lui Radu Popescu este mult mai complexă, căci el tratează istoria Țării Românești sincronice cu a țărilor învecinate: Moldova, Ardealul, Turcia, Rusia" (*Istoria literaturii române vechi*, vol. III, 1945, p. 243-244).

"REFLECTAREA" ISTORIEI MOLDOVEI ÎN TEXTELE MUNTENE

Procesul de "reflectare" pornește de la câteva dimensiuni certe: a) Este epoca de vârf a evului mediu românesc. În acest cadru istoric se prezintă evoluția mării boierimi autohtone pusă în fața penetrației elementului grecesc⁶. Aceasta explică deopotrivă și criza politică a boierimii, cât și înmărtirea ei în partide rivale; b) pe același plan, cronicile redau ideile politice ale vremii, rolul mării boierimi în stat, relațiile ei de prietenie sau rivalitate cu instituția domniei⁷; c) strâns legat de primele două dimensiuni însă este regimul dominației otomane⁸; d) acțiunile de unitate legate de domnii ca cea a lui Mihai Viteazul, domn la un moment dat al tuturor românilor, încercări de unitate dinastică (Alexandru Coconul - Radu Vodă), dualități ale puterii (Alexandru și Iliș), dar și multe neînțelegeri legate de nesfârșitele lupte pentru domnie; e) Diverse: viață de familie, războaie, tradiții, obiceiuri.

Din cele două cronici partizane care merg paralel și prezintă unele asemănări (dar mai ales din cronică lui Radu Popescu) se desprind diverse evenimente și întâmplări. Ele decurg din cele cinci direcții principale stabilite de noi mai sus și pot fi privite cronologic. Cronicarul manifestă multă grijă pentru cronologie și privirea sinoptică a evenimentelor petrecute în întreg spațiul românesc stabilind interferențele necesare, dar cu maniera, optica și mai ales convingerile (obiectivitatea) sale: simpatii sau idiosincrasii. Dacă am extrage din cronică doar materialul referitor la istoria Moldovei, am putea realiza o microcronică a istoriei Moldovei de la descălecăt până la 1728.

De la început ne reține atenția o pitorească narare privind pe primul descălecător al Moldovei: "Întru vremile acestui domn (este vorba despre domnul muntean Nicolae Alexandru Basarab, n.ns.), după trei ani ai domniei lui, lt. 6867 (deși al treilea an al domniei lui N.A.B. este 1355 și nu 1359, n.ns.) au venit Dragoș Vodă de la Maramureș în Țara Moldovei, de au descălecăt Țara Moldovei, care unii zic că iaste den păstori, alții că den nește vânători, ce avea o coteică (cățelușă, n.ns.) aume Molda, și gonind un bour s-au fost înecat coteica într-o apă și după numele Moldei au numit apa: Moldova și după apă au numit pre moldoveni. Ci, cum să veade istoria (ce iar de la dânsii o am luat, cu Molda coteica, cu Moldova apa, cu moldovenii), numele lor din căine se trage: den Molda, moldoveni. Și pentru că au omorât pe bour, au luat domnii semnul pecetii lor, de fac cap de bour". (R P, p. 12).

În continuaure este dată și o cronologie a urmașilor lui Dragoș: "Acest Dragoș Vodă au domnit doi ani și murind, în urma lui s-au pus fiu-său, Sas Vodă, care au domnit 4 ani și murind s-au pus fii-său Lațco-Vodă și domnind 8 ani, au murit, și s-au pus în locul lui Bogdan Vodă, lt. 6881" (ibidem)⁹

Despre domnia lui Bogdan Întemeietorul și a urmașilor imediați cronica nu vorbește. Nici despre marea domnie a lui Alexandru cel Bun. Din răstimpul celor 25 de ani care despart moartea lui Alexandru cel Bun de suirea pe tron a lui Ștefan cel Mare (1432-1457) ea ne oferă în schimb informații bogate. "În mijlocul acestor vremi, a domniei lui Vlădislav Vodă (Vlaicu Vodă, domnul Munteniei, n.ns.), murind Alixandru Vodă, domnul Moldovei, i-au rămas doi feciori: Iliș, mai mare, care ținea muiare pă sora crăiesii¹⁰ lui Vlădislav craiul leșesc și Ștefan cel mai mic, cari, având ceartă pentru domnie, cu ajutoriul leașilor au apucat domniea, iar Ștefan au fugit la Țara Rumânească și cerând ajutoriu de la domn (Alexandru Aldea, n.ns.) s-au dus de au scos pă frate-său din scaun. Iliș vodă iar nu să lăsa, ci iar venia și, până de 5 ori fără noroc, s-au întors în Țara Leșească, decii, nici craiul nu vrea să-l mai lase, că i-au dat o cetate și hrană pentru voea lui Ștefan Vodă, că-i scrisese" (idem, p., 19). Urmează relatarea cea mai însemnată care a avut urmări deosebite în istoria Moldovei: "Iar pă urmă au venit la pace frații amândoi și și-au împărțit țara: Ștefan Vodă au luat țara dă jos, cu Chilia, Cetatea Albă și altele; Iliș Vodă au luat țara dă sus, cu Hotinul, Suceava și altele" (ibidem). Această faptă era păgubitoare pentru Moldova și anihila în bună parte înțeleapta politică a lui Alexandru cel Bun, iar ca fenomen era opus politicii de unitate între români, în fața valurilor crescânde ale expansiunilor străine. Și măcar dacă ar fi fost pace! Dar cronica glăsuiește în continuare: "Ci nu multă vreme au fost împăcați, că Ștefan Vodă a mers fără veaste asupra frățini-său Iliș, pre care prinzându-l viu, l-au orbit și au rămas Ștefan Vodă singur la domnie, nu multă vreme" (ibidem, p. 19-20).

Și seria luptelor continuă fiind menționate în luptele pentru domnie toate dramele și răzburările.¹¹ Cronică ajunge astfel la domnia lui Ștefan cel Mare¹². Iată cum descrie Radu Popescu luarea domniei, fapt care doar ne aduce aminte de nararea lui Grigore Ureche: "Însă după dânsul (este vorba de Petru Aron, n.ns.) s-au pus domn Ștefan Vodă cel Bun, feciorul lui Bogdan Vodă, carele au venit cu ajutoriul Radului vodă den Țara Rumânească (sic!) și bătându-se cu ajutorul lui Pătru vodă Aron în 2 rânduri, la Doljăști, pă Siret și la Orbic și bătându-l dă amândouă rândurile, în cea după urmă au prins pă Pătru vodă și i-au tăiat capul¹³. Și au rămas Ștefan Vodă la domnie" (idem, p. 21).

Iată și maniera diferită de creionare a portretului lui Ștefan cel Mare față de portretul "clasic" realizat de Grigore Ureche: "Carele era om viteaz și multe războaie au făcut cu turcii, cu ungurii, cu leașii, cu tătarii, cu muntenii. Nici cum nu să așeza și, norocul slujindu-i, pre mai mulți biruia. Era om nemulțămitor binelui ce au avut de la cineva, precum au făcut și cu Radu vodă, domnul muntenesc, că cu ajutoriul lui au luat scaunul Moldovei¹⁴, iar pă urmă au ridicat război și asupra lui și fără veaste viind, i-au căutat Radului vodă a fugi la turci, iar Ștefan vodă au luat pe Doamna sa și pe fiică-sa Voichița, pre care o au luat lui doamnă" (ibidem).

Urmărim în continuare întâmplări din cele mai felurite. Bogdan, fiul lui Ștefan cel Mare, cere în mai multe rânduri regelui Poloniei mâna surorii sale Elisafeta. Dară fata și mama ei nu vor, deoarece au zis că Bogdan este grozav (în sensul crud, rău, n.ns.) și orb de un ochi. De aceea Bogdan intră cu oastea în

Polonia ajungând până la Liov, făcând mare pradă și pagubă. Regele trimite pe Camanetchi de au prădat Moldova jumătate. Iar regele Ungariei i-a împăcat (idem, p. 27). În timpul lui Neagoe Basarab au prădat tătarii Polonia până la Viena și feciorul hanului a pătruns în Moldova, pe care a prădat-o rău. Iar Bogdan cel Orb a trimis oameni de-ai săi în frunte cu un hatman.¹⁵ (idem, p. 35) Este relatată și lupta lui Bogdan cel Orb cu un pretendent Trifăilă care venea din Țara Ungurească și se pretindea fecior de domn. În bătălia de la Vaslui, Trifăilă pierde războiul și capul (ibidem). Bine tratate concomitent sunt domniile lui Neagoe Basarab și Bogdan cel Orb. În acest cadru, cronicarul aluneacă și spre factura unor semne cerești neobișnuite, pentru a explica moartea lui Bogdan: "În zilele lui Neagoe Vodă și a lui Bogdan vodă den Moldova, s-au arătat un semn mare și minunat spre ceriu, chip de om și în câțeva vreme au stătut și au perit. Așijderea s-au făcut mare cutremur tot într-acea lună ce s-au făcut semnul acela spre cer și Bogdan vodă den Moldova au murit¹⁶, It. 7025..." (ibidem). Ștefan cel Tânăr (Ștefăniță) este destul de bine reprezentat în cronică în timpul lui Neagoe Basarab, relatarea luptei cu tătarii, conflictul lui Ștefăniță cu Luca Arbore, apoi conflictele cu Radu de la Afumați (idem, p. 37). Bogat reprezentate sunt cele două domnii ale lui Petru Rareș, antecedentele luării domniei, dar și originea lui domnească, arătându-se "că Petru Măjarul de la Hârlău iaste fecior lui Ștefan vodă, care iaste făcut den muera unui târgoveț din Hârlău, ce l-au chemat Rareș..." (idem, p. 42), întâmplări cu Petru Rareș și Ștefan Lăcustă, luptele conduse de Petru Rareș, legăturile cu voievozii Munteniei și Transilvaniei, sfârșitul lui Petru Rareș (idem, p. 42-52). Foarte bine redată în cronică sunt pasajele referitoare la domnia și personalitatea lui Alexandru Lăpușeanu, ridicarea lui Despot vodă, apariția lui Tomșa hatmanul (idem, p. 54-59) ; la fel, faptele lui Ioan Vodă cel Viteaz, fiul lui Alexandru Lăpușeanu, și ale fratelui său Nicoară Potcoavă¹⁷ (idem, p. 60-63) .

Domnia lui Mihai Viteazul este tratată destul de veridic și cuprinsă în întreaga ei complexitate : activitatea de luptător antiotoman și de domn muntenesc, lupta pentru unire (Transilvania și Băthoreștii, Basta și Rudolf al II-lea), ca și Moldova și Movileștii (idem , p. 69-80). Deosebit de cronicile Moldovei și celele transilvănene, cronica muntenească folosită de noi dă altă culoare sfârșitului dramatic al lui Mihai și totodată mai altfel este prezentată personalitatea sa. După victoria de la Șomliu (Gorăslău) faima lui Mihai a revenit și Basta se temea că va pierde Transilvania. De aceea "au trimis într-o dimineață nește nemți de l-au omorât sub cort, la Turda, neștiind el nimic și nefiindu-i oștile lângă dânsul — că le trimisease la Făgăraș să scoată pe domnă-sa și pe coconi, carii îi închisese Ciachi Iștfan, până a umlat Mihai Vodă la Beciu (numele medieval al Vienei, n.ns.). Ci doar acest sfârșit au dat Mihaiu Vodă, cu înșelăciune l-au omorât; care au supus în domnia lui pe turci, pe moldveni, pe unguri, de-i avea ca pe niște măgari pe toți" (idem, p. 80)

Cronica lui Radu Popescu ași găsește încununarea în înfățișarea complexă și sinoptică, ce imprimă o profundă analiză operei, a domniilor lui Matei Basarab și Vasile Lupu, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu și Dimitrie Cantemir (unde luptele dintre partidele boierești muntene și moldovene sunt prezente la tot pasul) și în sfârșit domnia lui Nicolae Mavrocordat (fiul Exaporitului) ce, domnind alternativ în Muntenia și Moldova, apare ca reformator dar și într-un anumit sens, un clarvăzător al drumului românilor spre epoca modernă. Momentele citate acum sunt cuprinse în a doua parte a cronicii, care cu siguranță aparține lui Radu Popescu.

CONCLUZIE: Cronicile muntene, cronicile partizane, cu tot subiectivismul lor, nu sunt lipsite și de bunul simț al obiectivității. În ele se pot citi, în maniere diferite decât în cronicile Moldovei, istoria politică, economică, socială, de cultură, biruințe românești, obținute de munteni, moldoveni, transilvăneni laolaltă. Și dacă (dar istoria nu folosește dubitative) n-ar fi existat luptele fratricide pentru tron și pentru interese partizane, cu siguranță că și marile idelauri împlinite de cei mai bravi și destoinici voievozi s-ar fi înfăptuit mai devreme, spre binele colectivității românești. Ca și cronicile Moldovei în care am citit faptele petrecute în Muntenia, cronicile Munteniei în care deslușim întâmplările din Moldova sunt însă și rămân autentice și valoroase documente istorice.

NOTE

1 POPESCU PETRU DEMETRU, *Istoria Țării Românești în cronicile Moldovei*, "Studii și Articole de Istorie" (SAI), LXIII (serie nouă), Buc., 1997, p. 117-124.

2 Muntenia și Moldova, ca de altfel și Transilvania, ca pământuri românești, erau vecine, frații putând să-și asculte bătăile inimii, ceea ce pe plan istoric se exprimă prin permanente și multilaterale relații economice, politice și de cultură, stabilite mai cu seamă prin trecătorile munților.

3 În cronicile vechi, data întemeierii Moldovei este anul 1359. Cum știm că adevăratul întemeietor este Bogdan, ar trebui să socotim că acțiunea lui Bogdan se desfășoară în 1359. Dar ultimile cercetări demonstrează că la 1359 poate fi vorba doar de acțiunea lui Dragoș, deoarece la acea dată Bogdan era încă în Maramureș. Intrând în conflict cu regele Ungariei, căruia nu voia să-i recunoască suzeranitatea, Bogdan descălecă în Moldova pe la 1363. În anul următor statul era întemeiat. Ca dovadă că nu putuse să-l învingă pe "răzvrătit", regele Ungariei recunoaște prin diploma din 2 II 1365 independența statului Moldova (vezi Ștefan Sorin Gorovei, *Mușatinii*, Buc., 1976, p. 22-26).

4 Întemeierea statelor românești este prefatăă atât în cronicile moldovene, cât și în cele muntene de tradiția "descălecatului". Cât privește Țara Românească, tradiția populară, este transmisă din gură-n gură, sub forma legendei lui Negru Vodă. La un moment dat însă legenda este consemnată în scris și este modificată, renunțându-se la elementele neverosimile, și i se dă un stil istoric. Se crează tradiția cultă care își are izvorul în primele cronici ale Țării Românești, întocmite în secolul XVII. Sunt cronici partizane, aparținând celor două grupări boierești aflate în rivalitate: Cantacuzinii și Bălenii. De aceea și cele două cronici sunt diferite atât prin concepție, cât și prin tendințele ce le exprimă. Este vorba despre *Istoria Țării românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini* sau *Letopiseșul cantacuzinesc* atribuit lui Stoica Ludescu, ce era omul de casă al Cantacuzinilor, care începe cu "descălecatul" lui Radu Negru din Făgăraș și merge în unele variante până la 2 ianuarie 1690., iar în alte variante până spre sărșitul domniei lui Șerban Cantacuzino (1688); a doua cronică, *Istoriile domnilor Țării Rumânești*, care pornește tot de la "descălecatul" lui Radu Negru și merge până la 1728) (al zecelea an din a doua domnie a lui Nicolae Mavrocordat), este atribuită în parte lui Constantin Căpitanul Filipescu (până la 1688) sau unui autor încă neidentificat, iar cea mai importantă parte este atribuită lui Radu Popescu — de la luarea domniei de către C. Brâncoveanu (29 oct. 1688) până la sfârșitul domniei și vieții (august 1714) și chiar până la începutul domniei lui Ion Mavrocordat (1716). Despre interpolările cronicilor, în special a lui Radu Popescu, au adus contribuții substanțiale în special N. Iorga, C. Giurescu, Constantin Grecescu, P.P. Panaitescu (vezi amplu Constantin Grecescu, *introducere la Istoriile domnilor Țării Românești*, p. LI-CVI.

5 Numele de Radu Negru este o împreunare artificială a legendarului Negru Vodă cu personalul real Radu I (1377 - 1385). În timp ce descălecătorii Moldovei sunt reali (Dragoș, Bogdan), în Muntenia "descălecatul" este inventat.

6 Privind pe domniicare s-au succedat în scaun după Radu Șerban (Radu Mihnea, Alexandru Iliăș, Gavriil Movilă., Alexandru Coconul, Leon Tomșa), facem două sublinieri: fiind credincioși Porții, practicând o fiscalitate excesivă, n-au fost populari și au stârnit nemulțumiri din partea boierilor țării; în timpul lor s-a manifestat pătrunderea grecilor în țară, iar domnii amintiți au favorizat-o. În timpul lui Leon Tomșa acest proces a crescut simțitor, elementele grecești acaparând tot mai mult principalele dregătorii ale Țării Românești și având tendința dominației politice.

7 Lupta dintre boierimea autohtonă (națională) și străini (greci) n-a fost o rivalitate între două neamuri de limbi diferite, ci o luptă a privilegiatilor din țară împotriva celor care, venind din afară, încercau să le răpească situațiile moștenite. "De aceea numeroși greci, intrați mai demult în rândurile boierimii, devin apărătorii privilegiilor ei, împotriva celor nou veniți" (*ist. Rom.*, vol III, p. 158). De aici legături familiale între unii boieri greci și boierimea munteană. Cel mai reprezentativ Constantin Cantacuzino, este postelnic în timpul domniei lui Matei Basarab. În schimb, RP prezintă domnia lui Brâncoveanu ca falimentară în rezultatele ei, sub motivul de a fi agravat criza regimului boieresc, nereprezentând interesele întregii boierimi, ci ale unui grup restrâns. Prin expresiile (care sunt valabile și pentru situațiile similare din Moldova, cu grupările Cantemireștilor, Costineștilor și Rusetestilor) "domnul și boierii" cronicarul înțelege alianța dintre domni și micul grup boieresc pe care se sprijinea, iar prin "domnul și țara" este evidențiată contopirea de interese a autorității centrale cu boierimea și celelalte stări privilegiate. În cazul domniei lui Brâncoveanu, cronicarul Bălenilor socotește că domnia nu e țara, ci uneori contrară intereselor țării: "Constantin vodă nu avea bucurie de pacea ce se făcuse între împărați pentru căci când era oștire (adică în război, n.ns.) turcii și nemții, nu gândea turcii de niscareva mazilie să facă, ci tot gândul lor era spre oștire". (idem, p. 198). Se face distincție și între binele casei lui Brâncoveanu și al țării: "...și cu aceasta (exploatarea fiscală, n.ns.) și-au dobândit domnia și binele casei lui, iar pe săraca țară o au îngreuiat..." (idem, p. 200).

Evoluția acestor stări de lucruri apare în domnia lui N. Mavrocordat, când domnia se identifică cu "țara" și boierimea se identifică cu "țara", atât în probleme de politică internă: "...Să-l așeze în scaun și de va veni țara să se închine și să arate supunere împărăției bine..." (idem, p. 237), cât și externă: "... și-au scris cum că țara nu s-au hainit ci iaste supusă la toate poruncile împărăției" (idem, p. 238). Iar boierii sunt împărțiți în "buni" și "răi". Cei răi sunt aceia care se dovedesc incapabili să se încadreze în sistemul de guvernare al noului regim boieresc și încalcă legea.

8 Instaurat în a doua jumătate a sec. al XVI-lea, regimul economic și politic al dominației otomane a evoluat în forme tot mai accentuate, culminând cu penetrația grecilor veniți din Imperiul otoman și apoi instaurarea domniilor fanariote. Cât privește marea boierime, chiar înainte de instaurarea regimului dominației otomane, este descrisă în prima parte a "Istoriilor" ca având convingerea că menținerea regimului boieresc depinde de dependența față de Poarta otomană, iar domnii acceptau o asemenea poziție. Astfel încât "Neagoe vodă den Țara Rumânească și Bogdan vodă den Moldova, au legat haraciul la turci, de vream ce au cunoscut că într-alt chip nu să vor odihni, fiind împărat turcesc Selim" (idem, p. 35). În sec. XVII-XVIII, a doua parte a cronicii, poziția boierimii naționale și a partidelor boierești față de domnul în scaun evoluează în funcție de penetrația greacă și accentuarea regimului otoman.

9 Radu Popescu greșește stabilind lista cronologică a primilor voievozi ai Moldovei la următoarele date: după Sas vodă a domnit Balce (Baliță) și nu Lațcu, ce nu a fost fiul lui Sas, ci al lui Bogdan I Întemeietorul. În felul acesta și anii domniilor sunt eronați.

10 Este vorba despre Marica Oligmandovici, sora soției lui Vladislav Jagello, regele Poloniei.

11 Iată relatarea cronicii: După ce Ștefan îl orbește pe Iliș, fiul lui Iliș, pe nume Roman, ridică pe mulți boieri împotriva unchiului său, îl prinde pe Ștefan și-i taie capul, rămânând domn. Vărul lui Roman, Petru, feciorul lui Ștefan, fuge de frică la Iancu de Hunedoara (voievodul Transilvaniei și guvernatorul Ungariei), care îi dă oști cu care îl gonește pe Roman vodă. Acesta fuge în Polonia la regele Cazimir, cu care se înrudea dinspre mamă, ca să-și reia domnia. Dar Petru reușește să-l otrăvească. Cazimir, care venea în fruntea unor oști puternice ca să-l reînscăuneze pe favoritul său, auzind de otrăvirea acestuia, s-a întors acasă de la Liov. Petru a devenit domn. După el a urmat Alexandru Iliș și apoi fiul său Bogdan (al II-lea, n.n.s.). Urmează relatarea cronicii cu privire la uciderea lui Bogdan de către fratele său Petru Aron, care l-a surprins la o nuntă, ce se ținea la satul Reuseni de lângă Suceava (idem, p. 19-21).

12 Cronica lui Radu Popescu se ocupă prea puțin de domnia celui mai mare domnitor român medieval. Lucrul apare firesc, deoarece pe prim plan este istoria Munteniei. Dar și domnia contemporanului său muntean Vlad Țepeș este redată pe scurt, deși reprezintă o strălucită pagină a luptei pentru neatrănare și centralizarea statului, întărirea autorității domnitorului. Domnia lui Ștefan cuprinde în cronică încercările de a avea domn prieten în Muntenia (Laiotă, Radu cel Frumos, Tepeș, Vlad Călugărul), înfrângerile otomane pe teritoriul Moldovei, luptele lui Ștefan pentru Chilia și Cetatea Albă, relatarea bătăliei din Codrii Cosminului cu Ioan Albert, regele Poloniei. Și moartea lui Ștefan cel Mare este lapidar consemnată: "Și multe războaie au avut acest Ștefan vodă, fiind țara cu sabia în 47 de ani, și ca un om au murit; și s-au pus în locul lui fie-său, Bogdan vodă cel Orb" (idem, p. 26).

13 Informația lui Radu Popescu privind prinderea lui Petru Aron după bătălia de la Orbic și tăierea capului acestuia este inexactă. Abia la câțiva ani de la luarea domniei, Ștefan a reușit să scape de unchiul său, care fugise întâi în Polonia, apoi în cetățile Transilvaniei, și constituia un permanent pericol. Ștefan ticluiește o scrisoare ca fiind din partea boierilor ce-l rechemau în țară, pentru a le fi din nou domn. Petru Aron dă crezare scrisorii, se întoarce în Moldova, Ștefan îl prinde și poruncește să i se taie capul răzbunând în felul acesta pe părintele său.

14 Și în textul portretului se strecoară o inexactitate, voită sau nu. Dar contradicția e evidentă. Ștefan a luat domnia cu ajutorul lui Vlad Țepeș, și nu al lui Radu cel Frumos. Dar în felul în care se exprimă cronicarul, "nemulțămător binelui", Ștefan apare drept nerecunoscător față de Radu cel Frumos, căruia nu-i datora nimic.

15 Cronicarul folosește termeni militari întâlniți în terminologia militară la poloni și cazaci. Hatmanul este un mare comandant militar, în Moldova unul din cei dintâi boieri în divan, marele spătar, însărcinat de domn cu conducerea întregii oștiri. El mai poate fi echivalat și cu gradul de general.

16 O explicație ar putea fi aceasta: chipul de om profilat pe cer este Bogdan, care apoi piere ca imagine și din viață, mergând în împărăția cerurilor; iar cutremurul semnifică pierderea tronului, odată cu viața.

17 Domnia lui Nicoară Potcoavă și mai ales originea lui (reflectată de Sadoveanu în literatură) pe plan istoric au plutit în incertitudine. Cronica spune însă: "iată că se ivi în Țara Căzăcească un Ivan Potcoavă (așa l-au poreclit pentru căci frângiea potcoavele) care să făcea pre sine fecior dă domn și fratele lui Ion Vodă și între cazaci umbla cu multe amăgituri, rugându-se ca să-l aducă la domnie..." (idem, p. 35)

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

BRĂTIANU Gh. I., *Tradiția istorică despre întemeierea statelor românești*, Ed. îngrijită, studiu introductiv și note de Valeriu Râpeanu, Edit. Eminescu, Buc., 1980, p. 119-186; BIANU ION, CARACAȘ R., *Catalogul manuscriselor românești*, II, Buc., 1913, p. 143-144; CANTACUZINO CONSTANTIN STOLNICUL, *Istoria Țării Rumânești. Cronicari munteni. I*, Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, prefață și tabel cronologic de Dan Horia Mazilu, Editura Minerva, Buc., 1984; CARTOJAN N., *Istoria literaturii române vechi*, vol. III, 1945, p. 243-245; CHIARO DEL, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Vallachia*, Buc., 1911 (ed. N. Iorga), p. 119; DENSUȘIANU ARON, *Istoria limbei și literaturii române*. Ed. a II-a, Iași, p. 224-225; ERBICEANU C., *Material pentru istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini aici în țară*, în "Biserica ortodoxă română" (BOR), XV, p. 883-901; GIURESCU CONSTANTIN *Contribuții la studiul cronicelor muntene*, Buc., 1906, p. 8-9; 25-35; 76-95; GRECEANU RADU, *Cronicari munteni*, 3, Ediție îngrijită de Mihail Gregorian, Edit. Minerva, Buc., 1984; GRECESCU CONSTANTIN, SIMONESCU DAN, *Istoria Țării Românești (1290 - 1690)*, *Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică îngrijită de..., Buc., 1960, p. 1-3; GOROVEI ȘTEFAN SORIN, *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei din veacul al XIV-lea în Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie A.D. Xenopol*, Iași, X, 1973, p. 112-120; IDEM, *Dragoș și Bogdan*, Edit. Militară, Buc., 1973, p. 98-100; 119-120; 122; IDEM, *Mușatinii*, Buc., 1976, p. 25-26; IORGA N., *Istoria literaturii românești*, Buc., 1925, vol. I, p. 358 - 363; PANAITESCU P.P., *Introducere în istoria culturii românești*, Buc., 1969, p. 300; POPESCU PETRU DEMETRU, *Basarabii*, Edit. Albatros, Buc., 1989; POPESCU RADU, *Istoriile domnilor Țării Românești*, Introducere și ediție critică întocmite de Constantin Grecescu, Edit. Acad. Rom., Buc., 1963, p. LXXXIV - LXXXIX, 19-299; PUȘCARIU SEXTIL, *Istoria literaturii române, Epoca veche*, Sibiu, 1930, p. 146-149, 237.

TRANSILVANIA SECOLELOR 16-18: DESPRE UNELE INTERPRETĂRI RECENTE¹

LOUIS ROMAN

Numeroase studii erudite au demonstrat autohtonía, continuitatea și caracterul majoritar al românilor în întregul areal carpato-ponto-dunărean în general și în Transilvania în particular, stabilind totodată procesul degradării treptate aici a statutului lor social-juridic. Teoria Sulzer-Roesler, care dorea să acrediteze “îmigrarea” tot mai masivă a poporului din Pen. Balcanică la nord de Dunăre și pătrunderea sa în interiorul arcului carpatic cu începere de la sfârșitul secolului al 12-lea, se dovedește în realitate imposibil de susținut: pe de-o parte nu există dovezi ale unei asemenea afluirii, iar pe de alta cercetările arheologice, lingvistice, etnologice și din alte domenii atestă continuitatea dacică și daco-romană, iar documentele secolelor 12-14 arată — peste tot în Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș — o străveche locuire sedentară și o organizare, în forme specifice, a amintitei populații.

În anii 1896 - 1900 se formula teoria Ignác Acsády-Benedek Jancsó, după care “îmigrația continuă” a românilor din Principatele extracarpatice în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și șesul Tisei, în secolele 16-18, mai ales în acest ultim veac, le-ar fi impus “abia acum” majoritatea între ardeleni. Principalul sens al transmigrației Carpaților în secolul al 18-lea s-a dovedit însă a fi nu din Țara Românească și Moldova dincolo de munți, ci invers; numărătorile vremii de altminteri arată clar permanența preponderenței numerice a etniei în amintitul veac.

Patru izvoare, utilizate în vederea susținerii tezelor lui Acsády-Jancsó și a unor idei înrudite cu ele se abordează în paginile subsecvente², în scopul de a verifica dacă ele pot avea un asemenea rol. Considerăm că și lucrările care acceptă numitele teze nu pot fi respinse în bloc, căci ele aduc nu o dată fapte și concluzii importante. Totodată, nu împărtășim erezia că noi înșine și alți truditori români pe tărâmul științei ar fi ajuns la adevăruri absolute; într-o viață de eforturi intelectuale ne-am convins cât de greu se dobândesc achiziții neîndolielnice în știință și cât de multe și de importante moșii ale sale n-au fost încă desțelenite.

*
* *

1. Un raport din 1602 al comisarului imperial Zacharias Geizkofler anunță: “Înainte erau puține sate românești, dar numărul lor în munți a sporit acum considerabil; comparativ cu ruina zonelor de șes, regiunile înalte s-au dezvoltat mult” (textul este de citit desigur: “Înainte erau puține sate românești în munți,

dar numărul lor a sporit acum..."). Fraza este prezentată drept unică dovadă a faptului că "imigrația" din Principatele românești extracarpatiche a păstorilor și țăranilor ar fi devenit importantă în ultima treime a secolului al 16-lea (p. 273-274). Or, așa cum se poate lesne observa, comisarul se referă exclusiv la fenomene petrecute în interiorul provinciei; dacă din document se poate totuși deduce o mișcare migratorie, el n-ar avea în vedere decât una internă, iar nu o transmigrație de dincolo de munți. O mobilitate crescută se constată într-adevăr în anii precedenți. În timpul epidemiei de ciumă din 1585-1586, mulți transilvăneni fug în munți, unde pier de foame cu miile. Dieta de la Alba Iulia din 20-28 noiembrie 1599 se jăluiește lui Mihai Viteazul că acum iobagii nu mai vor "să asculte... ca mai înainte de domnii lor și să le fie supuși..."; se cere ca servitorii care au fugit în oastea voievodului "să fie restituiți de pretutindeni, sub pedeapsă capitală..."; nemeșii au adus iobagi "din alte părți pe moșiile lor din Secuime, care nu sunt secui, ci sau români, sau sași, sau unguri..." Dieta de la Brașov din 12-15 martie 1600 afirmă: "Sunt plângeri mari din partea nobilimii că iobagii nu vor să mă slujească domnilor lor...". Dieta de la Alba Iulia din 20-27 iulie 1600 declară că "iobagii și slugile tocmite" se băjenesc de dări în oastea lui Mihai și-i solicită acestuia ca "iobagii care au fugit după venirea Măriei Tale în locuri lăzuite, între secui sau între sași" să fie ceruți înapoi de la nobilii, căpitaniii secuilor sau frunțașii sașilor, ori din orașele unde au pribegit. Ca principe al Transilvaniei, Mihai Viteazul redă secuilor vechile drepturi, anulate ca urmare a războaielor din 1562 și 1595-1596; la 7 martie 1600, el dispune, *inter alia*, ca țăranii de pe pământurile nobililor secui să se poată muta până la Sf. Gheorghe, ceea ce desigur a adus alte deplasări demice interne.

Geizkofler spune că "acum" (1602) a sporit numărul satelor românești în munți, ceea ce trimite în mod direct la situația grea din 1600-1602, accentuată încă și mai mult în anii următori. Epidemia de pestă începută în 1600 provoacă o mortalitate sporită: la Bistrița (în oraș și district), în 1602-1603 ciuma — căreia i se alătură și tifosul exantematic — aduce 4000 (după alte surse 9000 sau chiar 13000) de victime; la Brașov, anii 1602-1604 cunosc 1117; la Sighișoara, în 1603, numărul lor depășește 2700 ș.a.m.d. O foamete grea se răspândește în Transilvania în acești ani; lăcustele dau iureș în 1603; prețul grâului se ridică simțitor și sărăcimea este nevoită să apeleze la expediente alimentare (ghindă, jir, scoartă de copac, cadavre de câini și de pisici etc.) Acțiunile militare din 1601-1602 (Sigismund Báthory cu o oaste tătară, cete de mercenari în solda lui Mihai, trupele generalului Basta), continuate de acesta din urmă și ulterior etc., se suprapun — ca distrugerile, incendiile și jafurile ce le însoțesc — nenorocirilor aduse de epidemie și foamete. Nu-i greu de intuit cât de însemnată va fi fost mobilitatea geografică ardeleană, generată de conjuncția celor trei flagele tradiționale: epidemii, foamete, acțiuni ostășești. Mizeria este generală și Basta se plânge că dările încasate sunt foarte reduse, ceea ce iarăși ne duce cu gândul la însemnate deplasări demice de la vetre, unde s-ar fi putut percepe obligațiile fiscale. De altminteri, o apreciabilă migrație internă cunoaște țara și în tot cursul secolului al 17-lea.

Așadar, comisarul imperial semnala în 1602 nu "imigrări" ci ample fluxuri de mobilitate spațială internă, cărora și se adaugă și o semnificativă transmigrație în direcția Moldovei și Munteniei.

2 Anton Maria del Chiaro scrie în 1718: "Nesfârșitele asupriri au împins o bună parte din ei (= locuitorii Țării Românești - n.n.) la hotărârea deznădăjduită

de a-și părăsi cuibul propriu și a-și găsi un refugiu, unii în părțile Turciei dincolo de Dunăre, unii în Transilvania, unde știu cu siguranță că numărul românilor este mai mare ca în Țara Românească”. Sugestia ce s-ar deduce — după care etnia în Ardeal s-a datorat, cel puțin în măsură însemnată, trecerii de munteni, de-a lungul timpului, în aceste părți — este socotită drept o “dovadă” că, în prima jumătate a veacului al 18-lea, imigranții stabiliți în Ardeal ar fi fost mai numeroși decât locuitorii acestuia plecați peste munți (p. 400). Se pot oare credita asemenea alegații, când toate știrile serioase de care dispunem arată nu numai permanența ardeleană a autohtonilor, ci și valurile băjeniei lor în zonele extracarpătice, din veacul al 12-lea și până în cel de-a 20-lea?

Sensul spuselor lui del Chiaro poate fi deslușit, înainte de toate, prin luarea în considerare a situațiilor care confruntă Transilvania în veacul al 17-lea și mai ales la sfârșitul lui și la începutul celui de-al 18-lea. Statutul socio-juridic al românilor se degradează continuu după înlăturarea domniei lui Mihai. În termeni gravi, *Approbatae Constitutiones* (1653) exclud pe români și religia lor de la cetățenie, de la drepturile politice, îi declară “admiși” în Principat numai *propter bonum publicum*, “acceptați” numai vremelnic “cât le va fi voia principilor și locuitorilor țării”. Instaurarea stăpânirii habsburgice la finele veacului al 17-lea aduce după sine o fiscalitate strivitoare și sarcini grele în serviciul trupelor străine, asociate cu multiple abuzuri; ele se suprapun îndatoririlor multiple ale lumii satului față de domnia de pământ, cea mai împovăraătoare fiind robota nelimitată.

Lipsurile alimentare, scumpetea și chiar foametea se arată în 1684-1686. În anii 1690-1693 se produc invazii de lăcuste, o accentuată penurie de produse și o mare scumpire a grânelor. În 1698, brașovenii vor să-și procure 2000 de găleți de grâu din Muntenia, datorită puternicei secete ce se abătuse asupra lor, scumpetea resimțindu-se în Ardeal și-n anul 1700. În 1686, la cluj se semnalează o boală, considerată fie ciumă, fie o altă maladie.

În aceste condiții se intensifică migrația internă și refugierile peste hotarele Principatului. Se constată pustiirea unor sate și chiar a unor părți din orașe de pe Pământul crăiesc (noiembrie 1689, aprilie 1690, februarie 1694). În februarie 1691 se declară că multe familii ardelenice trec în Moldova. Dieta din Târgu Mureș (decembrie 1694) apreciază că o treime din locuitorii Țării Făgărașului au trecut în Țara Românească. Mobilitatea spațială internă și plecările în Crișana, Banat și Muntenia sunt notate în iulie și octombrie 1698. La 7 mai 1699, împăratul Leopold I impută guvernului transilvan fuga neîncetată a locuitorilor în Principatele extracarpătice și în comitatele vestice, mai ales în cele aflate încă sub ocupație otomană.

La toate acestea se adaugă eforturile tot mai insistente ale Vienei de a-i atrage pe români la unirea confesională (1697 - 1701), promițându-le și modificarea situației lor social-juridice.

În fața acestor sfidări, Constantin Brâncoveanu își formulează propria atitudine, având în vedere multiple domenii ale relațiilor Țării Românești cu Transilvania în general și cu populația românească în special; când iobagii de pe moșia sa Sâmbăta de Sus se plâng la curte de dările strivitoare ce li se cer, domnul solicită autorităților ușurarea lor (4 mai 1690). În mod deosebit, vodă se vede

nevoit să se preocupe de situația bisericii ortodoxe din Transilvania, supusă tenidintelor catolicizante ale autorităților, care — primejduind unitatea poporului român — puneau în pericol și Țara Românească însăși. El reînnoiește dania anuală mai veche către Mitropolia Ardealului (1698); trimite la Bălgrad o tiparniță pentru editarea cărților de cult (1699); mărește zestrea mitropoliei de acolo cu moșia Merişani, jud. Argeș, și îndeamnă pe mitropolitul Atanasie Anghel să păstreze legea străbună (1700); ulterior, când unirea cu biserica Romei n-a putut fi împiedicată, trimite peste munți scrisori de încurajare și ajutoare bănești drept-credincioșilor, sprijinind totodată protestele lor etc. Domnul muntean intervine la Viena prin lord William Paget — ambasadorul englez la Poartă, aflat în Muntenia în trecere spre Londra (1702) — ca românii să nu mai fie siliți în Ardeal să treacă la unire. Un rol important în sensul amintit revine, la sfârșitul veacului al 17-lea și la începutul celui următor, intensificării circulației peste munți a cărților bisericești tipărite la sud de Carpați. Eficiența acestor acțiuni nu întârzie a se arăta: sub anul 1699, Mihail Cserei mărturisește că popii români din Șcheii Brașovului nu vroiau unirea confesională pentru că “voievodul Munteniei le era patron mare...”; la soborul convocat de Atanasie, reprezentanții brașoveni și făgărășeni răspund că nu primesc schimbarea legii; ia 12 decembrie 1701, diploma lui Leopold I interzice forțarea românilor ortodocși ardeleni de a trece la greco-catolicism; astfel Țara Bârsei și Țara Făgărașului rămân masiv ortodoxe.

În același timp, politica autorităților habsburgice declanșează mâniile “națiunilor” privilegiate, dornice a se respecta *Approbatæ*-le. În 1698, stările protestează față de intenția înălțării etniei înrobite pe aceeași treaptă cu celelalte *nationes*; printre cauzele fugii locuitorilor peste granițe, în adresa către împărat din 14 iulie 1699 guvernul enumeră și frica de catolicizare, imputându-se curții vieneze încercarea de a uni biserica latină cu cea a românilor, acoperiți acum de grave injurii. Dieta de la Alba Iulia (ianuarie-martie 1701) se revoltă contra scutirii de dări a clerului unit, socotind că astfel “jurisdicția comitatelor și districtelor este zdruncinată. Legile scrise despre această națiune se sparg și se violează...”; înfiorându-se la ideea că ea se va înălța peste oarecate timp, stările au premoniția că aceasta se va face “spre a răsturna celelalte națiuni...”

În lumina tuturor acestor procese în primul rând se poate conjectura că menționata declarație a lui A. M del Chiaro *n-are semnificație demografică, ci una politică*: întrucât numărul românilor în Transilvania este foarte mare, chiar superior celui din Muntenia (o bună parte din ei ar fi chiar originari de aici), era pe deplin justificată ocrotirea acordată lor de Brâncoveanu. Contextul pare a sugera că fostul secretar domnesc nu făcea decât să confirme, în mod discret, politica fostului său stăpân.

Ipoteza iese întărită, în al doilea rând, din lectura integrală a acelor pasaje ale cărții, care se referă la domnia Brâncoveanului, unde Transilvania este adesea evocată, și nu rareori în strânsele sale legături cu Muntenia. De acolo se aduc la pășunat cai, porci și oi. Cea mai mare parte a Ardealului se aprovizionează cu foarte bune vinuri din Principatul sud-carpatic. Aici ofițerii nemți din Transilvania cumpără cai. De dincolo de munți se aduc la București diverse mărfuri, vândute de neguțatori sași. Constantin vodă a cumpărat sate în Ardeal și a început construirea

acolo a aunei palat. Cu o ocazie, domnul și mai mulți boieri au trimis dincolo “scule mai de preț” pentru a le pune la adăpost.

În al treilea rând, vedem cuvintele lui del Chiaro opuse aserțiunilor din 1699 ale Dietei transilvane și ale iezitului P. Martinus Szentivány, care utilizau sloganul “imigrării” moldo-muntenilor în Transilvania și Partium în cursul vremurilor în sprijinul poziției amintite a stărilor ardelene.

3 și 4 Două surse ar demonstra faptul că un mare număr de locuitori al Moldovei și Munteniei obișnuiau să se așeze dincolo de munți, pentru ca la prima ocazie să se reîntoarcă la sud și est de Carpați:

- în raportul din 5 iunie 1776 către împărăteasă, Camera Aulică vieneză dezaprobă acceptarea de către autoritățile transilvane a prea multor pribegi munteni, care — fiind de același neam cu supușii români locali — îi pot antrena la emigrare; “nu există aici vreun român care să nu fi fost, cel puțin o dată în viață, în Moldova ori în Țara Românească”;

- un document austriac din anii 1780 afirmă drept cauză a “depopulării” Ardealului tratamentul brutal, aplicat țăranimii de către nobilime (p. 400-401).

Ideea acestui așa-zis “du-te vino” a fost susținută și anterior (L. Makkai, 1944; Jenö Berlász, 1946 etc.): “mase nesfârșite” de români ar fi trecut dincolo de Carpați în veacurile 16-17; mulți din ei se reîntorceau apoi în Muntenia și Moldova, dar câțiva ani mai târziu erau din nou alungați în Transilvania de o altă criză; la finele secolului al 17-lea, când războaiele care făceau nesigură existența umană în Ardeal luară sfârșit, elementele “rătăcitoare” ale veacurilor precedente ar fi început să se stabilizeze, proces ce s-ar fi prelungit aproape un secol, deși în prima jumătate a veacului al 18-lea acest “dus-întos” s-ar fi repetat, ca urmare a opresiunii otomane în Moldova și Țara Românească (factor al transmigrației în Transilvania), ca și a recoltelor slabe, invaziilor de lăcuste, epidemiilor și abuzurilor autorităților (generatoare ale întoarcerii la sud și est de Carpați a unei însemnate părți a imigranților).

Cele două izvoare confirmă oare un asemenea proces? Raportul din 1776 se referă în realitate la imigrarea *temporară* în Ardeal a unor grupuri de boieri și neguțători, în timpul ocupației rusești a celorlalte două Principate (anii 1769-1774); totodată el amintește frecvențele călătorii ale transilvănenilor, în varii scopuri, la sud și est de munți, parte componentă a unei anumite forme a mobilității geografice, specifice de-a lungul vremurilor întregului spațiu carpato-ponto-dunărean, și anume parte constitutivă a *deplasărilor în vederea lucrului, pentru nevoi profesionale*. Documentul din anii 1780 are însă în vedere masivele refugieri transilvane — mai ales ale românilor, dar și ale secuilor, alungați de la vetrele lor de multiple vitregii sociale, etnice, confesionale — în anii 1761-1767, precum și pribegirile meîncetate ulterioare, în scopul *stabilirii definitive* în Principatele de dincoace de munți. Cu amintitul așa-zis “dus-întors”, în mod evident documentele nu au nimic comun.

Aserțiunea de fapt este pe cât de veche, pe atât de nerealistă. Amintită de Andreas Wolf în 1805 și de alții, ea a căpătat forma cea mai pregnantă în raportul consulului francez Reinhard din 30 noiembrie 1807; pentru a calcula populația munteană, el ia ca bază cifre asupra birnicilor pe ultimele șapte decenii; marile deosebiri între date le explică prin ieșiri și reîntoarceri periodice ale unor importante

mase de oameni și declară că numărul locuitorilor s-ar ridica la 882 000 în “timpuri prospere”, la 450 000 în “timpuri rele” (= de război) și la 600 000 în “timpuri obișnuite”. Teza lui Reinhard pornește de la elemente reale: a) plecările unor grupuri, mai ales de oameni înstăriți, peste hotare, la vreme de război și de molimă (când nenorocirile trec, ei se reîntorc; este ceea ce s-a petrecut în anii 1769-1774, pe care îi are în vedere raportul din 1776 al Camerei Aulice); b) variația cuantumului birnicilor și al dajnicilor în general, de-a lungul deceniilor. Amintita aserțiune exacerbează însă în manieră catastrofică primul element (când el n-a atins niciodată asemenea dimensiuni) și ignoră faptul că cel de-al doilea aspect nu reflectă nivelul de populare a țării (în lunga perioadă a subînregistrărilor de proporții ale contribuabililor). Alegația apare și în relații ulterioare și, cu unele deosebiri, este reformulată de M. Kogălniceanu și preluată de J.A. Vaillant., N. Bălcescu ș.a., în scopul incriminării situațiilor sociale, nefavorabile pentru segmentele defavorizate în veacul al 18-lea.

Teza a fost conjugată cu o veche și persistentă confuzie între *transhumanță* (practicată de unii păstori transilvăni) și *nomadism* (necunoscut poporului nostru în evul mediu și epoca modernă, pe teritoriul de la nord de Dunăre și între fluviu și mare). Românii ardeleni erau considerați “nomazi” de Dieta provinciei la 1744, de Joseph II în 1773, de Cancelaria Aulică în 1777, de Rösler, consul general austriac la Rusciuk, în 1852 etc. Ideea a fost preluată, din păcate, și de unii avanți români din trecut: în 1875, G. Bariț califica drept “nomazi” pe ciobanii veniți cu turmele la sud de Carpați; A.D. Xenopol exagera caracterul pastoral al vieții economice de altă dată a poporului român, care s-ar fi dus “din loc în loc cu turmele”; Ovid Densusianu scria despre “migrațiile lui pastorale” medievale. În mod necritic, așa cum s-a văzut, aserțiunea a trecut în unele studii ungare; ea și-a făcut simțită prezența și în literatura sovietică (V. Ja. Grosul, 1966, ș.a.): dominația otomană este văzută în legătură cu “nimicirea în masă” a populației, cu “strămutarea în masă” în perioada atacurilor turco-tătare, a războaielor, a foametei ș.a.m.d.; “în momentul primejdiei, turmele erau gonite la loc apărat, iar celelalte erau supuse prădăciunii sau pârjolului”.

Repetatele afirmații cu referire la păstori români “nomazi” din munți, la elementele “rătăcitoare” etc. se întemeiază și pe *enormă exagerare a rolului transhumanței*. Cercetările au demonstrat însă că, în Țara Românească a secolelor 14-19, s-a practicat o viață agricolă-pastorală-artizanală sedentară, deplasările turmelor fiind de amploare redusă; date statistice din 1838 dovedesc că oieritul reprezenta o ocupație importantă nu în zonele înalte, ci în câmpia munteană. În Transilvania, vitele erau posedate, în cea mai mare parte, de o minoritate, și aceia nu erau nomazi, ci țărani aserviți. Cu creșterea oilor se ocupa un număr restrâns de păcurari, și ei iobagi. În Transilvania, Partium și Banat, cu și în Țara Românească, media de oi și capre pe gospodărie se exprima prin cifre insignifiante; ea era mai mare în scaunele și districtele ardeleni, decât în comitate (așadar secuiei și sașii erau și ei nomazi?); importante turme de oi se creșteau pe domeniile nobiliare și orașenești; oieritul intens se cultiva nu în Transilvania, ci în pusta Ungariei. Că nu poate fi vorba de o “invazie de populație păstorească” în secolul al 18-lea în Transilvania se vede și din evoluția efectivelor oilor și caprelor în provincie: în

timp ce la 1721 sunt înscrise 535 664, până la 1772 totalul lor abia se ridică la 605 290, marcând o creștere precară. În ciuda marii vechimi a transhumanței ardeleni, în veacul al 19-lea și timp de câteva sute de ani anteriori ea este practică de un număr redus de sate statornice din părțile sudice ale Transilvaniei, cu o economie radical deosebită de a celei practicate de marea masă a satelor românești de aici. Totalul păstorilor ardeleni transhumanți, pe principala lor direcție de deplasare (spre Muntenia, Dobrogea și Bulgaria de Nord-Est), a variat de la numai cca. 1000 la 1696, la 11100 de suflete în 1792 și la aproximativ 14 000 în anul 1853, constituind o minoritate absolută în populația totală românească a Principatului.

Ideile menționate — preluate așadar necritic din izvoare *nesigure* — nu sunt însă adevărate de ansamblul informației *sigure* a vremii, așa cum o arată studierea migrației externe de către istoriografia românească. Aceasta reiese și în mod direct, din cercetarea unor surse contemporane, *serioase și ponderate* referitoare la Muntenia și Moldova, care nu menționează masive refugieri și reveniri ale țăranilor. Unul dintre izvoare, bine informat asupra situației din Țara Românească și din străinătate, relatează cu multă grijă fenomene de mobilitate spațială în perioada 1768-1810, dar lasă foarte clar a se deduce că, în momente politico-militare critice, are loc o relativ însemnată migrație externă munteană *vremelnică*, și aceea în mică măsură satească; se adaugă, desigur, și treceri peste hotare, urmate de o așezare *statornică* acolo, dar numai în limite reduse.

*

* *

Concluziile ni se înfățișează astfel cu toată limpezimea:

1) Patru izvoare — un raport din 1602, cartea lui del Chiaro, ca și două documente austriece din 1776 și, respectiv, anii 1780 — nu mărturisesc o “migrație masivă” românească în interiorul arcului carpatic, ci au o cu totul altă relevanță.

2) Trecherile moldo-muntenilor în Ardeal, în vederea așezării lor definitive acolo, au fost puține, în grupuri restrânse ori în mod individual, principalul sens al transmigrației fiind, în general în veacurile 12-20, dinspre teritoriul încins de brăul montan spre provinciile românești exterioare. Sunt semnificative și împrejurările în care două sate muntene, Pripoare și Boia, aflate în apropierea hotarului transilvan, vor să se așeze dincolo de acesta în 1795. Motivația lor este elocventă: deși slăbite de foamete și apoi de epidemia de pestă, asupra lor domnia a aruncat grele dări. Încercarea de a trece peste munți este însă interzisă de străjile austriece, sub pretextul că ar putea răspândi ciuma în provinciile stăpânite de Curtea din Viena. Altfel spus, nici când se manifestă voința unei reale imigrări relativ însemnate, ea nu se poate realiza.

3) Analiza operată asupra unor izvoare, despre care se credea că ar adevărați “continue imigrări” românești în interiorul arcului carpatic, ne-a pus, din contra, în fața unor transmigrații transilvane seculare, din care am fost nevoiți să detaliem pe cele spre Moldova, Țara Românească, Banat și comitatele vestice de pe la 1600, precum și pe cele începute poate în 1689 și dsfășurate cel puțin până la 1699. Tratarea acestui important și îndelungat proces istoric, cu ample reverberări

asupra istoriei românești, este o *rara avis* în publicațiile străine; ne bucură de aceea faptul că transmigrațiile temporare și definitive, românești și secuiești, la este și sud de Carpați, sunt tratate cu seriozitate, într-un frumos capitol dedicat populației și economiei Transilvaniei în anii 1850-1914, în care paginile închinat analizei demografice a perioadei se dovedesc solid construite, pe baza recensămintelor și a statisticii mișcării populației (Z. Szász, în *Histoire de la Transylvanie*, p. 526-564).

4) Dându-se adevărului istoric locul ce i se cuvine, în ultima vreme au mai apărut și alte fenomene notabile în literatura ungară. Ce-i drept, în unele studii mai circulă încă vechi dogme neraliste; mai important decât orice este totuși faptul că o serie de analize de profunzime conduc tot mai stăruitor către concluzii de altă factură, în mai mare concordanță cu procesele istorice. Amintim numai că cercetările efectuate de-a lungul deceniilor au permis contestarea aprecierii lui Ignác Acsády (1896) asupra sumei locuitorilor fostului Regat ungar către anul 1720; nivelul a fost tot mai mult ridicat, propunându-se date din ce în ce mai apropiate de realitate și micșorându-se treptat-treptat ponderea imigrațiilor intervenite în veacul al 18-lea în teritoriile dependente de Ungaria. Concluzia se dovedește de mare interes și pentru noi: începe a se profila nevoia înlocuirii "imigrării masive" românești în Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș și câmpia Tisei în cursul secolului al 18-lea, prin care teoria Acsády-Jancsó vroia să explice o cifră a populației la 1784-1787, incomparabil mai mare față de cea a numărătorilor de la începutul veacului; și anume nevoia înlocuirii explicației "imigraționiste" cu stabilirea cauzelor adevărate ale rezultatelor reduse ale înregistrării locuitorilor în anii '10-'20 ai aceluși veac: caracterul deficitar al statisticilor de populație.

Acestea, ca și altele, sunt semne evidente ale faptului că adevărurile științei se impun, mai devreme ori mai târziu, dar irezistibil, Salutăm cu toată căldura un asemenea fenomen.

NOTE

1 Paginile de față reprezintă o sinteză a studiului *Românii transilvăneni în secolele 16-18: o abordare demoistică*, în "Revista istorică", S.N., IX, 3-4, 1998, p. 185-206 (cu întreaga bibliografie), în care se comentează șase interpretări, din care aici se reiau patru.

2 Afirmățiile discutate mai jos sunt preluate din *Erdély története*, I-III, ed. Béla Köpeczi, Budapest, 1986, ca și din versiunile într-un singur volum ale cărții: ungară 1989, germană 1990, franceză 1992, engleză 1994. Trimiterile se fac în text, la versiunea franceză: *Histoire de la Transylvanie*, Budapest, 1992.

IACOB MUREȘIANU ȘI INIȚIATIVELE SALE ÎN SLUJBA IDEALURILOR NAȚIONALE

SANDA-MARIA BUTA

Politica de suprimare a oricăror drepturi sociale și politice exercitată de autocrația habsburgică, care îngloba cel mai mare număr de naționalități din Europa, a avut drept consecință rămânerea acestor naționalități într-o stare de înapoiere socială, politică, culturală și economică. Românii, care în pofida condițiilor de existență statală independentă își păstrează peste secole conștiința națională, au înțeles că fără aceste baze posibilitatea păstrării și afirmării ființei naționale nu-și poate găsi sprijin eficient. Acest proces, început pe plan economic printr-o rapidă ascensiune a negustorimii românești din Transilvania, va fi puternic susținut de iluminismul transilvan — mișcare culturală cu caracter social și național.

Pomind de la principiul umanismului renașterii care atribuia omului valoare individuală ca purător de rațiune creatoare și afirma că demnitatea umană este dată de cultivarea acestei rațiuni creatoare, iluminismul sec. XVIII merge mai departe considerând că rațiunea dă demnitate nu numai individului, ci și colectivității, iar individul este dator să lucreze pentru propășirea colectivității prin cultivarea rațiunii creatoare a fiecărui individ în parte. Se relevă deci necesitatea cultivării generale, a răspândirii și punerii în practică a ideilor care servesc colectivitatea. Devenea imperativă posibilitatea exprimării libere în limba maternă și crearea instituțiilor românești care să formeze tineretul.

În aceste principii ale școlii ardelene — care crease un adevărat program politic de luptă pentru afirmarea națională — era educat tineretul în școlile Blajului de către cei mai elevați intelectuali ai timpului. Din acest climat cultural, care-i formase conștiința datoriei față de neamul său, venea în 1837 la Brașov, Iacob Mureșianu, conștient că orice formă de manifestare individuală trebuie să fie subordonată luptei naționale.

Născut la 28 noiembrie 1812, la Rebrîșoara, ca cel de-al cincilea fiu al preotului Ioan Moroșan, va urma primele clase la școlile grănicerești din Năsăud sub îndrumarea cunoscutului cărturar Ioan Marian ¹. După primii trei ani este trimis la Blaj la școlile întemeiate de episcopul Ioan Inocentiu Micu Klein și inaugurate la 1754 de episcopul Petru Pavel Aron. După cele cinci clase gimnaziale, în 1831 trece cursul de filosofie tocmai atunci înființat de Timotei Cipariu și Simion Bărnuțiu, de care-i va lega atât pe el, cât și pe colegul și prietenul său de-o viață George Barițiu, o îndelungată prietenie și o rodnică colaborare. În 1833, la terminarea cursurilor de filosofie, se înscrie la facultatea de teologie pe care o va absolvi în mai 1837 cu rezultate excepționale, ceea ce-l făcu pe episcopul Ioan Lemeny să se oprească asupra lui ca răspuns la cererea brașovenilor de-a le trimite un profesor tânăr, bine pregătit pentru școala nou înființată². Îl urma pe Barițiu care la 17/29 septembrie 1836³ acceptase să conducă școala românească din cetate.

În aprilie 1838 li se alătură și Andrei Mureșianu ⁴ fiind astfel primii care au realizat legătura culturală între cele două orașe, solidarizându-le mai apoi în aceeași atitudine națională.

În Brașov, la începutul sec. XIX, lupta de afirmare a românilor câștigase teren pe plan economic, ridicându-se o negustorie care reușește să se impună, în ciuda măsurilor sistematice luate de autorități de-ai ține "extra muros". Cunoscuți nu numai ca "cei mai culti și avuți" ⁵ dar și ca "cei mai înflăcărați pentru cauza națională în întreaga Dacie superioară" ⁶ cum îi apreciază S. Bărnuțiu și A. Papiu Ilarian, ei devin mecenaii instituțiilor ce stau la baza afirmării cultural-politice, școala și ziarul. Lipsa unei școli superioare la Brașov, în care să poată învăța și tinerii români, era resimțită tot mai acut. Singurul liceu existent, cel evanghelic, nu-i primea decât cu mare greutate și în număr foarte mic. Repetatele încercări de-a umple acest gol au rămas fără rezultate ⁷ până în 1837, când abatele Antonie Kovacs obține autorizația de-a înființa gimnaziul latino-german ⁸ aducându-l ca profesor pe Iacob Mureșianu ⁹. Gimnaziul urma să se susțină în principal prin subscripție publică. Existența unui profesor român venit de la Blaj care dădea garanția unei instrucțiuni serioase și a unei educații în spiritul principiilor naționale, explică substanțialele subvenții ale negustorilor români (Gh. Nica, R. Orghidan, frații Bogdan, V. Lacea, Moga, Greceanu și alții) ¹⁰ și numărul mare de tineri români înscriși "...atâta timp cât a stat el în fruntea acestui gimnaziu 1/3 până la 1/2 din elevii săi din fiecare clasă erau români și până în anul 1860 se predă și limba română" ¹¹. Considerat de Antonie Kovacs ca "Fondator al liceului" ¹² I. Mureșianu își începe activitatea didactică în condiții precare "... fără leafă fixă, fără bani de cvartir, fără nici un viitor asigurat..." după cum menționează, în 1852, episcopul romano-catolic într-un raport către guvern prin care solicită un Belabundekret (decret de laudă) pentru "veteranul profesor" ¹³. Odată cu mărirea numărului de clase, în 1839-1840, i se alătură și Andrei Mureșianu care va funcționa aici până în 1850. Numărul claselor creștea cu fiecare an, astfel că după 1843, când Iacob Mureșianu răspundea de cele trei clase superioare iar Andrei Mureșan de cele două inferioare, este necesar să se mai angajeze un profesor ¹⁴. Meritele sale unanim recunoașcute, îl vor impune pe Iacob Mureșianu în 1857 la moartea abatelui Antonie Kovacs ca director în locul acestuia, funcție în care va rămâne încă 18 ani. În acest timp, la inițiativa sa, începe colecta pentru înființarea gimnaziului superior, obținându-se autorizația în baza cererii pe care o înaintează la 31 noiembrie 1866. La retragerea sa, în 1875, Iacob Mureșianu, lăsa un liceu complet, cu 8 clase și cu dreptul de-a elibera diplome de bacalaureat ¹⁵. În cei 38 de ani are o singură întrerupere — la 13 noiembrie 1868 I. Mureșianu este suspendat din postul de director și profesor pentru publicarea în "Gazeta Transilvaniei" a "Pronunciamentului de la Blaj". În urma protestelor provocate de această măsură, autoritățile sunt nevoite să revină asupra ordinului, însă vor continua să-l hărțuiască cu adrese observatorii referitoare la activitatea sa politică ¹⁶.

Convins de rolul determinant al culturii. I. Mureșianu va lupta consecvent și susținut pentru înființarea a cât mai multe instituții de pregătire a tineretului. În 1853 inițiază acțiunea de înființare a unei școli de agricultură pentru Transilvania, publicând apeluri în ziarele pe care le conducea și anunțând că subscrive jumătate din venitul acestora pentru susținerea proiectului ¹⁷. Întreține o corespondență vastă

cu personalități din toate provinciile românești, solicitând sprijin. N. Istrate, directorul Departamentului Instrucțiunii din Moldova, trimite 500 fl.¹⁸, Ioan Chițu din Craiova îi trimite cursuri de agronomie¹⁹ și informații despre organizarea școlii similare din Libvord²⁰, Simion Bărnuțiu, la rândul său, îi propune cursuri²¹ iar Timotei Cipariu îl susține și încurajează²². Entuziasmul cărturarilor se va izbi însă de lipsa fondurilor necesare, școala de agricultură rămânând doar un proiect. La fel se va întâmpla și cu Academia de Drept cu limba de predare româna, o nouă inițiativă a lui I. Mureșianu. În octombrie 1866 prin publicarea unui apel în "Gazetă" reia campania de presă în sprijinul înființării de școli superioare românești și reîncepe strângerea de fonduri. Printre documentele aflate în Arhiva Mureșenilor cu referire la această acțiune se găsește unul datat 30. X. 1866 — este omagiul celor 23 de studenți români de la Academia de drept cezaro-crăiască din Sibiu, adresată lui I. Mureșianu pentru inițiativa sa²³. O parte din banii strânși pentru realizarea acestor proiecte vor fi administrați de ASTRA în scopul procurării de literatură juridică și agronomică²⁴ iar o altă parte vor fi transferați în folosul înființării școlii de fete din Sibiu a Astrei²⁵.

Numele lui I. Mureșianu se găsește și la temelia altor instituții de învățământ ca "Școala de învățătură" din Blaj, pentru care întocmește, în 1863, un plan²⁶ primind mulțumiri din partea lui Timotei Cipariu²⁷, Al. Sterca Șuluțiu²⁸ precum și a școlilor similare din Sibiu și Abrud. În urma apelului lansat pentru înființarea unei școli românești la Sf. Gheorghe primește din Craiova o listă de subscripție²⁹ pe care o publică în "Gazeta" însoțită de un comentariu. Aceeași acțiune o va duce și pentru o școală la Zizin.

La Brașov, pe Iacob Mureșianu îl găsim de la început în comisia aleasă în 1850 pentru pregătirea înființării actualului liceu A. Șaguna³⁰ la care, deși n-a funcționat ca profesor, va plăti timp de 10 ani contribuții la fondul profesoral³¹. La punerea pietrei fundamentale, în ziua de 17 septembrie 1851, compune două ode în latinește și le trimite spre avizare inspectorului școlar din Sibiu Dr. P. Vasici³³.

Intersul său pentru întemeierea instituțiilor românești de cultură nu se limitează numai la Ardeal. Ca român, s-a simțit dator să ia parte la dezbaterile privind înființarea Universității din București. În nr. 37/1862 a "Foii pentru minte, inimă și literatură" și în nr. 94, 95 și 96/1862 ale "Gazetei Transilvaniei" publică o serie de articole în care își expune punctul de vedere asupra proiectului Domnitorului Al. I. Cuza de-a întemeia un colegiu român la Paris "... până când românii nu-și vor înființa acasă, pe lângă alte școli bune și o universitate care să devină emulă cu alte universități streine din Europa și să servească spiritul civilizației europene și cu el al celei românești... până atunci nici legați nu vom mai crede că viitorul lor poate fi consistent; ... O universitate bună în patrie cumpănește sute de colegii din străinătate și amicii națiunii trebuie să fie convinși despre aceasta... Dacă Ștefan cel Mare și Mihai Bravul pe lângă gloria armelor ne-ar fi lăsat și institute înalte de cultură și luminarea națiunii, dacă ceilalți principii, în loc de atâtea mănăstiri închinată și neînchinată, ne-ar fi erezit cu toții cel puțin cu câte o facultate, cu câte o școală solidă și statornică, dotată, de bună seamă că națiunea română ar fi azi modelul purtător de civilizație în Orient."

Încă din 1850 preluase și dezvoltase în coloanele ziarelor brașovene ideea tânărului D. Sturdza³⁴ de-a se înființa o societate ca preludiu la Academia Română³⁵.

În aceeași idee a unității culturale a tuturor românilor, a creat o adevărată rețea de comunicații între provinciile românești. Iacob Mureșianu pe de-o parte, primind și difuzând cărți apărute dincolo de Carpați, iar, pe de altă parte, trimițând din Transilvania ziarele și revistele care apăreau aici. O confirmă numeroasele scrisori aflate în Arhiva Mureșenilor. Semnalăm în special corepondența cu Gh. Sion, frații Hurmuzachi, A. Danielopol, C-tin. Karkaleki, editorii Codrescu și Petrini din Iași, Gh. Ioaniță din București, C.D. Aricescu, Fătu din Galați etc.³⁶

O altă realizare importantă cu caracter cultural-social, însă cu puternice conotații politice și naționale, a fost “Reuniunea femeilor române”³⁷. Această “concordie asociativă” spunea el “e o condiție de a se putea înălța și românul prin consfătuiri comune între sine la o activitate cât de puternică și prin ea la cultură, glorie, mărire”³⁸

Toate aceste acțiuni individuale se integrează unui ansamblu, fac parte dintr-o strategie coerent concepută și cu tenacitate urmată de intelectualii ardeleni în lupta lor de emancipare națională. Pentru generația din care făcea parte Iacob Mureșianu, orice formă de manifestare individuală sau socială trebuia subordonată factorului politic, ori ce putea servi mai bine răspândirea ideilor decât ziarele, prin marea lor putere de penetrare. Acest adevăr l-au înțeles cei doi intelectuali brașoveni care au condus primul ziar politic al românilor ardeleni — George Barițiu și Iacob Mureșianu.

La începutul anului 1837 tendințele culturale ale negustorilor brașoveni luaseră o formă și mai accentuată prin înființarea gazetei “Foaia Duminecii” o publicație cu caracter literar, pentru care cenzura locală nu pretindea autorizație specială de la organele superioare, așa cum se cerea în cazul ziarelor politice. Finanțată de Rudolf Orghidan și redactată de Ioan Barac³⁹ care i-a dat caracterul unui magazin de curiozități mondiale, Gazeta n-a răspuns așteptărilor, decepționând un public care dorea dezbaterile problemelor sale naționale. Ca urmare, R. Orghidan decide să scoată un ziar politic, pentru care își alege un redactor tânăr, bine pregătit, entuziast — pe George Barițiu — și stăruie pentru a întemeia împreună această publicație pe lângă Ioan Gött, care preluase în 1834 tipografia familiei Schöber și avea deja autorizație de-a scoate ziarul german și maghiar⁴⁰. Apare astfel “Foe de septemană” dar numai două numere, în 3 și 10 iulie 1837⁴¹ pentru că, lipsind autorizația organelor superioare, va fi sistată de “colegiul cenzorilor”. Descurajat de multitudinea formalităților, R. Orghidan se retrage, ștafeta fiind luată de un alt negustor, Gh. Nica, care începe demersurile pentru obținerea autorizației, desigur împreună și pe numele lui I. Gött, singurul care avea șanse să o obțină⁴². La arhiva Mureșenilor se păstrează documente care ne dau posibilitatea să descifrăm demersurile întreprinse și crusul evenimentelor care au dus la final la apariția foilor brașovene. Între ele, este și autorizația formală — ordinul 1839 din 8 martie 1838⁴³ dat de Cancelaria Aulică guvernului Transilvaniei, prin care Împăratul se “îndura” să dispună prin rezoluția sa de la 13 ian. 1838 ca Ioan Gött care obținuse deja facultatea de a edita ziare în limbile germană și maghiară să poată edita astfel de ziare și în “limba valahică” cu condiția ca totdeauna un număr să fie trimis și cancelariei de Curte și să se conformeze legilor cenzurei. Această autorizație îi era dată lui I. Gött numai în sensul traducerii și în românește a ziarelor pe care le tipărea deja, condiție nerespectată încă de la primul număr al “Gazetei de

Transilvania”, care era deja pregătită la momentul apariției autorizației, astfel încât a și apărut la 12 martie 1838. Explicația bunăvoinței cenzurii locale trebuie căutată în prestigiul și influența pe care o avea “garantul” întregii întreprinderi, Gh. Nica, el fiind și primul consilier municipal român. Totuși acest subterfugiu va rămâne o permanentă amenințare la existența ziarului, supus capriciilor cenzurii, ceea ce va determina în anul următor călătoria lui G. Barițiu și Iacob Mureșianu la Viena pentru a obține “întărirea” autorizației cu o nouă aprobare a cancelariei Aulice. Sub pretextul obținerii autorizației de-a expedia cele două ziare prin poștă și în Bucovina, reușesc să obțină implicit aprobare și pentru conținutul ziarelor, deci derogarea de la condiția inițială a “traducerii”⁴⁴. Documente de arhivă⁴⁵ și mărturii contemporane subliniază importanța acestui demers care a reușit să asigure continuitatea ziarului ce va ajunge să aibă cea mai lungă viață din istoria presei românești⁴⁶. În Arhiva Mureșenilor se păstrează un document⁴⁷ care dă informații asupra raporturilor ce au existat, în primul deceniu de apariție al ziarelor, între editor-tipograf și redactor. Este convenția pe care G. Barițiu o încheie cu I. Gött la 1 iulie 1839 și pe care o vor reînnoi în 3 ian 1847 pe același act. Convenția stipula că G. Barițiu se obligă a “redacta ziaarele românești în așa fel ca să câștige din ce în ce mai mult interesul publicului” și de asemenea el “va purta grija întregii corespondențe” primind un onorariu anual de 600 fl. valută vieneză sau 240 fl. monedă convențională, atâta timp cât se vor edita 600 de exemplare. I Gött avea obligația de-a tipări aceste gazete și de-a se îngriji de expedierea lor.

Munca redacțională, de la 1 ianuarie 1838 și până la 8 aprilie 1838, data sosirii lui Andrei Mureșan, a fost asigurată în exclusivitate de G. Barițiu. La 22 noiembrie 1843 acesta anunța că pentru numerele ce vor apare joia își va lua încă un colaborator⁴⁸. Era vorba de Iacob Mureșianu la ajutorul căruia apelase și înainte. Corespondența lui Iacob Mureșianu dinainte de 1848 a dispărut aproape în totalitate cu prilejul refugiului din fața armatei maghiare. S-a păstrat însă o scrisoare din 1840⁴⁹ pe care G. Barițiu i-o trimite de la Vâlcele, în numele său și a lui Andrei Mureșianu, rugându-l să le dea ajutor pentru apariția “Gazetei” care trebuia să fie neapărat gata pe sâmbătă după amiază și nu era terminată decât pe jumătate. Îl ruga de asemenea să facă corectura și revizia.

Iacob Mureșianu se va ocupa de numărul de joi al “Gazetei de Transilvania” până la 5/17 martie 1849 când ziaarele vor fi suprimate iar redactorii obligați să se refugieze peste Carpați⁵⁰. Reîntorși în Ardeal, la 28 oct. 1849⁵¹ G. Barițiu înaintează guvernatorului Wohlgemuth cerere pentru eliberarea unei noi autorizații, pe care o obține și la începutul lui decembrie (1/13 și 5/17 dec. 1849)⁵² cele două ziare vor reapare. Însă sub stricta supraveghere a poliției și a comandantului cetății col. Stancovics.

Pe la răspunde ziarelor săsești care începuseră o campanie de denigrare a mișcării revoluționare românești, G. Barițiu începu la 9 ian. 1850 în “Foaie pentru minte, inimă și literatură” publicarea rapoartelor lui Avram Iancu despre luptele din 1848, cu intenția de-a continua cu rapoartele lui Axente Sever și Simion Balint. Îndrăzneala lui a provocat reacția guvernatorului care prin prefectul poliției din Brașov pretinde redactorului să întrerupă imediat publicarea rapoartelor. G. Barițiu nu dă urmărire cererii și astfel la 25 febr. 1850 se emite decretul de suprimare a ziarelor și a redactorului George Barițiu sub învinuirea de Hallstarrigkeit (Încăpățănare)⁵³.

Suprimarea foilor era cu atât mai gravă cu cât prin dispariția “Organului” (28 sept. 1848), rămăseseră din nou singurele ziare românești din Transilvania. Realizând primejdia, Iacob Mureșianu se adresează guvernatorului Wohlgemuth cerând el dreptul de editare și redactare a amebelor foi. În această cerere, păstrată la Arhiva Mureșenilor, care poartă data de 28 martie 1850 se spune: “Necesitatea publicității se simte atât de adânc la publicul cititor al națiunii române încât aceasta nu mai poate lipsi multă vreme fără a pricinui o pagubă considerabilă. Întrucât subsemnatul a constatat această necesitate, s-a hotărât a prelua continuarea celor două ziare române “Gazeta de Transilvania” și “Foaie pentru minte, inimă și literatură”. De aceea vă rog pe Excelența Voastră de-a aproba redactarea și editarea celor două ziare”⁵⁴. Cererea va fi completată la 22/10 iunie 1850 cu un program al foilor, probabil la solicitarea autorităților⁵⁵.

La 7 septembrie 1850, prin ordinul 777, primește aprobarea pentru redactarea și editarea foilor, condiționat de respectarea constituției imperiale din 4 martie 1849 și a legii provizorii de presă din 13 martie 1849⁵⁶, care prevedea obligația de-a “arbora pe frontispiciu pajura habsburgică și de-a publica ordonanțele și legile guvernului imperial”. De la bun început, Iacob Mureșianu nu se va supune acestor obligații. Încă din primul număr, apărut la 9 sept. 1850, publică o notă arătând că din cauza spațiului mic de care dispune, “Gazeta Transilvaniei” nu este în măsură a publica ordonanțele oficiale și recomandă cititorilor să consulte Buletinul oficial care apărea la Sibiu. În privința pajurei, fără nici o excepție, timp de trei ani va rezista tuturor presiunilor, până când noua legislație absolutistă (1 sept. 1852) va face imposibilă apariția în continuare a ziarului fără însemnele habsburgice⁵⁷. Referitor la oportunitatea respectării acestei obligații îl cităm pe G. Barițiu “Între a fi lipsită națiunea de orice publicație periodică, a pipăi și orbeca pe întunec, sau a se supune la acele condițiuni alegerea, în acea epocă, era ușoară”⁵⁸.

Prin ordinul 777/7 sept. 1850 Iacob Mureșianu primea aprobarea nu numai de redactare, ci și de editare, deci de proprietate deplină asupra ziarelor, ceea ce restrângea calitățile lui Ioan Göt doar la cea de tipograf. Aportul lui Gött la întemeierea foilor brașovene nu poate fi contestat. Pe parcurs însă a încercat să-și impună tot mai mult autoritatea asupra lui G. Barițiu și va încerca același lucru și după 1850. Că existau fricțiuni privind pretențiile lui Gött, stau mărturie două manuscrise din Arhiva Mureșenilor, în care Iacob Mureșianu afirmă referitor la “Gazetă”: “... Eu i-am restituit viața de la sept 1850. Aceasta vi-o împărtășesc pentru ca să știți pentru viitor de mersul cu editarea “Gazetei Transilvaniei” care mi se concese numai mie după încetarea ei de atunci”⁵⁹. Iar în documentul datat 8 martie 1862: “El (Gött, n.n.) n-are pe “Gazeta Transilvaniei” nici un drept — nici ca fondator “Stifter” căci în decretul de la 1838 i se dă concesiunea numai generală “Ephemerides etias valachicas edandi” iar în decretul meu stă apriat “Gazeta Transilvaniei” care numire i-a dat-o nu el ci fostul redactor Bariț”⁶⁰. Pentru a pune capăt nenumăratelor șicane soldate de cele mai multe ori cu procese juridice⁶¹ G. Barițiu și Iacob Mureșianu vor face eforturi disperate spre a-și înjgheba o tipografie proprie și a dobândi astfel independența deplină a ziarelor. În 1851 împreună cu doi negustori români, Ioan Gh. Ioan și Gh. Iuga, reușesc să strângă un fond de 6000 fl. În acest scop, însă nu vor obține autorizație pentru înființarea tipografiei⁶². Încercarea este repetată de Iacob Mureșianu în 1861-1862 cu același insucces⁶³.

Abia în 1888 Aurel Mureșianu va izbuti să înființeze o tipografie proprie, o tipografie românească reînodând firul tradiției întrerupte din vremurile marelui Coressi.

Viața gazetelor brașovene în deceniul al șaselea al secolului trecut trebuie privită în contextul condițiilor specifice ale sistemului politic existent. De la reparația ziarelor, redactorul Iacob Mureșianu trăia într-o continuă hărțuială cu poliția. Timp de 4 ani a fost obligat să traducă în nemțește pentru funcționarii străini, care nu cunoșteau limba română. toate articolele din "Gazeta" și să le prezinte poliției înainte de publicare. Dar chiar în condițiile opresive ale absolutismului habsburgic el va găsi calea identificării cu interesele naționale, urmând cu tenacitate programul politic adoptat pe Câmpia Libertății. Asupra curajului cu care aborda problemele românești Dr. Paul Vasici îi scria la 17 febr. 1852, "Eu ca amic ți-aș recomanda o moderație în expresiuni, care s-ar părea că sună în contra statului, fiind instaurat absolutismul"⁶⁴. Iar Timotei Cipariu în 1855 făcea următoarea apreciere: "Dumneavoastră știți bine că foarte mult ați folosit unde sunteți și dacă veți merge de acolo întunericul rămâne după dumneavoastră"⁶⁵.

Iacob Mureșianu a știut să strângă în jurul ziarelor brașovene cei mai de seamă reprezentanți ai culturii românești de pe ambele versante ale Carpaților și a dat posibilitatea afirmării unor noi talente. Alături de transilvăneni, foarte mulți tineri din Moldova și Muntenia își văd publicate creațiile în "Foaie pentru minte, inimă și literatură", care va apare cu regularitate până în 1863, doar patru numere în 1864, două în 1865, după care apariția ei încetează.⁶⁶ În ceea ce privește "Gazeta Iacob Mureșianu se va strădui să-i imprime un caracter militant-politic cât mai pronunțat prin articolele de fond pe care le scrie. Comentariile sale formează "opinia ziarului", care devine mentorul opiniei publice. Prin articolele teoretice aparținând celor mai importante personalități și în special lui G. Barițiu se făcea o veritabilă educație cultural-politică. Publicând știri locale trimise de numeroși corespondenți, "Gazeta" făcea legătura între românii de pretutindeni servind ideea unității naționale.

O altă preocupare a fost înlăturarea învechitei scrieri chirilice, atât de improprie temeiurilor istorice ale românilor. În nr. 26 din 26 oct. 1850 apar în ziar titlurile scrise cu caractere latine. În nr. 53 din 2 iulie 1851 tot în caractere latine apar numele redactorului și tipografului. În primul număr pe 1852 apare titlul cu alte caractere grafice și cea mai mare parte a primei pagini scrisă în caractere latine. Începând cu nr. 1(1853 se vor extinde tot mai mult articolele scrise în caractere latine, până la completarea întregului ziar. Demn de semnalat este faptul că întreaga corespondență cu colaboratorii ziarelor este exclusiv în alfabetul latin. Ortografia folosită la început era atât fonetică, cât și etimologică, motiv pentru care "Foaia" va găzdui dese dezbateri asupra ortografiei, la care contribuția lui T. Cipariu este considerabilă.

"Organ al tuturor intereselor naționale", cum o considera Alecu Hurmuzache⁶⁷ "Gazeta" devine o cronică a vieții românești. Prin prezentarea relațiilor sociale specifice, a contribuit din plin la evoluția sănătoasă a vieții noastre sociale naționale.

Problemelor economice le-a acordat o importanță deosebită, susținând dezvoltarea industriei ca factor de progres. Iacob Mureșianu se va implica de altfel personal în 1852, alături de G. Barițiu și negustorii Gh. Iuga și Rudolf Orghidan, în înființarea fabricii de hârtie din Zărnești⁶⁸.

Cenzura sistemului absolutist făcea imposibilă — fără a pune în cauză însăși existența ziarului — o atitudine politică deschisă. Despre Congresul de la Paris din 1856, pentru că articolele de fond pe tema dezbaterilor care aveau loc în capitala Franței era interzise, “Gazeta” publică știri și abile comentarii scurte. Deschiderea Conferinței de la Paris din 10/20 mai 1858 dă curaj și Iacob Mureșianu publică luări de poziție tot mai directe față de evenimente, iar în 1859 alegerea lui Al. I. Cuza este amplu relatată, iar personalitatea domnitorului prezentată pe larg. Contextul politic începea să se schimbe. Înfrângerea în războiul cu Franța și Piemontul și încheierea armistițiului dezastruos de la Villafranca (8 iulie 1859) obligă Austria să-și schimbe sistemul politic. Printre primele măsuri adoptate, după căderea ministerului Bach, a fost desființarea cenzurii. Odată cu acordarea de către împărat a “Diplomei din octombrie” (8/20 oct. 1860) care anunța formal încetarea absolutismului și trecerea la un sistem constituțional, speranțele românilor renasc. Începe o perioadă de efervescență politică ce impunea radicalizarea mijloacelor de luptă. Rolul ziarului în acest context, prin marea sa putere de penetrație, devine determinant. Implicarea lui Iacob Mureșianu în lupta politică este fără echivoc, “Gazeta” sprijinind numeroasele acțiuni cu caracter revendicativ organizate de românii ardeleni. Decretul din 21 aprilie 1863 pentru convocarea Dietei de la Sibiu, însoțit de legea electorală provizorie, care deși menținea un cens destul de ridicat, prin admiterea din oficiu a tuturor intelectualilor și care dădea românilor o reprezentare relativ echitabilă, est primit cu însuflețire și mobilizează toate energiile.

În pregătirea Dietei de la Sibiu, la care Iacob Mureșianu va fi desemnat ca deputat al circumscripției Tâlmaci-Veștem-Racovița⁶⁹, “Gazeta Transilvaniei”, prin înființarea de rubrici speciale, începe o muncă susținută “să lumineze și să conducă poporul în bună orânduială la alegeri”. După deschiderea Dietei cititorii ziarului vor fi permanent informați de mersul lucrărilor prin corespondentul ei, Aurel Mureșianu.

Evoluția ulterioară a situației politice va orienta lupta românilor spre reactivarea legilor votate în Dieta de la Sibiu și recunoașterea autonomiei Transilvaniei. Aceste deziderate vor constitui esența “Pronunciamentului de la Blaj” din 1868. “Gazeta” din 15/27 mai publică “Pronunciamentul” care va avea un deosebit ecou în opinia publică românească, pe adresa redacției primindu-se mii de adeziuni de pe întreg cuprinsul Transilvaniei. Iacob Mureșianu, care se solidarizase cu amplul protest național, a fost chemat în fața justiției în marele proces al “Pronunciamentului” pentru “crima de tulburare a păcii publice”. În hotărârea nr. 1376/1868 procurorul Tribunalului din Tg. Mureș spune cu referire la Iacob Mureșianu: “Principiile Pronunciamentului precum sânt într-însul spuse le recunoaște de ale lui, Pronunciamentul îl ține de crezul națiunii.”⁷⁰ Procesul îi aduce lui Iacob Mureșianu suspendarea din funcția de director al liceului latino-german, dar și satisfacția manifestărilor de simpatie printre care cele 192 de semnături în frunte cu Al. Papiu Ilarian⁷¹.

Efectele nefaste ale pactului dualist s-au făcut simțite imediat după încheierea lui. Dacă habsburgii reușiseră prin celebra lor tactică “divide et impera” să își impună autoritatea dezbinând naționalitățile imperiului, noul sistem se dovedea și mai nociv vizând însăși ființa națională prin distrugerea coeziunii, structurii de

rezistență, care era solidaritatea românilor. Tactica folosită de autoritățile dualiste a fost reactivarea principiului feudal potrivit căruia, capii bisericii — fără nici o bază electorală — reprezintă poporul. Acest principiu n-a putut fi acceptat de majoritatea intelectualilor români, care nu-i considerau pe clerici decât persoane particulare și nu mandatarii națiunii. Sciziunea se va produce atunci când se pune problema atitudinii politice pe care urmau să o adopte românii în noile condiții. Se formează două curenți de opinie — activismul susținut de majoritatea ecleziaștilor și pasivismul susținut de laici.

Prin rescriptul regal din 20 iunie 1867 românii li se restrânsese posibilitatea participării la viața politică. Și acei puțini ardeleni care reușiseră să se strecoare prin strămtorile legii electorale de la 1848 și să pătrundă în Dieta de la Pesta "văzând și măhnirea întregii națiuni române, parte au părăsit Dieta, parte au rămas încă aici ca să fie martori cum se pot nimici speranțele de 20 de ani ale acelor care avură credința cea tare de a mai spera, până acum în ultimul moment și așa depărtându-se și ei de acolo"⁷²

Adunarea de constituire a Partidului național Român din Transilvania, ținută la Miercurea Sibiului în 10/22 febr. 1869, adoptă pasivismul ca formă de manifestare politică. Iacob Mureșianu îl va susține în coloanele ziarului cu consecvență. În nr. 10/1869 scria: "Gazeta a fost totdeauna și va fi organ național român, care face politică românească. Inteligența română din Ardeal e înțeleasă pentru pasivitate legală... Unde mai încape dar îndoială despre voința "Gazetei" care n-are altă dorință decât aceea a partidei române naționale".

Sub conducerea lui Iacob Mureșianu "Gazeta" a apărut cu demnitate onoarea și drepturile românilor și a exprimat suferințele, convingerile și speranțele naționale. De nașterea speranțelor naționale este legată și ultima mare campanie publicistică inițiată de Iacob Mureșianu, de data aceasta în favoarea războiului de independență pentru a cărui sprijinire deschide coloanele "Gazetei". Debutul campaniei îl face cu articolul de fond "Cristos a înviat" din 8/27 aprilie. Începând cu nr 35 din 7/19 mai i se alătură și G. Barițiu care semnează și apelul adresat femeilor române pentru ajutorarea răniților, însoțit de prima subscripție făcută de Sevestia Mureșianu. Hotărât a-și pune din nou toată energia în slujba cauzei naționale, G. Barițiu îi scria lui Iacob Mureșianu: "Lucru acum cu plăcere mai mare, încât văd că flamura națiunii se adună iarăși în jurul nostru"⁷³

Odată cu intrarea trupelor române în acțiune "Gazeta" va publica cu regularitate știri directe de pe front unde avea doi corespondenți — pe ginerele lui Iacob Mureșianu, căpitanul subșef de stat major la divizia IV-a română. Moise Groza și pe corespondentul militar al ziarului german "Ausburger Allg. Zeitung", căpitanul în retragere F. Lachmann⁷⁴ "Gazeta" din 1/13 dec. anunța căderea Plevni iar zece zile mai târziu descrie intrarea triumfală a regelui Carol I în București.

Campania de presă a atras — a câta oară? — represalii din partea autorităților austro-ungare, Iacob Mureșianu și G. Barițiu fiind trimiși în judecată prin actul de acuzare nr. 3334/23 sept. 1877 pentru culpa de tulburare a liniștii publice, prevăzută în Codul Penal art. 86. Procurorul cu probleme de presă, în formularea actului de acuzare afirma: "În cursul cercetărilor fiind audiat Iacob Mureșianu, redactor responsabil, acesta și-a asumat răspunderea pentru toate articolele incriminate și nu a numit pe autorii nesemnificați aici după somațiile repetate. Ascultând însă și

locuitorul G. Barițiu din Brașov, în legătură cu articolul "Spre folosul românilor răniți" apărut în nr. 39, a recunoscut că el a scris și a trimis la redacție acest articol asumându-și răspunderea⁷⁵. Procesul a fost inițiat de guvernul de la Budapesta care a cerut procurorului general să deschidă acțiune juridică împotriva ziariștilor români și să ceară condamnarea pe baza unui articol care prevedea pedeapsa cu închisoare până la 5 ani⁷⁶. Curtea cu Juri din Sibiu, alcătuită din jurați sași recrutați îndeosebi dintre meseriași, care simpatizau cauza românească, a dispus scoaterea din cauză a lui Iacob Mureșianu pe motiv de boală⁷⁷ și achitarea lui G. Barițiu⁷⁸.

Munca asiduă până la epuizare și permanentele persecuții, din partea autorităților, îi slăbiseră lui Iacob Mureșianu tot mai mult rezistența fizică. În 1877 boala se agravează astfel încât se vede nevoit să-l recheme în țară pe fiul său Aurel pentru a prelua conducerea "Gazetei".

Mai bine de jumătate de secol, acest bărbat cu o tenacitate de fier, a stat neclintit în slujba idealurilor naționale, în lupta pentru care a avut victorii sau înfrângeri, dar cărora le-a rămas mereu credincios în pofida greutăților și primejdiilor. Iacob Mureșianu nu s-a preocupat numai de aspectul politic și n-a cultivat numai mintea, inima și literatura, ci a luptat pe toate tărâmurile care asigurau dezvoltarea și înălțarea unui popor. N-a servit numai cauza ardelenilor, ci a tuturor românilor, contribuind în bună măsură la realizarea unității culturale a poporului român. Strădania sa de-o viață și-a găsit încununarea la 13/16 oct. 1877 când a fost primit în Academia Română⁷⁹.

Iacob Mureșianu a crezut cu sfințenie în neamul său, pentru viitorul căruia a dus o luptă aprigă și neșovăitoare. Imaginea evocată de Sextil Pușcariu de la jubileul de 50 de ani ai "Gazetei": "În fruntea cortegiului păseau cei doi bătrâni, mici de stat și albi de ani — G. Barițiu și Iacob Mureșianu"⁸⁰ capătă valoare emblematică. Erau purtătorii de drapel ai generației eroice care a știut că: "...În orele solemne ale aleșilor unei țări și națiuni, din abundența inimilor patriotice și naționale iese mai totdeauna un act de eternizare"⁸¹

NOTE

1 Aurel A. Mureșianu, *Iacob Mureșianu - album comemorativ*, Brașov, 1913, p. 11

2 Arhiva Mureșenilor, Casa Mureșenilor Brașov, doc. nr. 11134.

3 V. Netea *George Barițiu - Viața și activitatea sa*, Buc., 1966, p. 82

4 A. A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 21.

5 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 910

6 Al. Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I, p. 217

7 Candid Mușlea *Protopopul Bratu Baiul, 1760-1831*, Brașov, 1838, p. 37, Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. 15496

8 A. A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 18

9 *Ibidem*, p. 19

10 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 15496

11 "Gazeta Transilvaniei" nr. 7/1912

12 F. Vargyassy *Analele liceului*, Brașov, 1895 - Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 15496

- 13 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 11142.
- 14 A.A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 64
- 15 F. Vargyassy *op. cit.*,
- 16 Arhiva Mureșenilor Brașov, dosar nr. 12
- 17 "Gazeta Transilvaniei" din 9 martie 1854 - "Foaie pentru minte, inimă și literatură" din 9 martie 1854
- 18 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 1164
- 19 *Ibidem*, doc. nr. 6292
- 20 *Ibidem*, doc. nr. 6290 - 6300
- 21 *Ibidem*, doc. nr. 1982
- 22 *Ibidem*, doc. nr. 830
- 23 *Ibidem*, doc. nr. 798
- 24 *Ibidem*, doc. nr. 5365
- 25 *Ibidem*, doc. nr. 6301
- 26 *Ibidem*, doc. nr. 9070
- 27 *Ibidem*, doc. nr. 2066
- 28 *Ibidem*, doc. nr. 9085
- 29 *Ibidem*, doc. nr. 831
- 30 A. Bârseanu *Istoria școalelor române centrale*, Brașov, 1900
- 31 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 10684, 10685, 10715, 10717, 10718
- 32 *Ibidem*, doc. nr. 11784
- 33 *Ibidem*, doc. nr. 2760
- 34 *Ibidem*, doc. nr. 774
- 35 J. Gherman, D. Mihăileanu *Preludiu la Academia Română*, ASTRA, Brașov, 4/1966
- 36 Arhiva Mureșenilor Brașov, dosar 29 și 351.
- 37 A.A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 23
- 38 *Ibidem*
- 39 C. Diaconovici *Enciclopedia română* vol. II, p. 40
- 40 V. Netea, *op. cit.*, p. 82
- 41 *Ibidem*
- 42 B. Baiulescu *Monografia comunei bisericesti gr. or. română a Sfintei Adormiri din cetatea Brașovului*, Brașov, 1898, p. 160
- 43 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 885
- 44 C. Boitoș *Întălele călătorii în apus ale lui G. Barițiu Sighișoara*, 1947., p. 9-15
- 45 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 903, 11994 - Arhiva ASTRA Sibiu, mapa 17, nr. 4
- 46 Al. Papiu Ilarian, *op. cit.*, vol. I, cap. 75, p. 129-132 - "Gazeta Transilvaniei" nr. 3/1888 - Boitoș, *op. cit.*, p. 11
- 47 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 886
- 48 V. Netea, *op. cit.*, p. 102
- 49 A.A. Mureșianu, *op. cit.*, p. 6
- 50 V. Netea, *op. cit.*, p. 228
- 51 *Ibidem*
- 52 *Ibidem*
- 53 *Ibidem*, p. 229
- 54 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 7558
- M. Gherman *Date și fapte din activitatea lui Iacob Mureșianu la "Gazeta Transilvaniei"* în "130 de ani de la apariția "Gazetei Transilvaniei", Brașov, 1969, p. 75-85
- 55 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 7559

- 56 *Ibidem*, doc. nr. 7563
57 "Gazeta Transilvaniei", nr. 50/24 iunie 1853
58 G. Barițiu *Părți alese din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1890, vol. II, p. 656
59 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 7554
60 *Ibidem*, doc. nr. 6312
61 *Ibidem*, doc. nr. 7576, 7594
62 *Ibidem*, doc. nr. 6
63 *Ibidem*, doc. nr. 7588, 7594, 7592, 7593
64 *Ibidem*, doc. nr. 2759
65 *Ibidem*, doc. nr. 10858
66 *Ibidem*, doc. nr. 520, 139, 555
67 "Țara Bârsei", nr. 2, 1930. O. 18
68 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 6310
69 *Ibidem*, doc. nr. 1167
70 *Ibidem*, doc. nr. 5339
71 *Ibidem*, doc. nr. 7599
72 "Gazeta Jubiliară", Brașov, 1908, p. 120
73 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 947
74 "Gazeta Jubiliară". Brașov, 1908, p. 122
75 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 5347
76 V. Netea, *op. cit.*, p. 276
77 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 5348
78 N. Bărbuță *Câteva aspecte privind procesele de presă ale "Gazetei Transilvaniei" în*
"130 de ani de la apariția "Gazetei Transilvaniei", Brașov, 1969, p. 182
79 Arhiva Mureșenilor Brașov, doc. nr. 837
80 "Gazeta Jubiliară", Brașov, 1908, p. 78
81 Iacob Mureșianu în "Gazeta Transilvaniei" nr. 94/1862.

DIPLOMATUL ION BĂLĂCEANU DESPRE ALEGEREA PRINȚULUI CAROL CA DOMNITOR AL ROMÂNIEI (Memorii inedite)

V. STANCIU

În 1948 arhiva familiei boierești din Teleorman – Bălăceanu-Stolnici – este declarată fond închis de către regimul comunist. După 1989, posibilitatea redeschiderii fondurilor de arhivă a oferit studiului istoriei moderne a României un inedit izvor, nepublicat încă, intitulat *Souvenirs politiques et diplomatiques. 1848-1901*, semnat de Ion Bălăceanu, cel mai important agent diplomatic în perioada 1866-1901 al României moderne. Se remarcă în special între 1866-1877, încercând să sensibilizeze cabinetele europene privind problema românească și necesitatea realizării programului național conform Rezoluțiilor Ad-hoc din 1857. Oferă exemplul unui efort remarcabil prin care un diplomat reușește să pună de acord politica internă a statului său cu pretențiile marilor puteri ce dictau în Europa.

În 1866 își păstrează postul de agent diplomatic la Paris în care fusese numit de către domnitorul A.I.I.Cuza și după refuzul lui Philip de Flandra de a primi tronul României. În aceste momente grele pentru țară, Ion Bălăceanu demonstrează în amintirile sale rolul important pe care el l-a avut în alegerea lui Carol I de Hohenzolern ca prinț al României.

Momentul este foarte bine cunoscut din memoriile regelui Carol, din amintirile lui I.C.Brătianu sau D.A.Sturdza, dar amintirile lui Ion Bălăceanu oferă amănunte încă necunoscute privind atmosfera din jurul alegerii prințului străin.

Memoriile lui Ion Bălăceanu au un merit incontestabil; își păstrează obiectivitatea și prezintă "bălbâiala" oamenilor politici români față de criza din 1866.

Ion Bălăceanu are neplăcuta surpriză de a constata prezența câtorva personalități române – V. Boerescu, G.Costa-Foru, prințul Știrbei – toți crezând că au misiunea de a vizita marile capitale europene pentru a le face cunoscut acordul Camerei române în favoarea candidaturii unui domnitor străin. În acest moment, Bălăceanu surprinde gestul gentil al lui Napoleon III care trece peste faptul că acești oameni politici nu au cerut audiență împăratului prin agentul diplomatic la Paris: "natural, am adus la cunoștința guvernului nostru acest incident. Delegații au fost primiți în diversele capitale pe care le-au vizitat, fără a avansa nici un pas în problema noastră și s-au cheltuit astfel câteva mii de franci din visteria țării.¹

În paralel cu misiunea diplomatică oficială a lui I.C.Brătianu, Bălăceanu realizează la Paris un cerc de prieteni influenți necesari României, atât în plan cultural, cât și în plan politic: "printre persoanele pe care le vedeam cu plăcere la Paris era și dl. Ubiccini, publicist de talent care vizitase și stătuse în România. Era un prieten sincer al românilor și publicase chiar lucrări favorabile românilor."² Prin intermediul acestui mare om de cultură, Bălăceanu cunoaște persoana care a reprezentat vrigă ce va lega numele lui Napoleon III de al lui Carol. Portretul făcut de Bălăceanu acestei doamne nu mai necesită nici un fel de comentarii: "Într-o zi, Ubiccini m-a întrebat dacă aș dori s-o cunosc pe doamna Cornu. Aceasta era o prietenă devotată și dezinteresată a împăratului. Mama ei fusese doamna de onoare a reginei Hortense. Crescută în apropierea împăratului, care în amintirea copilăriei lor îi vorbea familiar cu "tu", doamna Cornu avea intrare liberă la Napoleon și acesta avea în ea cea mai mare încredere. Ea trebuie să fi avut o contribuție destul de însemnată la ridicarea liberalilor spre sfârșitul imperiului. Această mare prietenă a lui Drouyn de Lhuys nutrea un liberalism apropiat de acela al unei republicane."³ În scurt timp după ce o cunoaște, doamna Cornu devine pentru Bălăceanu un veritabil barometru politic și un sprijin necesar pe lângă Napoleon III.

Următoarea acțiune inițiată de către Bălăceanu și foarte puțin cunoscută, este formarea unui curent de opinie favorabil cauzei române. Acest lucru nu se putea face decât cu ajutorul presei și agentul român subliniază cu ironie și dispreț corupția existentă nu numai în România ci și în marea capitală Paris: "În scopul pe care îl urmărea, a trebuit să intru în raporturi cu marea putere care era presa. O recomandare personală a împăratului mi-a adus sprijinul gratuit al ziarelor guvernamentale "Le Constitutionnel", "Le Patrie" și "L'opinion National". Dacă acest sprijin necesar ar fi trebuit plătit, finanțele românești ar fi fost puse la grea încercare. Intervenția împăratului mi-a făcut un mare serviciu. Din contră, alte ziare politice se arătau mai puțin dezinteresate. Ziarul "Debats" care primea de la o putere străină 700.000 de franci pe an pentru a-i susține politica, voia să-i plătim pentru sprijinul pe care ni l-a dat câtși pentru neutralitatea sa. Eu n-am insistat și am hotărât să nu mai apelez la serviciile marii prese, prea venale și lacome".⁴

De asemenea, inedite sunt portretele oamenilor politici implicați în alegerea prințului străin pentru România. Doamna Cornu argumentează faptul că Napoleon III este de acord cu candidatura propusă de ea (era vorba despre Carol) pentru că prin mama sa Sofia, Carol descindea din Beuharnais, iar prin tatăl său Karl-Anton, era nepotul lui Murat. Împăratul avea față de Sofia o mare afecțiune pentru că în perioada în care era proscris l-a primit în castelul de la Reineck și i-a oferit o mare ospitalitate. Bălăceanu subliniază că în aceste momente Napoleon se dovedește un excelent diplomat: "Înainte de a-l părăsi pe împărat acesta îmi spuse: "nu vreau să fiți obligați să acceptați această candidatură care vine din partea mea. Dacă guvernul român găsește alta să nu se considere legat de mine". Mulțumit totuși de candidatură, împăratul pleacă răsucidu-și mustața prin gestul

său favorit.”⁵ Nu numai portretul lui Napoleon este deosebit de elocvent ci și portretul celuiilalt om al Europei – cancelarul Bismark: ”la ora fixată am fost primit la domnul Bismark, pe care l-am găsit pe un șezlong din cauza sciaticii cronice de care suferea. Doamna Bismark era așezată lângă el. După prezentările de rigoare, înainte de a începe discuția, doamna a pus lângă noi o cutie cu țigări, apoi s-a retras. Rămăși singuri i-am expus pe larg și cu detalii obiectivul misiunii mele, apoi Bismark mi-a spus: ”desemnarea unui prinț prusac, rudă cu regele nostru, este deosebit de flatantă pentru țara mea. Dar pentru că suntem în preajma unui război cu Austria, în care Prusia își pune în joc existența, neutralitatea și prietenia Rusiei ne sunt de neprețuit, ea este singura noastră aliată în Europa și, pentru că ea nu este de acord cu prințul străin pe tronul României, noi nu putem să stricăm relațiile cu Rusia. În consecință, tot ce putem face pentru această candidatură sprijinită de Napoleon, este să acceptăm demisia prințului Carol din calitate de ofițer prusac ca să poată face ce vrea pe riscul lui. Dacă turcii ar intra în România și ar pune mâna pe prinț noi n-am acționa, chiar dacă în cauză este un cetățean prusac de prim rang. M-ați înțeles bine, nu-i așa?”⁶. Scena este povestită de Bălăceanu foarte subtil, punând în evidență extraordinara inteligență a cancelarului german, dar și duplicitatea sa politică, baza sistemului politic german inventat de către el.

Interesantă este descrierea făcută de Ion Bălăceanu tânărului prinț Carol care, ferm și demn comentează atitudinea lui Bismark: ”să înțeleg că domnul Bismark consideră mult mai comod să lase totul pe seama mea. Ei bine, fie, ne vom dispensa de el și vom face tot ceea ce va depinde de noi pentru a da satisfacție poporului român care are încredere în mine”. Mi s-a părut, continua Bălăceanu, că atât lui Carol, cât și împăratului Napoleon III nu le displăcea să întreprindă această acțiune fără concursul lui Bismark și fără să întâlnească vreo opreliște din partea lui”.⁷ Practic, din acest moment calea lui Carol de Hohenzolern spre tronul României era liberă.

Interesantă este relația dintre Brătianu și Bălăceanu, foarte distanți pentru că agentul diplomatic se simte marginalizat, deși considera că are toate motivele să fie privit ca artizanul aducerii pe tronul României de Carol. Cu siguranță că Bălăceanu exagerează, Brătianu având rolul și locul special în această acțiune care se finalizase cu un succes unitar al românilor, nu ca o acțiune separată a unui singur om. Antipatia este sporită și de hotărârea firească a lui Brătianu ca în cazul unui refuz să înceapă căutările în altă parte, fără a tergiversa. Această situație este comentată de Bălăceanu astfel: plecat la Düsseldorf, i-am dat un cifru și după două zile, Brătianu mi-a telegrafiat: ”dacă doctorul Carol nu se ocupă de cură, am alți doi în locul său”. Mai am încă această telegramă, ceea ce nu l-a împiedicat pe Brătianu să creadă și să-i facă și pe alții să creadă că acceptarea candidaturii Hohenzolern era opera sa. Această telegramă arăta totuși că demersul său la Düsseldorf n-a avut un prea mare succes”.⁸ Atașat ideii de a obține coroana României pentru Carol, lui Bălăceanu îi sunt iertate aceste mici gelozii și, de ce să

nu o spunem, invidii. Orgoliul său rănit este restabilit de abila doamnă Cornu: "în revanșă, doamna Cornu mi-a citit o scrisoare de-a prințului Karl-Anton scrisă imediat după plecarea mea, în care prințul avea cuvinte foarte amabile despre mine. El spune că era recunoscător guvernului român de a-i fi trimis un diplomat serios și ar fi fost mult mai bine să fiu trimis de la început și nu sacul de telegrame din partea orașelor românești care, după plebiscit, l-au invadat și l-au pus pe fiul său sub supravegherea spionilor și al poliției austriece".⁹

Cu această apreciere se încheie misiunea lui Bălăceanu la Paris în anul 1866, epilogul fiind prezentat în memoriile sale legat de amintirea lăsată de Al.I.Cuza. Datorită unui eveniment nefericit petrecut la Paris – moartea unicului fiu al generalului I.Em.Florescu – Bălăceanu participă la slujba de înmormântare la biserica rusă ortodoxă de la Paris: "ducându-mă să-mi ocup locul care-mi fusese desemnat, am observat pe fostul domnitor Cuza la un pas de mine. El a asistat până la sfârșitul ceremoniei și ne-am privit fără afecțiune, ca niște oameni care se vedeau pentru prima dată".¹⁰ Este clar exprimată poziția lui Ion Bălăceanu, care întoarce spatele trecutului îndreptându-se spre o nouă etapă în istoria României moderne, etapă la care participase și el cu pricepere și credință. Numai acțiunile lui viitoare și serviciile diplomatice aduse pe viitor, mai ales la Viena, vor stabili aportul lui Ion Bălăceanu la ridicarea României moderne.

NOTE

1 I. Bălăceanu, *Souvenirs politiques et diplomatiques. 1848 – 1901*, B.A.R., Arhiva Ion Bălăceanu, I Mss I, f, 167

2 *Ibidem*, f 172.

3 *Ibidem*, f. 173.

4 *Ibidem*, f. 174.

5 *Ibidem*, f. 176-177.

6 *Ibidem*, f. 179.

7 *Ibidem*, f.181.

8 *Ibidem*, f.182.

9 *Ibidem*, f. 183.

10 *Ibidem*, f.191.

ION HELIADE RĂDULESCU - IDEI FILOSOFICE, POLITICE ȘI PEDAGOGICE

**RAISA RADU
HOMER RADU**

Personalitate complexă și contradictorie, cărturar de ținută enciclopedică, scriitor, om politic, Ion Heliade Rădulescu a jucat un rol important în formarea și dezvoltarea culturii moderne române.

Vom încerca în cele ce urmează să proiectăm un fascicol de lumină asupra unor laturi ale concepției filosofice, politice și pedagogice a marelui gânditor.

Deosebit de interesanta sa concepție filosofică trinitaristă se corelează cu o viziune evoluționistă asupra naturii și societății, cu o dialectică a dezvoltării infinite. Preocupat, ca și alți gânditori, de principiul inițial al tuturor lucrurilor, Heliade Rădulescu îl găsește în trinitate, care presupune un element activ, unul pasiv și un rezultat. Din unirea spiritului universal, care este activ cu materia universală, care este pasivă, rezultă creația sau universul. Din unirea sufletului cu corpul rezultă omul. Pentru a se realiza un progres, rezultatul trebuie să aibă o valoare mai mare decât activul și pasivul.

Suportul metodologic al concepției sale filosofice se află în teoria echilibrului între antiteze conform căreia "binele stă în echilibru între antiteze", iar "răul se naște din ruperea echilibrului"(1). Heliade Rădulescu încearcă să dea răspuns și altor probleme filosofice precum: raportul dintre spirit și materie, spațiu și timp, conservare și progres. Înțelegând prin progres "o mișcare, o înaintare a spiritului din bine spre mai bine" iar prin conservare "o proprietate a materiei de a produce ceva și de a menține cele produse"(2), el arată că din echilibrul acestor două antiteze va apărea perfectibilitatea. Heliade Rădulescu distinge între perfecție și perfectibilitate. Perfecția absolută este scopul progresului, este un ideal, aflându-se la infinit. Perfectibilitatea este gradul de perfecție la care se ajunge trecând din progres în progres. Fiind perfectibilă, umanitatea se naște, viețuiește, se succede din generație în generație, începe de unde a lăsat generația predecesoare. Surprinzând jocul dialectic al conservăției și progresului, Heliade Rădulescu consideră conservăția "ca punct de plecare al progresului, ca o stație ce servește ca repaos până se elaborează un alt progres nou"(3) ce-i ia locul și durează în stare de conservare până apare alt progres.

Ca om politic a avut o atitudine liberal-moderată, mergând chiar spre un conservatorism progresist. Tactica sa conciliatoristă adoptată în politică își are originea în teoria echilibrului între antiteze, al cărei corolar politic devine "tendința aruncării între focurile convergente" de partea celui mai slab în vederea restabilirii echilibrului.

Participant la revoluția de la 1848, Heliade Rădulescu are meritul de a fi redactat "Proclamația de la Islaz". Ca membru influent al guvernului provizoriu, imprimă revoluției un curs moderat. În 1849 elaborează un studiu intitulat "Constituția română de la 1848 explicată după adevăratele sale principii", dând o replică acelor ce-i învinuiau pe revoluționari de imitarea concepțiilor europene, de inovare și introducere în țară a unor idei ultraliberale. El arată că instituțiile, drepturile și libertățile proclamate de revoluția de la 1848 sunt o continuare a celor existente, într-o formă sau alta, în societatea românească. Meritul revoluționarilor constă în a înlătura abuzurile, ce le sufocau, pentru a le face să devină operante, reale.

Pendularea lui Heliade Rădulescu între diferite nuanțe de liberalism și conservatorism ne determină să raportăm valoroasele sale lucrări cu conținut politic la orientarea politică pe care a avut-o în momentul elaborării lor. Există, însă, în opera marelui gânditor și idei politice cu caracter general ce nu depind de atitudinea, de angajarea sa politică. Dintre lucrările ce tratează probleme politice amintim: *Literatura = Politica* (1867), *Pentru o opinie* (1841), *Votul universal și revotul universal*, *Dreapta și stânga*, *Guvernul și poporul*, *Progresul și, conservarea*, *Instituțiile României* (toate cuprinse în *Equilibru între antithesi* - 1859-1869).

Desfășurând o operă de pionierat în domeniul politologiei, Heliade Rădulescu arată că știința politică se ocupă "de binele material și moral al societății"(4). Referindu-se la responsabilitatea ce revine științei și practicii politice, el subliniază că acestea trebuie să exprime adevărul, să promoveze valorile morale și idealurile umaniste. Erorile în știința și practica politică dăunează popoarelor, afirmă Heliade Rădulescu. O greșală în politică este "o crimă la puterea a șaptea"(5). Dacă o crimă obișnuită suprimă un individ sau o familie, eroarea în doctrine ține popoarele cu miile de ani în întuneric și sclavie. Cunoscând rolul opiniei în societate, el arată că o opinie bună contribuie la progresul unui popor, în timp ce o opinie rea este "ciuma politică a celui popor"(6), aducând nenorocire și robie atât lui cât și urmașilor săi.

O idee ce-și păstrează valabilitatea și astăzi este cea a necesității cunoașterii conținutului conceptelor politice înainte de a le folosi. "Zicerile: guvern, stăpânitor, dregător, deputat, judecător, lege, patrie, patriot, constituție, libertate, opoziție sunt în gurile noastre la tot ceasul. Este bine să ne întrebăm unul pe altul și să aflăm ce va să zică în adevărata lor însemnare și pe urmă să lucrăm cât ne iartă mijloacele și împrejurările"(7). El exemplifică prin cuvântul "opoziție": "Când vom înțelege că opoziția va să zică o dezbatere fără vrăjmășie și deslușire între mai mulți spre aflarea adevărului, atunci vom primi binele și ne vom îndepărta de rău".

Teoria filosofică a echilibrului dintre antiteze este particularizată la domeniul politic, atunci când Heliade Rădulescu tratează raportul dintre drept și datorie, dintre autoritate și libertate, dintre guvern și popor. Dreptul și datoria produc libertatea. Libertatea și autoritatea produc ordinea. Poporul și guvernul produc societatea. Preocuparea de a lupta împotriva tiraniei și anarhiei își găsește formularea sintetică în afirmația "urăsc tirania, mi-e frică de anarhie" ce va deveni,

în 1848, moto al "Curierului românesc". Referindu-se la raportul dintre popor și guvern, Heliade Rădulescu face distincție între norod și popor, între stăpânire și guvern. El arată că un "norod" devine popor, atunci când începe a avea conștiință de sine și refuză a mai fi tratat de stăpânire ca obiect, pretinzând a fi considerat o persoană colectivă.

Din acest moment nu mai există pace socială până când stăpânirea nu pricepe a deveni guvern. Între popor și guvern se realizează un pact nou. "Tocmeala cea mai bună este atunci când așezământul cel nou, contractul social, se numește constituție", (9) subliniază Heliade Rădulescu. Din acest moment, locuitorii unei țări se pot numi "societate" pentru că sunt o "Asociație" bazată pe "drepturi și datorii egale și reciproce"(10). Aceste drepturi și datorii trebuie respectate atât de guvern cât și de popor.

Cu erudiție și competență, Heliade Rădulescu tratează problematica votului universal, definind conceptul, analizând condițiile în care acesta se poate manifesta ca un drept real, evidențiind cazurile în care el devine resvot, adică o parodie a votului, menționând printre adversarii săi tirania și oligarhia. Considerând că pentru manifestarea opțiunii la vot sunt necesare atât rațiune, cât și știință și experiență, el lansează îndemnul: "Luminați masele ca să le puteți chema la consiliu, la părere"(11). Heliade Rădulescu înțelege că instituțiile politice ale unei țări vor funcționa normal numai în condițiile în care societatea respectivă va avea un grad de cultură generală și politică dezvoltat. "Nu împrumutăm, ci instrucția, cartea pot da minte sateanului, conștiința de sine și conștiința mai clară de oameni și fapte"(12). Este remarcabil faptul că, deși conceptul de cultură politică nu era folosit în epocă, Heliade Rădulescu se referă la unii termeni ce au tangență cu acestea: educația constituțională a poporului, conștiința de sine a poporului, conștiința drepturilor și puterii sale.

Convins că fără traducerea scrierilor unor "remarcabili autori antici și moderni"(13) nu este posibil progresul în cultură, Heliade Rădulescu își propune să dea țării un început de bibliotecă universală, lansând în martie 1864, în "Curierul românesc" un apel pentru constituirea fondurilor necesare acestui scop. Este impresionantă selecția pe care el o face autorilor din domeniul istoriei, filosofiei, economiei, științei politice, literaturii, dreptului, moralei, pedagogiei etc.

Idealul umanist al lui Heliade Rădulescu însoțește și concepția sa asupra educației publice. Valoroase idei se întâlnesc în studiile sale: "Câteva cugetări asupra educației publice" (1839) și "Proiect pentru instrucția publică" (1840). Conform teoriei sale filosofice trinitariste, omul este duh, materie și moralitate. Sistemul educației publice trebuie să aibă în vedere trebuințele materiale, spirituale și morale ale omului. "Iată dar obiectul educației omului: a se ocupa spre păstrarea, îndestularea și desăvârșirea trupului, a duhului și a inimii. Și dacă așezămintele publice de creștere vor fi întocmite pe acest întreit temei, problema educației și a fericirii omului socotesc că ar fi dezlegată"(14) Obiectivul educației va fi realizat, după părerea lui Heliade Rădulescu, prin meșteșuguri ce vor asigura "îndestularea și desăvârșirea trupului sau materiei omului", prin științe care "vor îndestula și desăvârși duhul" și prin morala ce va contribui la "îndestularea și desăvârșirea

inimii”(15). El imaginează și sistemul instituțional ce va înfăptui o astfel de educație complexă: statul, biserica și proprietarii. Statul, prin școlile începătoare din sate, cele normale din capitalele județelor și cele centrale din București și Craiova, a luat asupra-și științele și morala. Educația morală este înfăptuită, în același timp, și de biserică. Proprietarii de pământuri ar trebui să înceapă ”a întocmi spre folosul lor și al clăcașilor, pe moșiile lor, așezăminte de meșteșuguri sau fabrici”.(16) Conștient că ”fiecare veac și fiecare nație și-au făcut educația după cunoștințele ce au fost în acel veac și nație”(17), Heliade Rădulescu este de părere că nu trebuie limitate programele de învățământ doar la studiul matematicii și limbilor străine, cum susțin unii, sau la studiul filosofiei, adică logicii, metafizicii și moralei, cum afirmă alții. El arată că ”treaba educației este să ducă pe un prunc prin toate științele și meșteșugurile, prin toate cunoștințele omenești ca să dea singur spre preursirea sa”.(18)

În condițiile actuale este necesar ca opera filosofică, politologică, istorică și pedagogică a marelui cărturar să fie apreciată la adevărata sa valoare, fără a fi umbriți de inconsecvențele politice, de oscilațiile doctrinare ale omului politic.

NOTE

1. I. Heliade Rădulescu - *Echilibrul între antiteze în Equilibru între antithesi*, Buc. 1859-1869, p. 2
- 2, 3. I. Heliade Rădulescu - *Progresul și eonservația în Equilibru...* p. 274
- 4, 5. I. Heliade Rădulescu - *Literatura = Politica*, în *Equilibru...* p. 360-363 .
- 6, 7, 8. I. Heliade Rădulescu - *Despre opinie*, în *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, Editura ”Scrisul românesc”, Craiova. 1943, p. 190, 195, 203.
- 9, 10. I. Heliade Rădulescu - *Guvernul și poporul*, în *Equilibru...* p. 140.
- 11, 12. I. Heliade Rădulescu - *Votul universal și resvotul universal*, în *Equilibru....* p. 197, 203.
13. I. Heliade Rădulescu - *Chemare*, 25 martie 1846, ”Curierul românesc”, nr. 27, în *Opere*, tom. II, Fundația regală pentru literatură și artă, 1943, p. 461.
- 14, 15, 16, 17. I. Heliade Rădulescu - *Câteva cugetări asupra educației publice*, în *Scrieri politice*, p. 163, 164-165, 175.

